

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

ÍRÁSOK 1848-RÓL
SZATHMÁRI ISTVÁN NOVELLÁJA
MIODRAG PAVLOVIĆ ESSZÉJE HAMVAS BÉLÁRÓL
IN MEMORIAM MAGYAR LÁSZLÓ
FEHÉR FERENC LEVELEI BORÚS ERZSÉBETNEK
A DOKUMENTUM ROVATBAN
ZORAN KONSTANTINOVIĆ TANULMÁNYA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1998

Július–augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

Szathmári István: Romantika (novella) 569
Miodrag Pavlović: Igazi fennkölttség (esszé) 574

FIATALOK MŰHELYE

A Sziveri János Művészeti Színpad verspályázatának anyagából
Szokmány György: A kabócákról, utoljára 576
Szűts Zoltán: Összefüge 577
Pressburger Csaba-Saul: Praktikus tanácsok 578
Kovács László: Pillanatképek 579

ROMANTIKA

S Z A T H M Á R I I S T V Á N

Hát igen, mérnök úr, habár férfiak vagyunk, nem kéne így, hisz maga magas és vékony ember, még fess is lehetne akár, ha akarja, elmegy, még elmegy, higgye el nekem, nem nekünk való a romantika, cuppogjanak a nők, ha kedvük tartja, mondta is nekem múltkor az asszony, úgy elbőgném magam, csak csináld anyukám, na neked így jó, nem bánom, nem zavarlak, szeretem, amikor örülsz, teszed, amihez kedved szottyan, hisz tudod, engedékeny vagyok, csak néha kell, hogy lássák, ki az úr a házban, ki osztja a lapot, anyukám, csak csináld, ma olyan jó napom van, és hagytam ott a nippes szobában, olyan halkán is tettem be magam mögött az ajtót, higgye el nekem, egészen könnyűnek éreztem magam, mosolyogtam, és valami zöld mezőkre gondoltam akkor, meg hogy valamikor régen udvaroltam egy lánynak, szeplős volt és vörös, és úgy megdobogtatta a szívem, egy ilyesféle mezőn sétáltunk, mit is kerestem arra, nem tudom, de azt igen, hogy olyan jó volt, fogtam a kezét és úgy zöldellt minden, jaj, jaj, hát én is hibázom, látja, és hát mentem ki az utcára pihe lélekkel, meg ezzel a képpel a szemem előtt, közben meg arra is gondoltam, sír az asszony, teszi, amihez kedve van, hát szerencsés ő, pedig mennyire nem akart, félt, ódzkodott tőlem, de hát megy az élet mérnök úr, halad, habár lehet, másként alakul minden, ha tovább fogom a szeplős kezét, és hagyom, hogy az az egész leterítsen engem, még tehenek is voltak a távolban, én nem vagyok vidéki ember, de most úgy rémlik, bőgtek valami nagy fa alatt, de nem akartam túl sokat látni, sokáig, az életre készültem éppen, apám mondta, edzd a

lelked, edzd, ahogyan azt az acéllal teszik, még azok az évek voltak, ismeri, indulók, lendület, nagy hit a jövőben, ringlispíl, május elseje, és harsogtak azok a hülye nagy hangszórók vég nélkül. Acél, ez úgy tetszett nekem, apám, azt hiszem, mégsem lehetett az acél szakértője, kis, apró emberke volt, hosszú, majd földig érő kabátban, gyér, szürke hajjal, nagy bakancsban, régi könyvekkel kereskedett, avas, málló papírokat gyűjtött, és nagyon szerette a szalonnabőrt, állandóan volt a zsebében, ha gyerekekkel találkozott, ezzel kedveskedett nekik, többször nősült, de mégsem ismerhette eléggé az acélt, ez biztos, végső soron, irtózott mindenféle fémtől, mégis ő mondta nekem ezt a lélekről, utána meg is halt szegény, annyi testvér, féltestvér nyüzsgött a temetésén, pedig nem szerették őt, magának való, keserű ember, mondták, lompos asszonyokat hozott a házhoz, anyám is ilyen lehetett, szültek egy-két lurkót, és eltűntek örökre, a fater meg maradt a sok kölyökkel, és jöttek az új asszonyok, trampli, rossz szagú nők, és apám továbbra is csak turkált a limlomok között, szakadozott fedelű könyveket hurcolászott, nem is beszélt, de néha, teljesen váratlanul, mint akkor nekem, megnyilatkozott, el se hittem, tanácsot ad, szoltam volna én is, de már láttam, nincs tovább, rágja, marcangolja a szalonnabőrt, miközben rövidlátó szemével valami penészes lapokat vizsgál. Mosdani nem nagyon szeretett, borotválkozni is alig, mégis jöttek a nők csőstül, ma se tudom, hogyan csinálta, mi volt a titka, kicsiny házban laktunk, apró, dohos szobák, némelyiknek még ablaka se volt, a padlásra rogyadozó lépcső vezetett, az udvar közepén egy csöpögő csap, a szomszédok káráltak, verték a foszladozó szőnyeget, a fáskamra előtt fiúk álltak, vártak a sorukra, az ajtó belső felén egy színes kép lógott, valami külföldi magazinból, gyönyörű barna nő terpeszkedett rajta, ki kellett próbálni, eljött-e már a férfikor, vagy tart-e még, én is ott voltam, lihegve figyeltem a deszkák résein beszökő fényben a bájokat, apám tudott róla, de csak magában motyogott, látja mérnök úr, most olyan szívesen megkérdezném tőle, másnak is mondott valamit, de hát késő, elmúlt a gyerekkor, és higgye el, tényleg edzettem a lelkem, hisz nézzen rám, és büszkén elmosolyodik, én akkor azt hittem, szappanfőző mester lesz belőlem, egyik nagyapám az volt, mégis lettem erről, élni kell, tudta ezt az öreg, így lettem én az üzletek tudója, hisz érti, ugye, a piszkos papírok között néha azért akadt egy-két érdekesebb dolog, egyszer egy orvosi könyvre bukkantunk a fater lestrapált táskájában, tüdők, szívek, amputált végtagok képei sorakoztak benne, annyira

valósan, hogy már-már életre keltek, képzelje csak el, sétál a lefűrészelt láb, ver a kioperált szív, sípol a tüdő, csodálatos volt, valami ismeretlen izgalom kerített bennünket hatalmába, úgy féltünk, apánk eladja a könyvet, elviszi, rettegve nyúltunk be esténként a táskájába, megvan-e még, megvan-e. Hát igen, mérnök úr, nem is olyan rossz ez az élet, de hagyjuk a romantikát, nem nekünk való, cuppogjanak a nők, látja, ahogy az asszony is teszi.

Maga azt mondja, ne most kössük meg az üzletet, inkább pár hét múlva, akkor jobb lesz meg ilyesmi, ugyan mérnök úr, ugyan, felnőtt ember ne tegyen ilyet, itt idő van, alkalom, helyzet, várjanak a tehetőségtelenek, a bizonytalanság nyomorba dönt, megcsináljuk azt, amit elvárnak tőlünk, nézze, nem nagy a haszon, de magának is kell a pénz, bizony, azt mondja, hogy az anyjától kapta, finom kis dolog, mondhatom, pedig nem szokásom dicsérni az árut, még a vevő előtt sem becézgetem, ha döntött, akkor úgyis megveszi, ha meg nem, akkor nyafogjon máshol, nincs itt idő másra, csak néha mérnök úr, néha, de hagyjuk ezt. Ez ezüst, így igaz, ezüst ez a púderos szelence, szép cirádákkal a fedelén, és ha kikattintja, belül a tükör, igen, az ábrándos női szemnek, meg itt van hozzá a kinyitható fésű, akárha valami kecses bicskát tartana kezében az ember, és a tok is ezüst, hát persze, van ebben fantázia, megmondom én őszintén, de tudja, nem sok pénz ez, megegyezünk, kell a léleknek egy kis siker, ahogy apám mondta, ha felbukkant egy pillanatra a hallgatás verméből, Istenem, az a hosszú, foltos kabátja ma is megvan, pedig már olyan régóta halott az öreg, nem is tudom, mit lehet ott lent csinálni az örökkévalóságig, szóval az anyja adta, hogy legyen több pénze, hisz maga eljött, otthagya a régit, kell az újra, bátorság kell ehhez, mérnök úr, csak úgy földet cserélni, vagy nem ment ez olyan simán, ne mondja, az anyja Abbáziában is járt, többször is, mint csinos, fiatal nő, ült a fehér kis hajón, és nézte a tengert, meg a pálmafákat odébb, egy katonatiszt udvarolt neki, finom, elegáns ember, és meleg volt akkor, az én apám soha ki nem mozdult volna, csak a bűdös boltokat, raktárakat bújta, vagy lakásra ment, pince, padlás, miegymás, hosszú, barna ujjaival turkált a szemétben, mi minden akadhatott, gondolhatja, de hát ő is csak ember volt, és ha talált valami jót, mondhatta, siker, és elnézhetett valahova messze, sohase láttam, hogy megérinti a soros asszonyt, hosszú gatyában aludt, nem is tudom, hogyan is csinált ennyi kölyköt, a halála után eljöttem, és mentek a többiek is, de azért maradtak elegendő, tényleg,

rengetegen voltunk a temetésén, az ön anyja beteg, hallgat, nem beszél, de az az Abbázia, hallottam róla, én katona nem lehettem, vacakolt a tüdőm, sípolt, mondták is, zenésznek menjek, hadd a szappanokat meg az árut, de hát látja mérnök úr, élni kell, igen, ön akár a tengeren is lehetne, hisz mesélte, mennyit is utazott, mindenféle helyek, és akkor most velem tárgyal a konyhában meg a körfolyosón, mind többet gondolok a fattera, és az asszony otthon csak sír, ne sajnálja az ezüstöt, hisz azért kapta, hogy kezdjen vele valamit, az anyjának hosszú haja volt, és lobogott a szélben, a tenger meg gyöngyözött, és magyar szót is lehetett hallani, ez igen, mérnök úr, igen, de hát ne legyünk érzékenyek, nem férfiembernek való, esetleg egy pillanatra, ahogy a fater is tette, és már kész, igen.

A gyerekeim rám hasonlítanak, nagy barna a szemük, a lányaim hozzám bújnak néha, hisz tudja, hogy milyen a gyerek, hisz ön is az még, az anyja fia, tényleg nem beszél, és csak néz ki az ablakon, azt mondja, egy fiatal nő ápolja, kissé zavart, akadozó beszédű, de nagyon kedves, és egészen csinos, törékeny alkat, és hogy apáca szeretett volna lenni, de a szülei nem engedték, elszánt fűevő, és a kórházban dolgozott, és még lány, na ne mondja, és ha maga ott van, akkor maga is csak hallgat, és néz ki az anyjával az ablakon, hogy is van ez mérnök úr, sajnálja, ha eljön, de hát maga új életet kezdett, építeni kell, az anyja is ezért adta az ezüstszelencét, a tükröt, maga nem egyedül jött, van ilyen kérem, én is gondoltam már rá, ha elhagyna az asszony, de neki elég a sírás is, látja, és még örül is neki, hogy a magáé nem is köszönt, kötve hiszem, egy ilyen áldott, jó ember, csak erős legyen, nincsen itten nyavalygás, föl nőttek vagyunk, tudja mit, jöjjön el egyszer hozzánk, majd mutatok egy képet az apámról, vagy inkább a kabátját, hisz tudja, megvan, ott lóg a fogason, zsörtölődik is érte az asszony, kár hogy azt az orvosi könyvet eladta, képzelje, milyen jó lenne együtt nézni a képeket, ülni a kanapén, még egy fröccsöt is innánk, és az asszony kedves lenne hozzánk és örülne nagyon, mert maga okos ember, intelligens, jó a modora, az ezüst miatt ne izgassa magát, jó helyen lesz, garantálom, nem adom ám akárkinek, mert ez egy emlék, de mégis kell a pénz, ne féljen, ezért kapta, nincs itt semmi baj, az ábrándos szemek is benne lesznek, rendben, minden rendben, higgye el nekem, ki az a széparcú asszony odaát, aki épp az ajtót zárja, magányosan élő hölgy, ugyan mérnök úr, de nem mondok semmit, de mégis, hagyjuk a roman-

tikát, nem magyar embernek való, legyünk erősek és büszkék, dagassza ingünket a szél, annak a hölgynek azért szólhat, én adok, veszek, árulok, hisz tudja, élni kell, nagyon, hogy mostanában rosszul alszik, kerüli a napot, figyeljen, megtartom én magát, kibiztosítom, számíthat rám, lesz itt még dalárda, szőlő és lágú kenyér, arany napfény, amennyit csak akar, enyém lesz maga, nincs menekvés. Csak hagyjuk a nyöszörgést. Igen.

IGAZI FENNKÖLTSÉG

Egy szó Hamvasról

M I O D R A G P A V L O V I C

Fölfedezni Hamvas Bélát azt jelenti, hogy már van életműved. Furcsa, hogy egy ilyen íróat egyáltalán föl kellett fedezni, hogy ő már régóta nem egyike a nagyon ismert európai íróknak. Akár Kierkegaard, ő is egy integráns gondolkodó. Hamvason keresztül tudjuk elképzelni, hogyan is nézett volna ki Nietzsche, amennyiben hajlama lett volna az ezoterikus hagyományokhoz, vagy hogyan gondolkodott volna Borges, ha egy lépést tett volna a szuperintelligens írók szkepticizmusának áthidalása felé. Igaz, hogy századunkban az ezoterikus hagyományok ismerete és átélése nem teszi az íróat általánosan elfogadottá, sem megkerülhetlenné. Kathleen Raine angol költőnő, Robert Marteau francia költő, Ernst Jünger német prózáíró vagy Julius Evola olasz filozófus példája is mutatja ezt. Századunkban talán Hamvas Béla áll közöttük legközelebb egy átfogó ezoterikus enciklopédiához, ugyanakkor ő az, aki az ókori hagyományokat legközelebb hozta mindennapjainkhoz és rámutatott a szakrális tanítások fénycsóváin való rendszeres átjárás szükségességére.

Gondolom, szabad még ezt is elmondanom: Hamvas értett a titkok nyelvén. Az ókori tudományokkal való társalgás nem korlátozta érdeklődését, sem nem vitte őt magányosságba, semmittevésbe és aszketizmusba. A titkok tüdején lélegzett. És velünk együtt ugyanazt az életet élte, mint mi. Bár nem volt ismeretségben az ezoterika neves, korabeli képviselőivel, mint amilyen Eugene Caselius, Titus Burkchart, Pier Gordon vagy a hozzá közel álló Paul Diehl, Jung mellett természetesen, Hamvas maga jött rá arra a mindent megértésre, amely túlléphetővé és

áthidalhatóvá teszi a szellem problémáit és a lélek feszültségeit. Szellemének térközeiben nem szívódott fel a kétely, írásművészetének rétegeibe ugyanakkor belefért az ironikus felfogás. Hamvas kívül marad a modernizmus polarizációján és azon, ami ennek ellentéte lenne. S ezzel e gondolkodó csak megerősíti azt a fogalmat, amellyel számos mondata és könyveknek nevezett hosszú mondata végződik. Természetesen az *egésznek* a fogalmáról van szó, annak az *egésznek*, amely valahol a könnyedség és az igazi fennköltség magasabb térségeiben tartózkodik.

GÉBER László fordítása

FIATALOK MŰHELYE

*A Sziveri János Művészeti Színpad
verspályázatának anyagából*

A KABÓCÁKRÓL, UTOLJÁRA

S Z A K M Á N Y G Y Ö R G Y

Éppen az evolúció csodáiról
beszélgettünk:
képzeld el – mondtam –, a kis kabócák
16 évig élnek a föld alatt,
azután kijönnek, párzanak,
Én – lerakják a tojásaikat,
és meghalnak.
16 évig élnek a föld alatt,
de nem csinálnak ott semmit,
csak alszanak. Fejlődnek és
alszanak.

Te – De miért van akkor
minden évben annyi kabóca? – kérdezted.

Én – Azért, mert minden évben lejár
sok kabócának a 16 év.

Te – Baszd meg – mondtad –, mennyit
álmodhatnak azok ott lenn 16 év
alatt. Lehet, hogy a kabócák
álmodnak minket.

Ó, igen, baszod – mondtam –, ez az,
 ők álmodnak minket. Már látom
 is, amint a kis kabóca lerakja
 tojásait, a víz felé veszi az irányt,
 ráfekszik a tengerre,
 Én – és ahogy hanyatt úszik
 az Adriai-tengeren,
 a mi tengerünk kék vizén,
 a teste lassan kihűl,
és agyáramai kikapcsolnak.

Ebben a pillanatban
 PÁRIZS, NEW YORK, LONDON,
 ÚJVIDÉK és PECELLÓ felett az ég
 ?! – megvillan, igen, hatalmas dörrenés
 kíséretében atomvillanás,
 és ez megzavarja a járókelők nyugalmát
 utoljára.

ÖSSZEFÜGE

S Z Ű T S Z O L T Á N

hát lógotom, mert nem vagy itt, kedves,
 lógotom szabadkán a könyvtár erkély-
 éről, szomorúan különleges kéj-
 jel, mert nem vagy itt, kedves, és engem

szabadpolcra nem akarnak helyezni,
 tiszta szívű betörés ide nem lesz,
 s én csak lógotom, mert nem vagy itt kedves,
 lógotom a zalánt az erkélyről,

biztos publikáció reményében,
mert miután leejtettem a zalánt,
kihasználva e váratlan halált,

kedves verset írok róla és neki,
tibor, láttad a zuhanást és arcom
(ez végre lemegy, így nyugodtan alszom)

Szabadka, 1997. augusztus 9.

PRAKTIKUS TANÁCSOK

P R E S S B U R G E R C S A B A – S A U L

Tanulás után sok csúnya elmélet
tapad az irhánk feletti bőrrétegre.
Keveredésük káros elváltozásokat
okoz testünk egyes részein.
Ezen azonban segíthetünk.

A legkézenfekvőbb megoldás a
késes módszer.

A nagy kenyérszelővel, ami a
konyhában van, a harmadik fiókban
balról, egyszerűen nekilátunk
önmagunk meghámozásához.

A bőrdarabkákat a szemétkosárba
dobjuk, a szemetet a szemetesek
hétfőn elviszik és fölégetik.

Ugyanilyen hatásos még a
sósavas fürdő.

A zománcozott kádunkban állva
öntünk magunkra megfelelő
mennyiséget a folyadékból.
Jól láthatjuk majd, hogy tűnik el a
sok csúnya elmélet a
kanalizáción keresztül, a
főút mentén balra.

PILLANATKÉPEK
KOVÁCS LÁSZLÓ

ADYNAK

Tudták, hogy többé nincs remény. De te
még akartál valamit a világtól.
Talán Lédát őrizni egy keretben.
Talán az eltűnt éveket,
miket látni már úgysis lehetetlen.

A KERÉK

A kerék küllői közt, míg éveim
ropognak, a kozmosz hatalmas
himnusza árad. Fülellemmel fogódzva,
az égbolt eszelős csillagai alatt
hallgatom a mindenség szép mértanát.
Az ereszről pedig szaporán hullatja
könnyeit a jég.

ÍRÁSOK 1848-RÓL

A SZERB KÉRDÉS ÉS THIM JÓZSEF

G L A T Z F E R E N C

Szerb, német és magyar nyelvű város volt Zombor és vidéke, ahol Thim József, a XIX. századi szerb történelem máig egyik legjobb kelet-európai ismerője felnőtt. Apja „nagy német érzelmű” reáliskolai tanár „*de* (kiemelés tőlem – G. F.) népszerű volt, konciliáns magatartása miatt”. Anyja – neve után ítélve valószínűleg horvát – iparoscsaládból származott. Tanárai, ahogy maga később írja, „néhányat kivéve különösen az alsóbb osztályokban nemzetiségi vidékekről valók voltak, és magyar nyelvük sem volt magyaros, németes vagy tótos”. S talán az sem véletlen, hogy első könyvét éppen a rá legnagyobb hatást gyakorló tanárának, a horvát származású Margalits Edének és a hallatlanul művelt, irodalommal, zenével foglalkozó Bergmann Ágostnak – aki, mint Thim írja „hír szerint megkeresztelkedett zsidó volt” – ajánlja. Őket és az apja révén közelebről ismert helyi, amolyan filozófus őstehetséget, Schmitt Jenőt (aki később „ideális anarchista lett”, és aki Berlinben, mindenki számára váratlanul, Hegel-tanulmányával elnyeri az Akadémia nagydíját, majd Trefort ösztöndíjával a fővárosba kerül) nevezi meg, mint akik gondolkodására lényeges befolyást gyakoroltak.

Szinte természetesen tehát, hogy ilyen környezetben a rendkívül fogékony diák érdeklődése a hazai nemzetiségi kérdés felé fordul, s a hazai szerbek története megírásának nagy terve foglalkoztatja. A történetírást azonban valószínűleg, mint a kor közfelfogása általában, nem tartotta élethivatásnak, s ez magyarázhatja, hogy miközben már gyűjti könyvének anyagát, az orvosi karra jelentkezik. Bécsben, Berlinben, Grazban folytatja tanulmányait (1882 és 1889 között), miközben megjelennek első cikkei (1885), majd hamarosan első könyve a hazai szerbek 1848–1849. évi harcairól. Ezekben a huszonéves orvostanhallgató – Horváth Mihály és Szalay László nyomdokain haladva –

meglepo vilárossággal fogalmazza meg, a dualista korszak történetírásában kétségtelenül először, a kor uralkodó nemzeti ideológiájának, *a nemzetállam eszméje konstrukciójának megfelelő nemzetiségtörténeti koncepciót.*

A magyarságról és az 1848-as vezetőkről lényegében minden felelősséget elhárít. A szerbek már a március 17-ei pesti pontokban lényegében nemzetként való elismertetésüket kívánták, amelyben benne rejlik a törekvés: elszakadni az anyaországtól – írja. A magyar minisztériumnak – és így Kossuthnak is – teljesen igaza volt, amikor a szerbeknek adott válaszban azt mondta: a szerbeknek is biztosítva van nyelvük szabad használata, nem kell azt félteniük, de „másrészt kereken kijelentette, hogy Magyarországon más nemzetet, mint a magyart, el nem ismer”. Az egyetlen nagy hiba, melyet elkövetett – úi. mind a minisztérium, mint Kossuth –, hogy elmulasztotta kifejtetni, mit ért nemzet alatt.

Thim itt kétségtelenül igen jó érzékkel észreveszi, hogy az 1848-as magyar köznemesi ideológia más nemzetfogalomban gondolkodott, mint a szerbek. A magyarok – írja – magától értetődően fogták fel a nemzetet olyanok közösségének, „akik politikai közösségben egy bizonyos állam határain belül, ugyanazon törvénynek vannak alávetve”. Hunfalvyt és német szerzőket idéz, mintegy a hagyományos magyar nemzetállam eszméjének utólagos igazolásként: „Így Magyarország törvénye politikai tekintetben csak egy nemzetet ismer el, mely azonban természetesen vonatkozásaiban különféle néptörzsekre oszlik, vagyis nemzetiségekre (Nationalitát), kiknél a nyelv megkülönböztető jegy.” A szerbek Magyarország határain belül, tehát – noha „eredet és rokonság szerint” a délszláv népekhez tartoznak – „nemzetet nem képeznek, amíg Magyarország fennáll, s csak ennek romlása után, ha Szerbiával egyesülnének, viselhetnék joggal a szerb nemzet elnevezést”. Mivel Thim az 1848-as vezetőket nemzetállam felfogását vallja 1887-ben is, s ezt tartja az egyetlen tudományosan is elfogadható álláspontnak, természetesen „lehetetlennek” találja a szerbek követelését: nemzetként való elismerésüket és – ugyanakkor másikat, ezzel egy időben kinyilvánított szándékukat – a magyar koronán belül maradásukat.

Vagyis a gondolatmenetben végig kettősség feszül: egyrészt makacs *ragaszkodás* a csak egy nemzet létét elfogadó, a XIX. században uralkodó *nemzetállam-koncepcióhoz*, másrészt viszont törekvés a szerbek és magyarok összekötése súlyosságának enyhítésére: az összekötést csak Bécs uszítására, illetve egy „elnevezésbéli” félreértésre akarja visszavezetni, mely elhárítható lett volna, ha Kossuth és a magyar vezetők elmagyarázták volna, mit értenek ők nemzet alatt. És ugyanez a közeledés sikertelenségén sajnálkozó, de a magyarokról a felelősséget elhárító türelmes nacionalista árnyalat érezhető soraiban, amikor az 1849-es év nyarán hozott nemzetiségi törvényről ír: erre a magyar kormány részéről tett „messzemenő” engedményre a válasz az orosz–

osztrák csapatok támadása volt – mondja. „A törvény elkésett volt, s hatása ezért nem is lehetett.” (Aminek megállapítása a maga korában az 1848-as magyar nemzetiségpolitika enyhe bírálata is volt.) „Ez volt az utolsó kísérlet a nemzetiségek, illetve a szerbek kibékítésére.”

Tovább lehetne természetesen e felfogást részletezni: kitérni arra, hogy Thimnél mennyire megtalálható a dualizmus kori történeti publicisztikát és történetírást gyakran zsákutcába kényszerítő „történeti” joga hivatkozás, mellyel a szerbség követeléseinek jogtalanságát kívánta aláhúzni, vagy mennyire kínosan ügyel arra, hogy a magyar és szerb oldalon a lakossággal szemben elkövetett kegyetlenségeket elsősorban a szerbekre hárítja. („Melyeket lehet, hogy a mieink befejeztek, visszatörülésul” – írja a kölcsönös megtorlásokról.) De ugyanakkor a nacionalista felfogáshoz tartozik annak liberalizmusa is a nemzetnek elismert (azaz Szerbiában élő) szerbekkel szemben. Az onnan Magyarországra, az itteni szerbek megsegítésére átjövő szerb csapatokról mindenhol elismeréssel szól, „vitéznek”, „hősiesnek” nevezi őket, vezérüket, a korabeli magyar irodalomban annyit szidott Kničanint pedig – szemben a hazai szerbek „vad csordáival” – „nemes jellemnek”, „a szerbek legnemzetesebb vezérének” tartja, akit „a magyar történetírók barbárnak neveztek el, pedig soha igaztalanabban nem sújtottak embert”.

Thim e fiatalkori munkájában szinte teljességében felfedezhető a XIX. századi liberális köznemesi, nemzeti felfogás hatása: az alkotmányos 48-asságtól az egyfajta Bécs-ellenességen keresztül a nemzetiségek harcát csak a magyar küzdők szemével néző történeti koncepcióig.

Egészen más hang csendül azonban ki néhány évvel későbbben írott munkáiból, az 1892-ben kiadott *Szerbek történetéből* és az 1848–49-es szerb felkelés újraírott históriájából. Ahhoz azonban, hogy e munkák felfogását – és tegyük hozzá, Thim történészi munkásságát – megérthessük, szükségesnek látszik néhány életrajzi mozzanatra is felhívni a figyelmet.

Mint tudjuk, Thim orvosi pályára ment, és tanulmányait Berlinben, Grazban folytatta. Ezek azok az évek, amikor az ismerősei által annyiszor emlegetett sokoldalúsága, szellemi érzékenysége kibontakozik. Amellett, hogy mint promoveáló diák Grazban magyar olvasó- és művelődési kört szervez, hogy nagy anyaggyűjtésbe kezd a szerbek (nem a magyarországi, hanem a szerbiaiak) történetéről írandó munkájához, szenvedélyesen érdeklí hivatása, az orvostudomány. Amikor 1899-ben hazajön Bács megyébe, ahol először megyei tisztiorvos, majd Zomborban, Apatinban főorvos, illetve tiszteletbeli főorvos, a horvátországi, sőt az egész magyar közegészségügy egyik legenergikusabb szervezőjévé válik. Kezdő orvosként nagy érdemeket szerez a délvidéki kolerajárvány lokalizálásában. A megyei adminisztráció megbecsült tagja lesz. Patrónusa, „kegyelmes pártfogója” – ahogy maga írja egy könyvajánlásában –

Khuen-Héderváry Károly horvát bán, akinek politikáját életében a közvélemény, később a történeti irodalom annyit vitatta, s akit Thim élete végéig nagy tisztelettel emlegetett. Ez a személyi kapcsolat, melyről írásos dokumentum ez ideig igen kevés került elő, a jelek szerint felfogásbeli, politikai közelséget is tartalmazott, különösen a bán nemzetiségi kérdésben vitt, a szerbekkel egyezkedő s bizonyos együttműködést kereső politikájával. Talán jellemző egyik későbbi, kéziratban maradt történeti munkájában Khuen-Héderváry beállítása: arról ír, hogy a nemzetiségi és a helyi vallási viszonyokat jól ismerő bán egységes státútumát a magyarországi ellenzék azért akadályozza meg, mert annak tervbe vett intézkedései „a felségjog és a magyar kormány felügyeleti jogának megszorítását célozták”. Nehéz lenne természetesen ma már pontosan megállapítani: vajon a szabadelvű Khuen-Hédervárynak a kormányzathoz fűződő kapcsolatai erősítik meg a fiatal főorvosban a mind határozottabb ellenszenvet a megyei nemesi-dzsentri kormányzat bezárkózottsága, konzervativizmusa ellen? Vagy pedig a polgári indíttatású, Európát megjárt, gondolatait egyetemesebb mércével súlyozó irodalmi érdeklődésű, tettvágygal teli fiatal tudós magára eszmélése hajtja-e a számára túlságosan zártnak, provinciálisnak és maradinak tűnő megyei nemesség politikája ellen és egyúttal a szabadelvű ellentáborba? Tény, hogy Thim gondolkodásában és politikai elkötelezettségében az 1890-es évek elejétől a kettő – a korabeli természettudósokra egyébként egyáltalán nem jellemzően – szorosan együttmozog. És ez *nyomon követhető egy időben mind az aktív publicista, mind a közegészségügy-politikus, mind a történetíró munkáján.*

Ragadjuk ki egyik – kétségtelenül legfrappánsabb – társadalmi kérdéseket tárgyaló cikkét a megyei újságból. „A modern demokrácia – írja *A demokráciáról* című cikkében – az állameszme keretén belül a szellemi és egyéni, az erkölcsi és anyagi erőket juttatja diadalra a polgári jogegyenlőség, szabadság és igazság elvei alapján”, rést ütve a „születési jogokkal és kiváltságokkal járó társadalmi intézményeken”. „A feltartóztathatatlanul előrenyomuló” demokrácia az „az áramlat, mely az emberben embert és nem faj és vallási vagy politikai és társadalmi kiváltságok által kegyelt egyént lát”, „éreztetni azt a szükségét, hogy az embert vallási vagy faji különbségükért nem lehet, nem szabad gyűlölni. Éreztetni az életben, hogy a kiváltsági rend helyébe az ész, a műveltség, a képzettség arisztokráciája lép, mely hatalmas szellemével kaszotokat bont, a múlt századbeli forradalom óta”. S ez a hallatlanul következetes, s ugyanakkor harcias felvilágosult polgári szemlélet – még a szerző egyéb polgári liberális beállítottságáról valló írásait ismerő olvasó részére is meglepetésül – átcsap az új osztály, a munkásság, illetve annak „intelligenciára szert tett” rétegének dicséretébe. Annak ugyan semmi nyoma, hogy Thim a szocializmus tanításaival tisztában lett volna, de az világosan kiderül, hogy – a maga

értelmezése szerint polgári demokratikus – programjának végrehajtását ettől „a válságos küzdelem hullámaiba” sodortatásunktól várja. Ez lesz az az idő, amikor „a zsebkendőbe varrt és a szivartárcára ragasztott több ágú koronák ismét veszteni fognak értékükből”, ebben az „új osztályokat” a felszínre vető jövő (azaz a XX.) században „a mostani pusztulófélben levő gentry akkor nem lesz mérvadó faktor és a már rég beállott hanyatlásnak legalsó fokára fog jutni”.

Ez a *nemesség-, illetve dzsentiellenesség* tükröződik *közegészségügyi publikációiból* is. Mint modern szakember a korszerű magyar közegészségügy megteremtésének legnagyobb akadályát az egészségügy megyei alárendeltségében látja. Ki kell vonni a megye kezéből a közegészségügyet és centralizáltan felépített, szakszerű vezetésre kell azt bízni – igyekszik bizonyítani 1894-ben, majd 1895-ben írott könyvében. Ugyanezt a programot vallja később, másfél évtizeden át szerkesztett lapjában, a *Közegészségügyi Kalauzsb*ban.

A fiatal orvos-tisztviselő – aki egyébként mindemellett Budapesten, Berlinben és Belgrádban látogat speciális trachomakutatási kurzusokat, s a bécsi közegészségügyi kiállításon aranyérmes nyer – gondolkodásának és politikai beállításának ilyen alakulása magyarázhatja azután történeti koncepciójának bizonyos alakulását. Ehhez, a Monarchia szellemi életének oly sok áramlatot tápláló talajából kinőtt liberális polgári társadalmi-politikai állásponthez vezethetők vissza azok a liberális gondolkodási elemek, amelyek élete későbbi szakaszában is fellelhetők munkásságában.

Így nem csodálkozhatunk, hogy a fentebb említett évben (1894-ben) az 1848–49. évi szerb felkelésről írott újabb tanulmányában már minduntalan érezzük: a szerző igen következetesen, kora haladó polgári értelmiségének szemével tekint a magyar és a szerb 1848-as harcra. Ez nemcsak abban tükröződik, hogy „a modern szabadságeszményt és a nagy francia forradalmat” emlegeti, hanem a kérdés egészének felfogásában. Már a márciusi vívmányok – és hatásuk – tárgyalásánál szétválasztja a szerbek különböző társadalmi rétegeit, s hangsúlyozza, hogy a márciusi vívmányokat a „végeken”, azaz a szerb nemzetiségi vidékeken „csakis a városi polgárság tette magáévá”, mert a nemzetiségek, amikor megtudták, hogy ez nem jelenti egyenrangúságuk elismerését a magyarokkal, akkor inkább „Ausztriához szítottak”. Amíg hét évvel korábbi munkájában a szerbek pesti gyűléséből egy mozzanatot emelt csak ki: hogy ti. annak határozatai az anyaországtól való elszakadást hordozták kimondatlanul is magukban, addig most a március 18-i ülés lefolyásából azt emeli ki, hogy a szerbek „fogadták a pesti magyar egyetem ifjak üdvözlését a szabadság, jogegyenlőség és testvériség nevében, melyet a szerb ifjak viszonoztak”. Az „elszakadási gyanúsítgatást” is már egy realisabb hang váltja fel, lényegében egy elmozdulás a nemesi nemzetfogalom alapjáról: annak tény-

szerű megállapítása, hogy a szerbek a „királyhoz, a magyar hazához” hívek és „szeretettel viseltetnek” magyar testvéreik iránt.

A megyei vezetés e tétlenségének és mulatozásának emlegetésén túl Thim elhatárolja magát a szélsőséges nacionalista felfogástól, vág egyet az 1848-as magyar küzdelmeket kritikátlanul tárgyaló *magyar nemesi történelemfelfogáson* is. „Egy cseppet sem igaz Horváth Mihály azon állítása, hogy »hősiesen harcoltak« a magyarok 48 augusztusában és szeptemberében, hanem »gyáván megfutottak.«” „A szerbek vitézül védték magokat, Mészáros pedig téves intézkedéseket tett” – írja. Néhány évvel korábban – mikor még a Horváth Mihály-i konstrukció képezte munkája alapját – bizony nem írta volna Thim, hogy „a magyar sereg hangoztatott dicsősége abból állott, hogy a szerbek állásából ki nem verték; ez bizony nem nagy dicsőség volt”.

Már ezek az idézetek is sejtetik, hogy változás következett be Thim koncepciójában a nemzetiségi, illetve a nemzeti kérdést illetően is. A döntő új mozzanat: a nemzeti kérdés most már európaibb szemmel való tárgyalása, *minden nemzeti mozgalom elismerése*. Már bevezető soraiban a „magyar nemzeti állam megteremtését” valló magyar mozgalmat a „német supremátia” hívei (az osztrák-németek), valamint saját nemzetiségük érvényesülését a birodalom föderalisztikus átalakításában célul kitűző szláv nemzeti mozgalmak közé helyezi. Később is nagy gonddal igyekszik az önálló szerb nemzeti irányzatot szétválasztani az ausztrioszláv állásponttól. Amíg ez utóbbit minduntalan elmarasztalja, az előbbit – noha a magyarság érdekeit sértő törekvéseit jogtalanoknak mondja – elismerő beállításba helyezi. E szétválasztás legélesebben az egyes szerb vezetők értékelésében mutatkozik meg. Rajačićot, aki „eleinte szerb nemzeti alapon állott”, majd – a Thimtől következetesen szidalmazott – Jelačić tanácsára Ausztria érdekeit karolta föl, „pénzszomjasnak, kártyásnak, alattvalóival kíméletlennek és a határtalanságig önfejűnek” festi, kiragadva részleteket a patriarcha korabeli ellenfeleinek leírásaiból. Ezzel szemben Suplyikác Izván vajda pl. – akit a hazai szerbek vajdaként kértek kezdettől fogva, de ő „nem szerette, ha vajdának czimezték[!]” – erősen hitt a magyar állameszme változhatatlanságában”, „becsületos, derék, kötelességtudó katona volt”. Hasonló elismerést kap a Kossuthal összeütköző Stratimirović György is, mint „a nemzeti haladó szerb párt föltétlen híve”, aki „rajongott nemzetéért, s azon okból ragadott fegyvert hazája ellen, mert *faji érzete* erősebb volt *jogi érzelmeinél*”. (Kiemelés tőlem – G. F.)

Thim tehát egész koncepciója kereteit tekintve megmarad természetesen a történeti Magyarország sérthetetlenségének álláspontján, és mereven elutasítja a szerb nemzetiségi kérdés ausztrioszláv megoldását. A történeti Magyarország keretein belül azonban, a polgári nemzeteszme talaján állva, *türelemmel szól a nemzetiségek félszázaddal korábbi törekvéseiről*, sőt azt a magyar társa-

dalmi erőt, amelyet ő tapasztalatból a leginkább sovínisztának tart – a megyei köznemességet – összhangban polgári és demokratikus felfogásával, határozottan kritizálja.

Ez a felfogás vezeti Thimet ahhoz, hogy történetírásunkban a források fényénél először nagy súlyt adjon (jóval nagyobb, mint maga az eset megérdemel) Kossuth és a szerbek ismert összeütközésének. Thim szükség-szerűen jut el ide. Korábban ugyanis (1887-ben) jogosnak ítélte Kossuth ismert, Stratimirovićhoz intézett – állítólagos – heves mondatát: „Úgy, hát akkor döntsön köztünk a kard.” A mondat mögött rejlő álláspont 1887-ben teljesen beilleszkedett Thim akkori felfogásába. Most azonban, amikor a szerb és a magyar nemzeti mozgalom együttfejlődéséről ír, és a szerb nemzeti fejlődést történeti tényként kezeli, s nem csupán a magyarság ellen áskálódó kamarilla kezét látja a szerbek akciója mögött, meg kell valamiként magyaráznia a magyarság és a szerbek összeütközésének okát. Amíg korábban az ok a bécsi machinációk és a szerbek voltak, most azt mondja, hogy a márciusi vívmányok táplálta „magyarbarát szerb-szellem” „Kossuth felelete után”, tehát annak mintegy következményeként tűnt el a végvidékeken. „Szavai felidéztek a szerb harcotot összes borzalmaival” – írja Fonblanque angol konzul szavait idézve, sőt az esetet a magyar függetlenségi harc egészére döntő kihatásának mondja. Az, hogy Kossuth tette-e az idézett kijelentést vagy a Thim által később is felsorolt igen sok adat ellenére sem állítható, hogy e beszélgetés Stratimirović és Kossuth között egyáltalán lezajlott volna, nem a historiográfia feladata eldönteni. De arra rá kell mutatni, hogy egyrészt Thim egész új 48-as és a nemzetiségi kérdéstről alkotott *konceptiójában* a kérdés – egyetlen, de a történeti értékelésben kulcsfontosságú *tény – újraértékelése szinte logikailag szükségszerű* volt, vagyis egész konstrukciója hajtotta a két évnél korábbi álláspont felülvizsgálatához. Másrészt viszont a kérdés funkcióját tekintve a századvég történeti-politikai gondolkodásában a magyar nemzeti vezetés felelősségét elismerni a nem éppen türelmes 48-as nemzetiségi politikáért, kétségtelenül pozitív állásfoglalás a forradalom és a szabadságharc nagy vezetőjének nevével és politikája meghamisításával űzött korabeli mindenféle (többek között szélsőséges nacionalista) politikai cégérezéshez képest.

Ezek azok a főbb vonások, melyekkel körvonalazni lehetne a diákevek romantikus nemesi nacionalizmusának váltását az érett, hivatalnok-értelmségi tágabb látókörű, következetes – kora nacionalizmusának egy türelmesebb, európaibb – polgári irányzatot képviselő koncepciójához.

Die Gründungsversuche Jugoslawiens 1848–49. Ezt a címet viseli Thim első tanulmánya 1919 után az *Ungarische Jahrbücher* első füzetében (1922). Maga a cím is sejteti, hogy a történeti Magyarország, a Monarchia szétesése az ő felfogásán is rajta hagyta nyomát.

Thim ekkor már majd egy évtizede orvosi kutatásainak él Bécsben, történeti munkája szinte egyáltalán nem jelenik meg. A bécsi levéltárak megnyitása és a lehetőség, hogy mint az ottani Történeti Intézet orvosa, hivatásgyakorlása mellett történeti kutatásait újra folytathassa, fordítják figyelmét ismét a szerbek 1848–49-es felkelésének történetére. Hamarosan megkapja a megbízást, hogy a készülő szlovák (Steier Lajos) és a horvát (Miskolczy Gyula) kötetek mellett fogjon hozzá a hazai szerbek 1848–49. évi története megírásának, illetve a forráskiadvány összeállításához. Ezek a testes kötetek majd csak 1930 és 1940 között jelennek meg – a Fontes keretében – egymás után, így tehát választott korszakunk történetírásainak megítéléséhez mint elsődleges források sem szolgálhatnak. Viszont az alapkoncepció már közvetlenül a húszas évek elején megjelent írásokban készen áll. Ezek alapján (a későbbi köteteket csak kiegészítésül használva fel) tehát lemérhetjük azt a változást, melyet a Monarchia szétesése, a forradalmak a szerző felfogásában előidéztek, és felrajzolhatjuk az új történeti kép körvonalait.

Thim számára a történeti Magyarország és a Monarchia szétesése *személy szerint* is katasztrofálisan hatott. Szlavóniának az új Jugoszláviához kerülésével Thim „az utódállamokból kiűzött magyar” lett – mint később Szekfű írja. Noha Bécsben otthonosan mozgott, a déli területek elvesztése – amint az levelezéséből élénk tárul – mindig is *hazája egy részének elvesztéseként élt benne*. Mindezeken túl még egy: Thim a Monarchia gyermeke volt. Gyermekkorát a háromnyelvű Zomborban töltötte, ahol – igaz, mi tudjuk: a nemzetiségek nem éppen egyenjogúsága alapján, de – számára mégiscsak békésnek tűnően éltek együtt magyarok, szerbek s kevesen németek. És mindaz, ami századunk forradalmi mozgalmainak nagyszerűsége mellé állítva kétségtelenül megcsontosodott, idejétmúlt volt – a békés nemzetek felettiséget őrizni látszó dinasztia, a Monarchia-beli hivatalnok-polgár rátarti és mindennek a módját megadó biztos kiegyensúlyozottsága s a mindehhez a polgári léthez kapcsolódó, sokszor már normaként élő szokásrendszer számára, a liberális polgár számára mégiscsak az életkeretet jelentette. Nemcsak egzisztenciája, vagyona veszett oda szülőföldje elvesztésével, s pénze a „hazafias” hadikölcsönök elértéktelenedésével, de elveszett az a lehetősége is, hogy mint korábban, magát mind Budapesten mind Bécsben – és ugyanígy a szerbek között Belgrádban – otthon érezze. Az új nemzedék hangos nemzeti, forradalmi, majd ellenforradalmi jelszavai is számára a békés, nyugodt polgári világ letűnését jelentették. Talán az sem véletlen, hogy ettől az időtől kerül mind közelebbi barátságba a Monarchia és a magyar történetírás két liberális öregjével, először Károlyi Árpáddal, majd Bécsbe költözése után Angyal Dáviddal, s emlegetik leveleikben mindig visszatérően a Monarchia-beli napok hangulatait, szinte közös, a Monarchia viszonyai között kialakult szókinccsel, az utcákat a régi neveiken

emlegetve, s a Monarchia volt nemzetiségei szerint nevezve még mindig az új államok egyes vidékeit.

Természetes, hogy a *Die Gründungsversuche* . . . tengelyében a Monarchia széthullása okozta megrázkódtatás áll. Már maga a cím is jelzi a kimondottan historizáló szándékot: a történetíró a korához vezető szálat annyira fel akarja fejteni a történelemben, hogy már a *szerbek 1848–1849-es megmozdulásában* nemcsak az 1919 utáni jelen – számára megrázó – élményének gyökereit, de a *XX. századi politikai összeütközések kialakult formáit véli megtalálni*. Így, míg korábbi munkáiban a szerbek 48-as felkelésében legrosszabb esetben is csak a Magyarországon belül alakítandó önálló vajdaság követelésének veszélyét látta, addig most már kiemeli a pánszerb törekvéseket s azok megvalósításának különböző terveit állítja be a szerbek harcának indítékaiként. Azok a korábbi kapcsolatok a magyarországi szerbek és Szerbia között, melyeket legutóbbi munkájában az 1890-es években még a szerb nemzeti mozgalom természetes velejárójaként megértéssel tárgyal, most már tudatos nagyszerb törekvéseknek minősülnek, sőt a – korábban még csak nem is említett – szerb–horvát (s az egész Dalmáciára is kiterjeszkedő) egyesítési akciók előtörténeteként szerepelnek.

Ezek a tényfelsorolások is mutatják, hogy a Monarchiát a déli területeken bomlasztó szerb–horvát törekvések historizálásából logikusan fog következni a szerb nemzeti megmozdulásról összeálló *történeti kép egészének átrendezése*. Amíg, mint emlékezünk, a felkelés kiváltó okául először Bécsset (1887), majd az elrontott magyar nemzetiségpolitikát (1894) jelöli meg, most a magyarországi szerbek nemzeti mozgalmának okát Belgrád, azaz Szerbia nagyhatalmi törekvéseiben és a magyarországi szerbek kívülről jövő bujtogatásában találja meg. Az újabb koncepció szerint a pánszláv gondolat hatására megerősödtek a horvát–dalmát–szlovén délszláv királyságot követelő eszmék, s ezzel párhuzamosan Szerbiából kiindulva egy nagyszerb királyság alapításának gondolata. Ez utóbbinak küldötte Bán Mátyás, akit korábban Thim a nemzeti gondolat terjesztőjeként egyáltalán nem marasztalt el, de akit most úgy jellemez, mint „einen plumpen Intriganten, der in allen panserbischen und dynastischen Angelegenheiten seine Hände in Spiel hatte”, mint aki a Magyarország elleni szerb felkelést felszítja. A szerb ifjúság „forradalmi mozgalmáról” – melyről 1894-ben oly lelkesedéssel szólt – most mindössze annyit említ, hogy ez csak a felkelés kezdete volt, s nem is ez irányult Magyarország ellen. De most már a szerb megmozdulás célját *nem a történeti Magyarország elleni fellépésben* látja Thim (mint korábban), *hanem az egész Monarchia szétbomlásztásában*. A szerbek ugyanis – szerinte – már ekkor a nagy Jugoszláviát akarták volna megalapítani, csak az orosz cár fogta le kezüket, s csak ezután tűzték ki mérsékeltőbb célként a magyarországi szerb vajdaság létrehívását, remélve,

hogy egy Habsburg-ellenes olasz győzelem esetén Magyarország és Csehország kiválásával egy időben mégiscsak megalakíthatják majd Jugoszláviát.

A délszláv egység ilyen korai időre helyezése tehát az egész szerb nemzeti mozgalom mögé mozzatóként Belgrádot és a pánszerbizmust teszi.

(A tanulmány első változata a *Történetíró és politika*. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról [Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980] című kötetben jelent meg.)

A MAGYAR POLGÁRI FORRADALOM 150. ÉVFORDULÓJA TÖRTÉNELMI ESÉLY A SZERB–MAGYAR VISZONY RENDEZÉSÉRE

Gondolatok 1848 március–áprilisának tanulságairól

DOBOS JÁNOS

Ebben az évben ünnepeljük másfél százados jubileumát annak a forradalomnak, amely kitörésekor, 1848 kora tavaszán, utoljára mozdította együtt, egy cél irányába, azonos szívdobbanással Európa majdnem minden nemzetét. Ez a cél a születésen, nemzeti, faji és vallási előjogokon és kiváltságokon alapuló hűbéri társadalmi rendszer megdöntése, a polgári szabadságjogok megvalósítása volt. A jelszavak: *a szabadság, az egyenlőség és a testvériség*, amelyet az 1789. évi francia polgári forradalom írt zászlajára, most elérhetőknek, megvalósíthatóknak látszottak. Kivívásukért csatasorba állt a falusi jobbágy és a városi polgár, összefogott délen az olasz, a spanyol, nyugaton a német, a francia, keleten az osztrák, a cseh, a magyar, a szlovák, a lengyel, a horvát, a román, a szerb, hogy megdöntsék a feudális reakció, a metternichi Szent Liga korhadhatalmi épületét. Európa szabadságvágyó népei felkeltek az európai reakció, a kiváltságaikat védő dinasztiák és rendi kövületek, a Bourbonok, a Habsburgok, a Romanovok és abszolutista udvaraik uralma ellen. E forradalom jelentőségét legszépben Petőfi Sándor fogalmazta meg: „Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag, / Te a népek hajnalcsillaga! . . . / Megvirradt, felébredt a föld, fut / A hajnaltól a nagy éjszaka.”

1848 márciusa valóban történelmi hajnala volt a nagy változásoknak, amelyek virradatán minden nép, nemzet, nemzetiség, társadalmi osztály és réteg saját céljait is megvalósulni vélte. Ekkor egy rövid ideig úgy tűnt, hogy a forradalom erői egyet akarnak. De amikor a forradalom erőteljes csapásai alatt a reakció megingott, kibontakozott a forradalmi erők sokrétűsége, érdekeik különbözősége. A párizsi, a bécsi, a pesti, a zágrábi események a forradalom látványos győzelmei voltak, amelyek egymást erősítették ugyan, alkalmasint segítették is, de megvédeni egymást a reakció fondorlatos ellen-

csapásaitól az egyes forradalmi góccok nem tudták. A forradalom végül elbukott, és Európa ismét a reakció posványába süllyedt, de már nem volt a régi: a feudalizmus, a jobbágság megszűnt, s a XIX. század második felében addig nem sejtett gazdasági fejlődés indult meg.

1848 céljait, a polgári-nemzeti államot a reakció ellen legkitartóbban a magyar nemzet védte. Az európai forradalmak lángja kialudván, *1849-ben már csak a magyarok* harcoltak fegyveresen a bécsi reakció katonai intervenciója ellen. A forradalmi hadsereg 1849 tavaszán megverte és kiszorította az országból az ellenforradalmi erőket. Bécs végül csupán Miklós orosz cár bevonásával, annak 200 000 fős hadseregével tudta Görgeyt Világosnál fegyverletételre kényszeríteni.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történelmi tanulságai lepergett 150 éven át kihattak, és mindmáig erős hatást gyakorolnak a forradalomban részt vett nemzetek öntudatára. Ezt a hatást a múltban, a romantika korában, a nemzeti mozgalmak igyekeztek saját céljaik szolgálatába állítani: az egyes események a heroizmus makulátlan példái, az egyes személyiségek az igazság és a legnemesebb célok feddhetetlen bajnokai lettek. A győzelmek megnöttek, a vereségek eltörpültek. A történelmi események és résztvevőik elvesztették valós emberi dimenzióikat. Ezzel a történettudomány a nemzetek közötti viszonyokban nem a közeledés, a békülés és a kölcsönös megbecsülés útjait egyengette, hanem az elkülönülés, a kizárólagosság és a kölcsönös lenézés sanda politikáját szolgálta.

Ma a történettudomány a történelmi események és személyiségek leírásában, bemutatásában és értékelésében igyekszik levetkőzni a romantika korának elfogultságát, de óvakodni próbál a történelmi materializmus általánosító, a részletekre a szabványítéleteket ráerőszakoló módszerétől is. A történelmi tapasztalat a legjobb tudatosítója a tévedéseknek, amelyek belátása az egyén és a közösség érdeke is. Tekintettel az akkor délvidéki, ma vajdasági magyarság történeti múltjára, az 1848–49. évi forradalomban játszott szerepére, valamint az itteni, egymással szomszédos nemzetcsoportok történelmi útjára, vizsgálendő elsősorban a szándék és a cél, amely a nevezetteket a forradalom előestéjén áthatotta. Elsősorban az: *mit akartak hazájukban a magyarok, és Délvidéken a szerbek?*

A magyarok a történeti Magyarországon túlnyomó részben jobbágy-parasztokként, zselléreként, jóval kisebb számban kézműves-iparosokként, köznemesekként, városi polgárokként, értelmiségiekként éltek. Ez utóbbiak a reformkor (1825–1848) idején megfogalmazták a társadalmi haladás legfontosabb céljait. Ezeket a célokat a liberális nemesség és a polgárság az Udvar ellenállása miatt meg nem valósíthatta. Céljait tehát politikai programmá tette, s ezt a programot a pesti értelmiségi ifjúság – köztük Petőfi, Vasvári,

Irinyi és Jókai – 12 magvas pontba foglalta. A 12 pontba foglalt követeléseket 1848. március 15-én a magyar nemzet Pesten, majd az osztrák forradalom támogatásával Bécsben is győzelemre vitte, amennyiben azokat az uralkodóval – V. Ferdinánddal – elfogadtatta. Azzal, hogy a király elfogadta a 12 pontba foglalt követeléseket, a forradalom – valójában annak Kossuth-vezette liberális nemesi vezetősége – (látszólag) győzött. E győzelem után azonban szinte azonnal nyilvánvalóvá vált, hogy a történeti Magyarország nemcsak a magyarok hazája, hogy a magyar birodalom, az ún. „magyar korona országai”: Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Erdély területén többségben nem magyarok, sőt, a szűkebb értelemben vett Magyarországon is a magyarok mellett a többé-kevésbé vegyes lakosságú vármegyékben és járásokban más nemzetiségek is élnek. Ezek ugyanazokért a célokért epedtek, mint a magyarok is, de helyzetük a magyarokétól mégis abban különbözött, hogy *a magyaroké mellett saját nemzeti identitásukat is kifejezni és megvalósítani akarták*. A horvátok mellett már március 17-én a Pesten tartózkodó szerbek is, felbátorodván a magyar forradalom sikerén, megfogalmazták programjukat, amelyet a magyarokhoz hasonlóan pontokba, 17 pontba foglaltak.

A pesti programot, mivel ez a program lett a későbbi „nemzeti meghasonlás” – magyar–szerb divergencia – kiindulópontja, érdemes részletesebben megvizsgálni.

Első pontja szerint „*A szerbek elismerik a magyar nemzetet és a magyar nyelv diplomatikai méltóságát Magyarországon, de kívánják, hogy saját nemzetiségük is elismertessék, valamint nyelvük szabad használata belügyeikben és tanácskozásaikban törvényileg biztosíttassék.*”

A további öt pont (2–6.) a szerb egyház és vallás egyenjogúságára vonatkozik, majd következik a 7. pont: „*Kérjük nemzeti iskoláink szabad és független igazgatását és szervezését.*”

A 8. pontba foglalt követelés olyan jogra vonatkozik, amelyet a szerbek már elismert jogukként 1790 óta gyakoroltak: „*Jogunk legyen évente, időszakonként nemzeti gyűlést (szábort) tartani.*”

A 11. pont végül a magyar–szerb viszony megromlásának alapoka lett. „*Legyen joga a szerb nemzeti gyűlésnek a nemzet kívánalmait egyenesen Ó Felsőge a király elé vinni.*”

A szerb követelések, vizsgáljuk bár őket az akkori, vagy akár a mai politikai elmélet és gyakorlat szemszögéből, a szerb nemzet elismerésére, nyelve belső használatára, iskolái igazgatására, önkormányzati szerve működtetésére vonatkoznak, s ez nem más, mint a községi és kerületi (megyei) önkormányzat megvalósítása, azaz *nemzeti területi autonómia*. Valljuk meg: ma, 150 évvel később, diametrálisan fordított alaphelyzetben – magyar nemzeti közösségként a szerb államban – *mi sem kívánunk többet*. A magyar forradalom vezető

politikusai – elsősorban Kossuth – a pesti 17 pontban a magyaroktól elfordulást, elkülönülési szándékot fedezték fel. Különösen nehezményezték a 11. pontot. Ebben a pontban a magyar vezetők azt a törekvést látták, hogy a szerbek a magyar állam legfelsőbb szerveit, az országgyűlést és a megalakulandó felelős kormányt megkerülve, azokat mintegy illetékteleneknek tekintve akarnak saját nemzetgyűlésük (száboruk) határozatainak törvényes erőre emeléséért közvetlenül a királyhoz fordulni. Ebben a magyar állam legfőbb szervei – az országgyűlés és a kormány – szupremációjának elvetését, a szeparatizmust, a Magyarország területéből való kiszakadás szándékát vélték felismerni. A magyar történeti irodalomban legtöbben ebben látják a szerb–magyar meghasonlás okát. Ugyanakkor a szerb történeti irodalomban nagyobbára az a nézet az uralkodó, hogy a magyar–szerb bizalmatlanság oka korábbi eredetű, és legnagyobb részben a nyelvi törvényekben gyökerezik, amelyek 1792-től 1842-ig a nem magyar nemzetiségű polgárokat sújtotta; különösen súlyosan esett a latba az anyakönyvek vezetéséről hozott 1840. évi VI. törvénycikk, amely kötelezte a nem magyar nyelvű egyházakat, hogy anyakönyveiket 1843-tól kezdve magyar nyelven vezessék. A nyelvi sérelmek a szerbeket (és nemcsak őket) osztályhovatartozásra való tekintet nélkül egyformán sújtották, e kérdésben egy homogén nemzetiség követelte a sérelmek orvoslását. A külön követelmények megfogalmazása felkeltette a magyar politikai vezetés gyanakvását a szerb vezetők (Isa Nikolić, Pavle Trifunac, Đorđe Stojačković stb.) március 15-én tett lojalitási nyilatkozatait illetőleg, s az ellentétek rövidesen kirajzolódtak.

A pesti 17 pontból a március 23-án megalakult ideiglenes magyar kormány 16-ot, köztük a szerb nyelv használatát is községeikben és belügyeikben elfogadta, de azt, hogy a szerbeket nemzetnek elismerje, elutasította, azzal, hogy kimondta: *Magyarország területén más nemzetet nem ismer el, csak a magyart.*

A továbbiakból kitűnik, hogy mégiscsak ez volt az a lényeges kérdés, amelyben a meghasonlás gyökeredett. Ugyanis a „nemzet” fogalmát a magyarok nem úgy értelmezték, mint a szerbek; Hunfalvi Pál értelmezése szerint a „nemzet” fogalma alatt azokat az embereket kell érteni, akik egy politikai közösségben, egy állam határain belül ugyanazon törvényeknek alávetve élnek: ezek alkotják a „politikai nemzetet”. Ergo: a magyar nemzetfogalom tulajdonképpen a mai „állampolgár”, a XIX. századig használt „regnicola” vagy „országglakos” fogalommal azonos. A magyar „nemzet” fogalom tehát a „magyar politikai nemzetet” jelentette, azaz a magyar etnikumon kívül azokat a nemzeti csoportokat is magába foglalta, amelyek nem magyar nyelven beszéltek ugyan, de a történeti Magyarország területén éltek. Kossuthék szerint ezek a nem magyar ajkú országglakosok is a „magyar politikai nemzet” részei, tekintet nélkül arra, hogy nyelv, eredet és fajrokonosság szerint valamely, a szomszédos

országokban élő etnikumhoz tartoznak. Ilyen mivoltukban ezek Magyarországon nem alkothatnak nemzetet, hanem „nemzetiséget”.

Kétségtelen, és ezt a későbbi események is igazolják, hogy a kormány álláspontja mögött Kossuth állt. Az a Kossuth, aki a bárminemű előjogok, kiváltságok legkeményebb bírálója, a polgári egyenjogúság legkövetkezetesebb harcosa volt. Jogászként, a közjog harcosaként ismerte a szerbek magyarországi történetét, 1690-es bevándorlásukat, I. Lipót császártól nyert kiváltságait, katonai szerepüket és szervezetüket, nemességük és egyházuk erős befolyását. Nemzeti egyenjogúságot igen, de előjogokat nem akart nekik adni. Az elutasító fogalmazványban is szinte látnoki módon vetítette elő, amit elkerülni szándékozott: *„a szerbek Magyarországon nemzetet nem képezhetnek, amíg Magyarország fennáll, és csak ennek felbomlása után, ha Szerbiával egyesülnének, viselhetnék joggal a »szerb nemzet« elnevezést”*. Mi más ez ma már, mint a megtörtént történelem? A szerb nemzeti mozgalom távlati céljait, az elszakadás közjogi indoklását Kossuth fogalmazta meg hetven évvel korábban, mint ahogy az 1918-ban bekövetkezett.

A magyar–szerb viszony alakulására nagy hatással volt a magyar–horvát államközösség felbomlása is: március 27-én a horvát Szábor kimondta az elszakadást. Ebben szerepe volt a bécsi udvari köröknek, amelyek felismerték a Habsburg Birodalom megmentésének módját: látszólag a magyarok mellé álltak, de burkoltan ellenségeit támogatták, hogy az alkalmas pillanatban szakítsanak a magyarokkal, s nyíltan megtámadják őket! A bécsi reakció a „divide et impera” (oszd meg és uralkodj!) módszerét alkalmazta: a felkelt nemzetek egymás elleni uszítását. Ebben a törekvésben Bécsnek kapóra jött Jelačić horvát ezredes politikai ambícióinak kiaknázása: kinevezték a három történeti horvát tartomány, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzójának. Így látszólag megvalósult az illír mozgalom legfontosabb célja, a horvát nemzeti területek egyesülése. Jelačić ezért most nyíltan a bécsi udvar szolgálatába szegődött.

A magyarországi szerbek figyelemmel kísérték a horvát eseményeket, felismerve azokban a lehetőséget céljaik hasonló módon történő megvalósítására. Körükben is két áramlat alakult ki: egyik a magyarokkali együttműködésben vélte nemzete jogait biztosítani, a másik viszont arra törekedett, hogy a bécsi udvarral is egyezkedjen. Ezt a lehetőséget az udvar is igyekezett kihasználni, a szerbeket a magyar kormány ellen fordítani.

Végül a szerb–magyar viszony alakulására talán a horvát példánál is nagyobb intenzitással hatott ki a szomszédos Szerbia kormányának külpolitikája, amelyet Garašanin fogalmazott meg, s amelynek távlati célja – a szerbek felszabadítása az idegen uralom alól – természetsszerűleg Magyarország állami-területi konszolidációja ellen irányult.

Márciusban azonban a magyar forradalommal még a magyarhoni szerb nép nagy többsége is rokonszenvezett, természetes, hogy a vezetői is megkísérelték a magyarokkal a szövetség fenntartását. Március 27-én Újvidéken újrafogalmazták a magyarországi szerb nemzet követeléseit, amelyből kihagyták a pesti program nehezményezett 11. pontját. Ez kétségkívül jelentős engedmény volt, mert itt kimondták, hogy *a szerb szábor határozatait nem a király, hanem a magyar országgyűlés emeli majd törvényerőre*. A többi pont azonos volt a pesti követelésekkel. A magyar vezetők gyanakvásának elosztatására a szerbek Újvidéken megfogalmazott követeléseikkel mégsem Bécsbe a királyhoz, hanem előbb Pozsonyba mentek, és április 8-án a rendi országgyűléshez fordultak. Ez fontos bizonyítéka annak, hogy a szerbek vezetői előbb a magyar vezetőkkel akartak szót érteni, megegyezni.

A szerb küldöttséget az Országgyűlés meghallgatta, majd kívánságai tárgyalását Kossuth javaslatára a napirendről levette, azzal az indoklással, hogy a szerbek minden eddig szerzett, törvényen alapuló jogát elismeri, de új jogokat nem tárgyal, mert ez (a kívánságok 1. pontja: a szerbek nemzetkénti elismerése) az új, a megválasztandó képviseleti országgyűlés hatásköre. Ez a határozat ha nem is a szerb követelések egyértelmű elutasítását, de legalábbis bizonytalan időre történő elnapolását jelentette. Ez a válasz a szerb küldöttséget nem elégítette ki; kérték Kossuthot, hogy részletezze a várható megoldást. Kossuth a küldöttséget egy különszobába vezette:

„Uraim – mondá nekik – önök Újvidék 12 000 lakosának nevében egyenjogúságot követelnek a nagylelkű magyar nemzettől. Kérelmök méltányos, s a nemzet szívesen fog beleegyezni, hogy a szerbek szabadságban, államjogokban részesüljenek.

Azt hisszük miniszter úr – felelé erre egyike a követeknek – figyelmeztetnünk kell önt arra, hogy a Magyarországon lakó és a magukkal hozott jogok s szokások biztosítása mellett bevándorolt szerbek legszentebb jogát, nemzeti nyelvök használatát elismerik. A szerb nemzet teljesen elűtő a magyartól, tőle méltánytalanságot el nem fogadhat, de ha ez őt nemzetnek ismeri el, kész a maga részéről ilyennek a magyart is elismerni, s vele mint előbb is, egy korona és egy alkotmány alatt megmaradni.

Nemzet alatt mit ért ön? – kérdé Kossuth.

Oly néptörzset – felelé a kérdezett – mely saját nyelvvél, művelődéssel bír, s elég tudata van, hogy ezt meg is tartsa.

Tudja-e, hogy minden nemzetnek önálló kormánnyal kell hogy bírjon?

Mi nem követelünk annyit – válaszolt egy másik küldött – szerintünk egy nemzet több kormány alatt, s több nemzet egy kormány alatt élhet. Előbbire példa Németország, utóbbira Erdély.

Erre Kossuth kimondá, hogy *egynél több nemzetet semmi esetre sem hajlandó elismerni*. Egyúttal abba a hibába esett, melybe előzőleg a magyar kormány, hogy nem fejezte ki a »nemzet« fogalmát.

Egy harmadik küldött megjegyzé (valószínűleg Sztratimirovics): *A forrongás félek nyílt szakadásra fog vezetni, ha a délszlávok várakozásaikban csalatkoznak. Ha Pozsony tőlünk jogaink elismerését megtagadja, úgy mi azt máshol fogjuk keresni.*

Kossuth erre odaveté e hírhedt szavakat: *Úgy hát döntsön köztünk a kard!*"

Thim József történész, akinek munkájára támaszkodtunk, s ebből (*Magyarország önvédelmi harca 1848–1849-ben*. I. kötet, Zombor, 1887, 14. l.) a fenti részeket idéztük, így ítélte meg Kossuth és a magyar kormány fellépését:

„Kossuth lényeges hibát követett el, mikor a szerbek »Újvidéki kérelme«-it a napirendről levétette. A kérdés aktív fontosságú volt; egyszerű mellőzés a bajon nem segíthetett, mert ott egy vagyonos, tetterős nemzetiség viszonya a hazához, került szóba. Politikai rövidlátás, a kivított előnyök feletti mámor, a mellőzés következményeit be sem láthatta s hogy a szerbekkel a szakadás beállott, ennek jórészt ezen mellőzés az oka.” (Kiemelések: D. J.)

Kérdés azonban az, hogy az országgyűlés határozatában nem még élesebben, még „tapintatlanabban” vetette volna-e el a szerb követeléseket, ha Kossuth engedí azokat tárgyalni?

A diplomatikus mérséklet, a tárgyalások folytatása nagyobb mozgásteret biztosított volna a magyar kormánynak.

„Kossuth ezen szavai a szerb harcot idézték elő, összes borzalmaival” – írta április 22-én Londonba kormányának a belgrádi angol konzul. Ebben a kérdésben a történészek ma sem értenek egyet. A magyarok szerint Kossuth döntése csupán siettette, de elő nem idézte a délvidéki szerb felkelést, míg a szerb történészek többsége szerint az ő elutasító és kizárólagos magatartása volt az oka a szerb mozgalom irányváltásának, annak, hogy a szerb mozgalomban április 8-a után az egyházi vezetés vette át az irányító szerepet: Rajačić pátriárka és a klerikális-konzervatív erők, a bécsi reakció természetes szövetségesei.

A kenyértörés megtörtént.

Kossuth már 1849 tavaszán belátta, hogy a szerbeknek önkormányzatot kellett volna adnia, s erről fel akarta venni a tárgyalás fonalát; sajnos későn, mert az egy év alatt történt események után a községi és megyei önkormányzat elnyerése a szerbeket már nem elégítette ki.

De van ennek a történelmi eseménynek máig kiható, és nemcsak a magyarok számára levonható tanulsága is.

1848 áprilisa történelmi esélyt kínált a magyar–szerb viszony rendezésére. Ezt a viszonyt évszázados kölcsönös sérelmek terhelték a szerb kiváltságok

elnyerésétől (1690) kezdődően a magyar polgári forradalomig. E sérelmeket most a magyar vezetés a szerb helyi és megyei önkormányzat elfogadásával a délvidéki megyékben (Temes, Torontál, Bács) orvosolhatta volna. Sajnos, nem tette. Amikor pedig alig valamivel később a magyarok nyújtottak békejobbot, akkor azt a szerbek nem fogadták el. Az eredmény ismeretes: tengernyi könny és vér, mindkét nemzet évszázados traumája: „a szerbek a Habsburgoktól azt kapták szolgálataikért jutalmul, amit a magyarok büntetésül” – vált szállóigévé a Bach-korszakban. Mert a „*szerb Vajdaság*” már 1848-ban sem lehetett volna csupán „szerb”. Ezt a tényt a császári alkotmány – volt bár az abszolutisztikus és oktrojált – a „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” nevű koronatartomány megalkotásával – ahol a szerb, német, magyar és román nyelv hivatalos volt – csak regisztrálta. A szerbek tehát az 1848–1849-ben vívott, súlyos áldozatokkal járó harcaik ellenében sem nyertek autonómiát, önálló szerb területet, amelyet már a temesvári egyházi szaboruk 1790-ben célul kitűzött. Ha valóban csak a szerb többségű községekre tartottak volna igényt, méltányos lett volna követeléseik teljesítése; a nemzetiségi arányok azonban száz év alatt a korábbi szerb vidéken is lényegesen megváltoztak. 1848-ban például a *Tiszai koronakerület északi felében a magyarok már túlnyomó többségben voltak, s a túlzó szerb igényekre a településeik szerb kisebbsége elleni retorziókkal válaszoltak* (kizárás a nemzetőrségből, lefegyverzés, fenyegetés, majorizálás, atrocitások a szerbek ellen). Az 1848. évi májusi karlócai gyűlésen mégis a „szerb Vajdaság” alkotórészeként az egész Tiszai koronakerületet követelték, a történelmi jogokra – Lipót császár 1691. évi kiváltságlevelére – hivatkozva.

Summa summarum: Kossuth 1848 áprilisában a szerbek kollektív jogainak elismerését vitatta el, s ennek súlyos következménye lett a nemzetiségi háború. Kossuth gyorsan belátta tévedését, de 1849-ben emigrációba kényszerülve a magyar nemzetiségi politika alakítására többé nem gyakorolhatott közvetlen befolyást. Így azután a *kiegyezés után, az 1868-ban meghozott nemzetiségi törvény sem ismerte el a nemzetiségek kollektív jogait*, amelyet a későbbi magyar kormányok még inkább megnyirbáltak. A politikai folyamatok belső logikája szerint a nemzetiségek – így a szerbek is – mozgalmat indítottak nemzeti önazonosságuk, hagyományaik, kultúrájuk megőrzése érdekében. Ezek a mozgalmak – kitartó politikai harccal és súlyos áldozatok árán – a magyar forradalom 70. évfordulóján megtették azt, amit Kossuth 1848-ban már megérzett: csatlakoztak anyanemzetükhöz. Így a szerbek is 1918 végén elszakadtak, kiszakítván Magyarországot testéből azt a területet, amelyet valamikor a XVIII. században többségként benépesítettek. Ezen a területen azonban most már csak viszonylagos többséggel bírtak. A trianoni békével így került a szerb szupremáció alá a délen elszakított területen közel 400 000 magyar, több, mint amennyi szerb volt a Dunától északra eső területen a századfordulón.

Az első világháború után a szerbek és a magyarok helyzete megfordult: ezek államalkotókká, amazok nemzetiséggé, vagy az újabb terminus szerint *nemzeti kisebbséggé* váltak. A magyar nemzetközösség a délszláv államban a lefolyt nyolc évtized alatt megismerte, megértette és kitanulta a nemzetié, a kisebbségi sorsot. Mert hiába a szólás: „Historia est magistra vitae”: a történelemből a győztesek ritkán tanulnak. Nem tanultak belőle sem 1918-ban, sem 1941-ben, sem 1944-ben. Miként a szerbek a Monarchiában, úgy Trianon után mi magyarok Jugoszláviában az elnemzetlenítés minden változatát megismertük, a délszlávok tervszerű betelepítésétől, Bácska és Bánát „visszaszerbesítésétől” (Jojkić Vladan, 1931), a magyarok célba vett kitelepítéséig (Čubrilović Vasa, 1944) és megtizedeléséig (Mészáros Sándor, 1995). Láttuk, hogy a nemzeti majorizáció hogyan robbantotta szét a Monarchiát, azután 1941-ben az első, majd a közelmúltban a második Jugoszláviát. Kár, hogy a történelemből a nemzeti elit – legyen az szerb vagy magyar, vagy bármilyen – vagy későn, vagy akkor sem tanult. Az ún. „történelmi jog” ma már anakronizmus, amelyen csak derülni, vagy nosztalgiával merengeni lehet.

Ma mi követelünk autonómiát, községi és körzeti szinten. Ma mi vagyunk azok, akik a szerbek példáját követjük. Követeléseinknek mindaddig a nyolc év alatt – egészen a közelmúltig – nem volt hivatalos visszhangja. Sem a kormánynál, sem az ellenzéki pártoknál. A szerb történelmi tudat ugyanis saját példájára támaszkodik; az egyházi-iskolai önkormányzat nemzeti különállásukat megtartotta, az önkormányzatért folytatott harc pedig elvezette őket az elszakadásig. Ezek szerint az önkormányzat az első lépés a szeparáció, az elkülönülés, az elszakadás irányába.

Negyvennyolc történelmi tanulsága szerintem nem ez: a nemzetiségeket 1848-ban éppen az vitte a bécsi udvar karjaiba, hogy Kossuthtól nem kapták meg a nemzeti önkormányzatot: az autonómia megtagadása és nemzeti mivoltuk (önrendelkezésük) elvitatása (1848, majd 1868-ban) vezette el a szerbeket Kossuth 1848-as áprilisi logikus érvelésének elfogadásáig: a teljes elszakadás gondolatáig, mint nemzeti mivoltuk megőrzésének egyedüli lehetőségéig. Nem vitatható el, hogy a megváltozott alaphelyzet és a lepergett másfél évszázad a nemzeti alaptörekvéseket nem változtatta meg: ma a szerbiai magyarság látja léte kizárólagos garanciáját a területi önkormányzatban, a betelepülés önkormányzati szabályozásában, iskolái, nemzeti szervezetei és intézményei önálló megszervezésében, amelynek formáit és módozatait illetőleg lehetnek viták, áramlatok és programváltozatok a jugoszláviai magyarság soraiban, de célját illetőleg aligha.

A magyar nemzetközösség jogállásának megnyugtató, a szerb–magyar viszonyt tartósan a nemzeti egyenrangúság alapelvére építő rendezésére Szerbia állami kereteiben 1992 óta lenne lehetőség. Ezt a lehetőséget kihasználatlanul

elmulasztani, *elvitatni a magyar közösség államalkotó jellegét a szerb államban, az 1848-as kossuthi tévedés megismétlése lenne.* Ez a lehetőség ma még nyitott – és nem tudható, hogy meddig marad az. A vajdasági szerbek történelme a példa, hogy évtizedek, évszázadok is elmúlhatnak, míg egy nemzeti közösség céljait eléri. De zsinórmértékül idézzük nemzetünk bölcsének mondatát: „Nemzetnek . . . mert valamely jogát nyomban nem képes valósítani, nem szabad arról önként, örök időkre lemondani.”

Lemondásra pedig senkinek sincs felhatalmazása.

Zenta, 1998. január 27.

RÓZSA SÁNDOR 1848-BAN NAGYBECSKEREKEN

N É M E T H F E R E N C

Kossuth Lajos 1848. szeptember 24-én kezdődött alföldi toborzójátja során ezreket mozgósított a szabadságharc ügye érdekében. Tüzes beszédei nyomán önkéntes felkelőcsapatok létesültek. 1848 októberének elején a táborokban a népfelkelők száma már 12 000 főre duzzadt. Akkortájt szükség volt szinte minden emberre, minden igaz hazafira. A közös veszély közös zászló alá vonta a honfiakat. A betyárvilág is megmozdult az Alföldön: Rózsa Sándor, a betyárfejedelem, amnesztia fejében Kossuthnak ígért „150 felszerelt lovassal szolgálatot az ellenség ellen”. Ajánlatát, Küllös Imola szerint (*Betyárok könyve*, Budapest, 1988) egy Hunyadi-szabadcsapatbeli százados továbbította a népfelkelőket toborzó Kossuthnak. Kossuth a kérést Hódmezővásárhelyen azonnal meg is vitatta a megye illetékeseivel, akik az ötletet támogatták, mert „úgy gondolták, jó stratégiát nyernek a betyárvezér személyében, akit 11 éven át nem tudtak a pandúrok kézre keríteni, s a délvidéki megyéket fenyegető szerbek ellen – kiváló terepismerte folytán – hasznos lehet”. Ilyen megfontolásból írta alá, mint országos teljhatalmú kormánybiztos 1848. október 3-án Hódmezővásárhelyen az „országos érvényű bűnbocsánati hirdetményt”, illetve amnesztialevelet. A feltétel az volt, hogy Rózsa Sándor „a törvényhez és erkölcsiséghez állhatatosan megtérjen és fogadása szerint 150 fegyverzett lovassal magát a seregvezér rendelkezése alá adja és bocsássá”. Kossuth az amnesztialevél kézbesítését Jókaira bízta, aki azt nem személyesen, hanem Lukácsy Károly őrmester révén juttatta el Rózsa Sándornak. Ezt követően a betyárvezér, cimboráival együtt, viszonylag rövid időn belül hadba vonult. Kossuth *Hírlapjának* 1848. október 19-ei tudósítása már szegedi bevonulását ecsetelte, amely nem kis érdeklődést keltett: „Minden lépten tenger nép követé, ki-ki

óhajta látni a vidék egykori rettegőjét. Kik láták, azt mondják, hogy külseje korántsem valami csodaszzerű.”

Az idő tájt jelent meg a legendás, amnesztiált betyárvezérről az első ponyvafüzet is. Viselt dolgait Putnoki József szedte versbe, aki a többi között így kísérté ki a hadba vonuló betyárokat: „Egybegyűltek a csatára, / Áldást kértek zászlójukra; / Teljesült a kívánatok: / Mert zászlójuk megáldatott. // Sok nép kísérté el őket, / – A megtért nagy bűnösöket – / Engedje a mennynek Ura, / Győztesen térjenek vissza!”

Attól eltekintve, hogy Rózsa Sándor már hadba vonulásakor legendás alak volt, igencsak megoszlottak a vélemények amnesztiáját illetően, sőt egyes nemzetőrök sértőnek is vették, hogy „egy gaz rabló segedelmére” szorultak. S amilyen ellentmondásos hatást váltott ki az amnesztia, olyannyira ellentmondásos volt később Rózsa Sándor és csapata harci teljesítményének értékelése is. Békés István (*Magyar ponyva pítaval*, Budapest, 1966) helyesen szögezi le, hogy „ahány korabeli forrás, ahány későbbi kútfő, annyiféle leírást, értékelést olvashatunk Rózsa Sándor szabadcsapatának negyvennyolcbeli magatartásáról. Summázva a tényanyagot, s lehántva róla az ellentétes indulatok mázait, azt kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a pörge kalapos, lobogós sötétkék ingbe, gatyába, ugyanilyen színű rövid posztódolmányba, fehér szűrbe öltözött, huszárkarddal, két-két pisztollyal s drótfonatú, suhogós, ólomgomb-csapójú karikással felfegyverzett betyárgerillák a délvidéki harcokban derekasan helytállottak”.

Szegedről lefelé jövet Rózsa Sándor 1848. október 28-án csapatával a délvidéki hadak egyik gócpontjára, Nagybecskerekre érkezett. Ugyanis, mint Vetter emlékirataiban olvassuk, „lovascapatával Nagy-Becskerekre osztatott be, ahol a körülményekhez képest fölhasználandó és neki kellő foglalkozás adandó”.

Bodó János írja (*Torontál*, 1913. május 10.), hogy „miután fegyverzetük nemigen volt, annak kiegészítése végett Nagybecskerekre, a bánáti seregek székhelyére lettek küldve. 1848. október 28-án voltak városunkban. Rónay Móric, a vármegye első alispánja Kiss Ernő tábornokot, mint a hadak parancsnokát meg is kereste »tudósítván afelől, miszerint valami Rózsa nevű vezérlete alatt ma fog ide Becskerekre megérkezni Szegedről egy 150 főből álló lovascsapat«.

Bevonulásuk a városba látványosság volt. Tüzes lovaikon (ezekről »kellően« gondoskodtak!) hetykén ültek a délibábos rónák kék inges vitézei. Élükön Rózsa Sándor lovagolt aranyárga (ez volt a betyár kedvenc lószíne) gyönyörű paripáján. Pirosra festett, mosolygós dicsvágy ott ült orcáikon. Pörge kalapjuk a jobb szemükre vágva, félvállon a karikás, amellyel »kiverik az ellenséges lovas szemét, vagy hurkot dobnak a nyakába, és úgy rántják le a nyeregéből«.

Becskerekre érkezésük nem kis érdeklődést váltott ki a polgárság körében, míg ugyanakkor ott nem minden tiszt rokonszenvezett vele. Kalapis Zoltán

(Rózsa Sándor Bánátban, *Magyar Szó*, 1991. X. 22–26.), aki igen behatóan térképezte fel a betyárvezér délvidéki ténykedését, becskerekai bevonulásával kapcsolatosan idézi Vetter Antal egykori honvédezredes (a későbbi honvéd altábornagy) emlékiratait, aki erről az alábbiakat jegyezte fel:

„Minthogy Kiss Ernő tábornok időközben még távol volt, reám hárult a kellemetlen feladat, hogy a különös segédcsoport fölött mindjárt megérkezése után rendelkezzem. (. . .) Rózsa Sándor egész bandájával beköszöntött Nagy-Becserekre. Éppen valami kémszemléről tértem vissza a városba, midőn egy tiszt jött szemközt, s tudatta, hogy Rózsa Sándor százharminc emberével megérkezett Nagy-Becserekre, bevonult, és a piacon felállva várja további rendelkezésemet.

Képzelteti, milyen kellemetlenül érintett engem és kíséretemet e hír. Sebes vágatva mentünk a városba, csakhogy mielőbb megszabaduljunk a jómadaraktól.

A főpiacra érve már talpon találtuk az egész népet, amely a sajtáságos szabadsághősöket nagy érdeklődéssel, de mégis oly biztos távolságból nézegette, melyből legjobban kitűnt, hogy fél és irtózik tőlük.

Mihelyt az irodába értem, rögtön kiállítottam a parancsot, melynek értelmében Rózsa Sándor köteles az övével együtt az Opoval külvároson kívül szabad ég alatt tanyáznia, megebédelni, s még ugyanazon napon a mellékelt menetrend szerint folytatni az utat Versec felé, Damjanich ezredes hadosztályához. Kevés vártatva hadsegédem jelentette, hogy Rózsa Sándor kapitány az előszobában vár, hogy magát bemutassa. Állásomnál fogva nem vonhattam ki magam a találkozás alól. Meg kell vallanom, hogy e hírredt egyén külsejét illetően csalódtam, amennyiben eltekintve a szokatlanul dús fegyverzettől, egész külsején semmit sem találtam, ami rablóra emlékeztetett volna.

(. . .) Az egyedüli dolog, amit neki mondtam, az volt, hogy tartózkodjék a rablástól, fosztogatástól és gyűjtogatástól, mégpedig személyes felelősség terhe alatt, minthogy a haditörvények e vétkeket rögtönítélő bíróság elé utalják és halállal büntetik.”

Rózsa Sándor csapata a továbbiakban Nagybecskerekéről Versec felé vette útját. Bodó János pontosítja is, hogy „alispán intézkedésére Zichydorff-ra lettek irányítva, miután e sokat veszélyeztetett helységnek kevés lovassága volt”.

Az első csatában 1848. november 9-én vettek részt. Erre a Versec környéki Strázsán (Temesőr) került sor, amikor is Damjanich, hajnalban hétszáz katonájával megtámadta Strázsát, hogy „a Fehértemplom és Versec közötti összeköttetést biztonságossá tegye”. A csatában a „veressipkás” 9., a „fehértollas” 3. honvéd zászlóalj és a Würtenberg-huszárok mellett Rózsa Sándor szabadcsapata is részt vett, méghozzá oly módon, hogy a kelepcébe került ellenség között nagy mérszárlást rendeztek. Vetter tábornok meg is róttá Damjanichot a kegyetlenkedésért, ugyanis az 1200 védőből 673-an estek ál-

dozatul (*Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 1996). Bodó János szerint „Rózsa Sándor maga a csatában ötöt lőtt agyon, hetet levágott, és ahol a legveszedelmesebb volt, ott volt a csapatja”. Hogy voltak-e ott túlkapások vagy sem, arról lehetne ugyan vitatkozni, ám az mindenképpen tény, hogy Vetter hivatalos jelentésében megdicsérte Rózsaékat, később egyik 1848. december 15-én kelt „hirdetményben” pedig Kossuth is megerősítette amnesztiáját, hangsúlyozva „azon vád alaptalanságát is, mintha strázsai (lagersdorfi) csata alkalmával tilos kicsapongásokat követett volna el”. Pedig még a Borovszky-féle Temes megye monográfiában is tényként olvassuk Homokdiódnál, hogy „1848. november 9-én, a honvédeknek a szerbek fölött Strázsánál kivívott diadala után, a Rózsa Sándor-féle szabadcsapat támadta meg a helységet, s a lakosokat kirabolta”. Ugyancsak más helyütt olvassuk a szakirodalomban, hogy 1848. november 17-én „Rózsa Sándor csapata Asbóth Lajos utasítására Ezeres lefegyverzésére indul, de a parancs ellenére feldúlja a falut, s 36 embert megöl”.

Küllős Imola helyesen állapítja meg, hogy „a betyárcsapat valószínűleg nem sokáig bírta a hadi fegyelmet”. 1848 végén, 1849 elején feloszlott. Egyesek beálltak honvédeknek, mások meghúzódtak a tanyákra. Ezzel Rózsa Sándornak és cimboráinak szereplése a szabadságharcban hivatalosan véget is ért. Azt követően újra félt, rettegett tőlük az Alföld . . .

Rózsa Sándor a kufsteini börtön udvarán

KOVÁCH ERNŐ *EMLÉKIRATA*

VIRÁG GÁBOR

A magyar szabadságharc délvidéki eseményeivel és harcaival több történész is foglalkozott a múlt század végén, azután, érthető okokból, kevesebb szó esett ezekről a dolgokról. Ezen műveik közül egyik sem tesz említést Kovách Ernő őrnagy *Emlékiratairól*. Nem is tehetett, hiszen szerzője nagyban dolgozott még azokon. Később, a szerző halála után többezer oldalt kitevő hatkötetnyi emlékirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került. Ma is ott őrzik. Az esetleges kiadás okainak boncolgatása nem tartozik írásunk céljai közé. Minket a kézirat azon része érdekel, amely vidékünk eseményeivel foglalkozik, ez pedig több száz kéziratoldalt jelent.

Galsai nemesi előnevet viselő Kovách Ernő a Zala megyei Türrén született 1825. szeptember 14-én. Iskoláit Pápán, Keszthelyen, Kőszegen és Nagykanizsán végezte. 1841 őszén a bjelovari katonai intézetbe iratkozik. 1842-ben kadétként a varaždini 5. horvát határőrezredbe kerül, ahol elvégzi a hároméves tiszti tanfolyamot. 1845-ben felveszik a bécsi magyar királyi testőrségbe testőrként és hadnagyi ranggal. 1848 szeptemberében a Bécsben tartózkodó kormányküldöttség felszólítja a magyar testőrséget, hagyják el a fővárost, és lépjenek a magyar hadseregbe. Kovách Ernő azon testőrök közé tartozik, akik hallgattak a felhívásra. Így kerül haza, és kezdi meg szolgálatát főhadnagyi rangban a forradalmi hadseregben a 30. honvédszászlóaljban. Igen mozgalmas a volt testőrtiszt harctéri élete, minket ebből csak az az időszak érdekel, amikor Kovách Ernő a délvidéki hadszíntérre kerül. Ez pedig összefügg Perczel Mór sikeres tavaszi hadjáratával. Hallva a tábornok harci sikereit, kéri áthelyezését Perczelhez. Teljesítik kérését, és 1849. április 25-én kinevezik századosi rangban a 30. honvédszászlóalj parancsnokává. A szabadságharc alatti katonai pályafutását 1849. július 14-én, a kishegyesi csatában fejezte be, itt fogságba

esett. Mint volt császári katonatiszt Aradra kerül, ahol ítéleztek felette. Előbb kötél általi halálra, majd tizenhat év várfogságra ítélik. Büntetéséből azonban csak hat évet tölt le. 1856-ban kegyelmet kap.

A fogságból szabadulva mérnöki diplomát szerez. Néhány évig mérnökként dolgozik, majd a kiegyezés után előbb a lipótvári, majd a váci, végül pedig az illovai fegyház igazgatója lett. 1914-ben halt meg Vácott.

A tekintélyes terjedelmű kéziratában 1849. április 24-ei bejegyzéssel kezdi a délvidéki szolgálatának eseményeit. Gőzhajón utazik Törökbecséig, a szem- és fültanú hitelességével számol be a helyszínen látottakról és hallottakról. Emlékirata ezen részében beszámol a zentai vérengzésről, a megérkezéséről, majd a Bánátban és Bácskában vívott harcokról. A fenti dátumtól kezdve azután ott van minden ütközetben. Harcol és ír a Melence, Elemér melletti, a becskerei ütközetekről. De ott van Tomaševacnál, Uzdinnál, Pancsovánál.

Pancsova bevétele után a déli hadsereg visszatér Bácskába. Perczel Mór 1849. május 15-én Szeghegyen kelt levelében terjeszti fel őrnagy elöléptetésre, ami később meg is történt. Kovách részt vett a titeli fennsíkiért vívott csatában, de ott van a Pétervárad környéki harcokban is. Mindezeket az eseményeket pontosan és részletesen rögzíti. Időközben megjelenik a délvidéki hadszíntéren Jelačić. Perczel Kačnál vereséget szenved, és a Ferenc-csatornáig vonul vissza. Időközben Perczelt főleg izgága természete miatt leváltják, és Tóth Ágoston ezredes veszi át a bácskai hadosztály parancsnokságát. Tóth kinevezése szerencsétlen húzása volt a magyar hadvezetésnek. Azonnal feladja a Ferenc-csatorna vonalát, majd tovább hátrál Óbecsére. Június 25-én azonban Jelačić innen is kiűzi a magyar hadsereget.

Az Emlékiratból a becsei csata körüli eseményeket választottam, mert ebben mutatkozik meg az emlékiró minden erénye és fogyatékosága. A kitűnően képzett katona azonnal átlátja felettesének esztelen húzásait, tehetetlenségét, gyávaságát és kegyetlenségét.

De tetten érhetjük a kézirat gyöngéit is: fölösleges finomkodását és dagályosságát. Stílusának fogyatékoságai sokszor fárasztóan hatnak, és untatják az olvasót.

ÓBECSEI CSATA

(1849. június 17.)

Este rendeletet vettünk mindenünket összeszedni s az indulásra készen állni. Ez meg is történvén azt hittük, hogy a csatornán átmegyünk, s másnap Perczel terve szerint ott megtámadni. Azonban nem így volt a dolog, mert mi jelenleg Óbecsére húzódnak vissza, s a csatorna vonalat, mely jó védelmi állást nyújtott,

oda hagyjuk, s az ellenségnek átengedjük. Nem hiába mondják, hogy az életben az ellentétek következnek egymás után, úgy jött, Tóth Á(goston) (a 4. hadtest parancsnoka, V. G.) Perczel után, a bátortalan a vakmerő után!

Szt. Tamás alatt kicsit megpihelve, hol már az itt levő seregünket nem találtuk többet, kik szintén Becse felé húzódtak ma vissza, utunkat tovább folytattuk. Egész éjjel mentünk. Másnap olyan rekkenő meleg nap volt, csaknem elolvadtunk az izzadságban, semmi szellő nem lengedett, s a nagy forróságtul minden tárgy remegve látszott az ember szeme előtt.

Tóth Ágoston kocsin kényelmesen előre hajtattván a sereg úgy gyalogolt a rekkenő melegségben és felhőig érő porban.

A tanyák és szállások utunkban mind el voltak pusztítva, ivóvizet sehol nem találtunk, mintha az afrikai Szahara pusztán lettünk volna. Végre órákig menő gyaloglás után egy-két épen álló szállások közé jutottunk, hol Tóth Á. pihent nyargoncaival együtt (futár), és én embereimet szét ereszttem magamnak italt szerezni, én is egy kúthoz jutottam, amelynél száz meg száz honvéd esengett, hogy egymás után a vedret megkaphatják szomszédjukat oltani, amelyből a többi után én is ittam. Azonban amint a csapatot ide érni látta Tóth Á., ki addig már jóllakott, és kipihenvén magát lóra ült, s elrendelte, hogy a sereg is azonnal tovább menjen minden pihenés nélkül, nem tudta meggondolni, hogy a szegény honvédek nem kocsin vagy lovon, hanem gyalog, mindegy poggyászukkal a hátukon hordva jöttek ebben a rémisztő tikkasztó forróságban. Az ilyen elméleti katona, mint ő volt, azt fel sem tudta fogni, és azon kívül valószínűleg a tegnapi Szt. Tamási ágyú durrogástul úgy meg volt ijjedve, hogy mindenáron, mentül előbb akart tovább retirálni (visszavonulni meghátrálni, V. G.), nem ismerte ezt a bátortalan s nagyon is elővigyázó ot, akitől ő úgy megijjedt volt, mintha az nyomban jött volna utánnunk, kit éppen a mai napon Perczel ugyan evvel a sereggel a bóréből kiugratott volna. A rendeletre gyűlőt doboltattam, de a honvédek kik még a kutakhoz sem értek mindnyájan, kulacsukat vízzel megtölteni, nagyon nehezen gyülekeztek, mire Tóth Á. odalovagolván elkezdett *német nyelven* ránk lármázni és szitkolózni, hogy minő rendetlenség uralkodik itt a zászlóaljnál, hogy eddig sem jöttek még össze a honvédek. Ezen német beszéden –, mely nyelvet használtak itt nálunk a volt idősebb osztrák főtisztek, ha tekintélyt akartak magoknak szerezni, mint Görgey is – felforrt bennem a méreg, de lenyomtam azt!

Végre délután 2 óra tájban megérkeztünk Óbecse alá, de a gyalogságunk egy harmad része, szomjúság, fáradtság s izzadságtul lecsigázva az út mellett maradtak kidülve, üthette, verhette őket az ember, még lóval is neki mentünk, mégsem keltek fel fekvő helyeikről, annyira kimerítette őket ezen esztelen s minden ok nélkül erőltetett retirálás!

Ezen menésünk által több embert veszítettünk, mintha egy csatát vívtunk volna! és ha még egyszer Tóth Á. ilyen utat tetetne a sereggel, azt úgy szétbomlasztaná, hogy napok múlva sem tudná azt összehozni. Olyan károkat képes egy tapasztalatlan vezér okozni, pedig Tóth Á. is az osztrákoknál hírneves vezérkari tiszt volt, mint Gaál Miklós tábornok Aradon! kik a hadi tudományokat torkig szíták magokban fel.

Óbecse romjai mellett tábort ütöttünk, de alig hogy azt tettük, ismét rendelet jött a tovább menetelre!

Ekkor mi Óbecsén át a Tiszán is keresztül mentünk, s ott a Tisza töltése mellett állapodtunk meg. A Tisza kanyarulatánál egy gőzhajót pillantottam meg, ezt látva örültem, hogy azon ezen fáradságos nagy menésünk után valami enni- és innivalót kaphatunk, miután ma egész nap egy falat eledel sem volt a szánkban, pedig már délután 3 óra elmúlt.

Két tisztessel oda mentünk, hogy pénzünkön valamit, ennivalót szerezünk, de a gőzhajó kapitánya, *Molnár* nevezetű, még gorombán és elutasítólag bánt velünk, s ott volt még egy veres hajú ellenőr, az meg egy hasáb fát is fogott kezébe ellenünkben, és úgy hadarázott felénk. Az egész napi fáradság, éhség és a harag által is az úton, olyan méregbe jöttem, hogy kardot rántottam, és kicsibe történt, hogy vérengzésre nem került köztünk a dolog. Ez volt még a koronája a napnak Tóth Á. vezényletének első napján!

Végre innen is csakhamar tovább indultunk, miután honvédeink legalább a Tisza zavaros szőke vizéből tele ihatták magukat, és mentünk Törökbecsére ismét. Innen azonban megint tovább rendelték bennünket Franyovára (Vranjevo, V. G.), mely sérületlen lévén, az ottani lakosok közt elszállásoltattunk. De még le sem porolhattuk magunkat, midőn ismét rendelet jött újra Óbecsére visszamenni, ahonnan most jöttünk. Erre általános zúgolódás történt a mi áldott, jó természetű honvédeink közt, kik mindent képesek voltak tűrni, kiknek egész napon át se enni, meg pihenni való időt sem engedtek, és most ismét vissza kergetni akarták. Azonban *Haukk* alezredesnek több belátása és józan felfogása lévén, magát közbevette, s így e napra itt maradtunk. Én meg parasztszobába nem akartam bemenni, s inkább a szabad ég alatt tanyázni, az udvaron egy szénakazal elé kitűzettem a zászlót, a mellé felállítatam a zászlóórséget, melléje lerakattam a földre a zászlóalj parancsnoksági irodát, én meg felkúsztam a kazal tetejére, és töltöttem pompásan az éjszakát, melynél fogva ekkor a zászlóalj parancsnoksági tanya a *szénakazal* volt.

18. június. Korán reggel útnak indultunk, s megérkeztünk Óbecse alá, hol Szt. Tamás s Hegyes utak közti helyen szálltunk táborba, ahol is miután ezelőtt itt már az őrsereg táborozott, egészen kész gunyhókkal ellátott táborral találtunk, amelyet nagy örömmel használatba is vettük.

Amint jeleztem volt *Mihájlovics* alezredes egy dandárral Kulánál állott, kinek Tóth Á. nem izente meg visszavonulásunkat, melynek következtében Mihájlovics Perczelnek tervezett megtámadása rendeletében tegnap átlépve a Ferenc-csatornát, előre nyomult Jellacsics balszárnya ellen, gondolván, hogy a támadás terve fennáll, és ezáltal csaknem elfogatott, alig tudott menekülni Verbásznak, hol bennünket nem találván s nem is tudva, hogy mi hova fordultunk, Cservenkára vonult vissza.

A hadtest új vezényletének az eredménye!

Azonkívül még hátunk megett Törökbecsén maradt *Bánffy* ezredes erdélyi hadosztálya, amely ellenségtől semmi oldalról fenyegetve nem is lehetett, ahelyett hogy hozzánk csatlakozik, midőn tudható volt, hogy elsősorban csak mi lehetünk megtámadva az ellenségtől.

Földvárnál is volt egy oldalcsapatunk a baloldal védelmében, mely állott 2 század mozgósereg, tőlem egy század *Altman* főhadnagy alatt, és egy század Koburg huszár, mely itt csatlakozott hozzánk.

E szerint Tóth Á. védelmi állást foglalt el, de miért hagyta hátunk megett *Bánffy* hadosztályát, annak értelme nem volt, hacsak nem az ő felfogási stratégiája folytán!

19–20. június. Mi itt a talált táborunkat olyan szépen berendeztük, mint egy kis falut, jöttek Törökbecséről vállalkozók, melynek folytán volt kocsmánk, boltjaink, melyekben minden apróságot venni lehetett, cukrot, kávé, mindenféle fűszereket, szalámit, szalvabádót (szafaládét), egyszóval mindennemű napi szükségletünket fedezhettük, sőt fényűzési cikkeket is vehettünk. Olyan jól éreztem magamat, mint akárminő városban lettünk volna.

Jellacsics Szt. Tamásnál állott, de a támadásra semmi készüléket nem tett, azért is naponkint fegyverben gyakoroltam szorgalmasan zászlóaljamat.

21–22. június. A jólétünkben embereink elbízták magokat, s Váza ezredbeli zászlóalj embereivel nagy verekedést csináltak, amelynél az egyik főszereplő az én Tamásom volt, kinek hogy a tüzes vére lecsillapodjék, a többi hősökkel együtt több órai rövid vasra verettem. Hason viszálykodásnak többnyire oka volt a sorgyalogság és a honvédek közti különbség, múlton amint már említém a sorkatonaság magát mindig többnek tartotta a honvédeknél, ami úgy is volt katonai szempontból, amit pedig a honvédek nem akartak tűrni.

Ugyanezen időben már megszűntette a sorgyalozezredeknek azon sajátosságait a kormány. Eltörölte az ezredek szerinti megnevezéseket, és honvéd zászlóalj-számokat kaptak az eddig viselt fehér szíjjakat feketére festette, a német vezényszavakat mint a honvédeknél magyarra változtatta át, azonban megmaradt még az osztrák egyenruha, mert még az újonnan alakult honvédek számára nem volt elég abból. Ennélfogva még több idő kellett volna ahhoz, hogy ezek egészen honvédekké alakuljanak át. Ugyanígy volt a huszároknál is, csak hogy

még nagyobb mérvben, mert míg a sorgyalogság a nagy kisebbséget képezte a gyalogság közt, addig a régi huszárezredek többségben voltak, és sokkal többet is értek, mert egy lovat nem lehet olyan gyorsan kiképezni és harcképessé tenni, mint a gyalogságot. Hogy azután azt az időt elérjük-e valaha, az az Isten kezében van?

25. június. Végre megint egy csatanapunk állott be.

Már azt hittük, hogy Jellacsics nem is támad meg bennünket, s megelégszik azzal a dicsőséggel, amit eddig is elért, olyan lassan mozgott előre, s megfontolva haladt.

Ezen a napon is korán reggel felkeltünk, szép tiszta verőfényes reggel volt, a tavaszi idő balsamos illatjával s a zászlóaljat kiállítván fegyvergyakorlatra, midőn az előőrsoktól jelentés jött, hogy az ellenség felénk közeledik, mire valamennyi csapataink itt, melynek száma 4600 ember volt, fegyverbe állott.

Mint egy félóra telhetett belé, mikor az ellenség közeledését felhőkgig nyúló porfellegből láthattuk. Erre Tóth Á. Perczi ezredessel előlovagolván kém szemlére s csakhamar visszajövéen elrendelték, hogy nyomuljunk előre az ellenségnek szemben. A seregünk erre, amint felállítva volt arcban előre nyomultunk egy négyszeres számú ellenség ellen ahelyett, hogy Óbecse kerítései és árcai mellett védelmi állásban várjuk be az ellenséget, s ott bevárjuk Bánffy hadosztályát Törökbecséről. Azonban ismerve Jellacsics lassúságát és nagyon is óvatos előhalladását, nagy veszélytül nem tarthattunk előnyomulásunk folytán.

Mintegy félórai előre halladásunk után egyszerre csak megdördülnek az ellenség ágyúi ellenünkben, legelsőbb balszárnyunknál Földvár mellett, hol Czintula őrnagy vezényelte az ő seregét.

Erre mi is állást foglalván s az ágyúink is elkezdtek az ellenségre tüzelni. Jobb szárnyunkon Ferdinánd huszárosztály fél üteg lovaságyúval előre küldött az ellenséget oldalba fogni. Ezek előre is mentek annyira, hogy nem láttuk őket, de az ágyúi dörgéseit csakhamar hallottuk megszólalni. Ez alatt az ágyúgolyók már reánk is jöttek anélkül azonban, hogy nagy kárt okoztak volna, mivel az ellenséges ágyúk még olyan messze voltak, hogy a golyóik ugrálva jöttek hozzánk, így azután a honvédek előre látták őket, s a sorokban utat nyitottak azoknak. Így ment húsznál több ágyúgolyó soraink közt anélkül, hogy csak egy embert meg is sértettek volna. Azonban hátunk megett állott két század széki gyalogság, kik nem voltak olyan ügyesek és gyakoroltak a háború dolgában, mint az én honvédeim, s azok közé többnyire beütöttek azok a golyók, melyeket az én honvédeim rajtuk keresztül bocsátottak, és így sok veszteséget szenvedtek. Én honvédeim még, midőn egy ilyen ágyúgolyó sértetlenül keresztül ment rajtuk, még mindég élceket hánytak utánna.

Ekkor már az ellenségnek 80 ágyúja dolgozott, a mi 26 ágyúnk ellenében, melynek folytán azoknak tüzeléseit nem lehetett kiállni, a visszavonulás elrendeltetett.

Gondoltam: szükséges is volt minékünk ezért előmenni! Itt mellettünk egy 12 fontos ütegünk volt, melynek fedezete zászlóaljamra volt bízva. Ezen üteg tűzérei és szekerészei még az 5^{dik} sz. osztrák tűzérezredből valók voltak, és mind csehek meg németekből állottak, és még osztrák tűzér és szekerész egyenruházatok volt. Ezek, kik nem hazaszeretetből és lelkesedésből szolgáltak nálunk, csak kényszerből, már régebben vissza akartak vonulni, mint azt Kácsnál tették volt; de én nem engedtem őket innen mellőlünk megretíralni, embereim még lelövással is fenygették őket, ha mellőlünk meg mernek mozdulni. Így aztán a cseh atyafiaknak akaratlanul is meg kellett maradniok addig, ameddig mi is maradtunk.

Igen kitűnően viselte magát az előre küldött lovas félüteg *Semsey* százados alatt, mely jobb oldalunkon lett előre küldve. A mellettük levő Ferdinánd huszárok a nagy ágyútüzet nem bírván kiállni, visszaszaladtak, de az ágyúk megmaradtak minden fedezet nélkül, és tovább lőtték az ellenséget, és midőn visszavonultak, láttam, hogy az egyik ágyú 6 lovai közül 4-et kilőttek és csak 2 ló vitte vissza azt az ágyút.

Miután mi lépésről lépésre a régi helyünkre visszaretíraltunk, itt a kerítések és a romokat megszálltuk az ellenség ellen. A zászlóaljammak egy kifelé nyúló s árokkal körülvett kert jutott védelmezésre, az 5. és 6-ik századot *Molitorisz Samu* százados vezénylete alatt a hátunk megett tartaléknak rendeltem azon meghagyással, hogy retíralni senkit ne engedjenek a honvédek közül, és ha megállásra azokat nem bírhatják, löjjék le őket.

Én azután a lórul leszállva, azt átadtam *Szerdóhajú(?)* lovászomnak, hogy azt a romok mögé biztonságba vigye, és én helyet foglaltam embereim között a kert árkában.

Ez alatt az ellenség látván a visszavonulásunkat, ő is bátorságot vett nagy lassan előre nyomulni, és az ágyúzást ellenünk hevesen folytatni; abból állott az egyedüli virtusok.

Így tartott ez az ágyúzás már több óráig, és sajátságos, hogy Törökbecseről a Bánffy hadosztály még mindég nem jött segítségünkre, holott azok onnan egy óra alatt itt lehetnének. Nem értettem az egészet. Midőn az ellenség ágyúi már közel jöttek hozzánk, a Hunyadi huszárok előre rohantak az ágyúkat megtámadni, de az ellenség olyan golyó záport eresztett rájuk, hogy kéntelenek voltak visszaretíralni.

Miután ezek éppen mi előttünk rohantak előre, minden reájuk lőtt golyó mihozzánk jött, szinte mulatságos volt, hogy az ágyúgolyók hogy ugráltak mi

előttünk a kertben, az a szokatlan nagy mennyiségű ágyúgolyók, mint a lapdák ugrálásától már nem féltünk, sőt mulatságos volt előttünk az!

Itt álltam az egész hadjáratban a legnagyobb ágyúgolyó-zápor közt.

Midőn a Hunyadi huszárok visszaszaladtak felénk, akkor a többi csapataink is bátorságot veszve visszavonultak, és ott hagyták az állásaikat. Azonban mivel előttünk sok elesett huszár és katonák heverték a földön, gondoltam, még elég időm lesz ezeken a szerencsétleneken segíteni, és egy csapat honvéddel előre mentem a földön heverő sebesült honvédeket felszedni, s magunkkal vinni, s a meglőtt lovakról a kantárt és nyeret leszedni, hogy még ezek sem maradjanak az ellenség prédájává. Ekkor egy furcsa esetnek is voltam szemtanúja. Egy huszár vágat a többiek közt felénk az ellenségtől úzve, kinek a lovának csak három lába volt, s mégis vágatva szaladt. A jobbik hátsó lábát egy ágyúgolyó úgy elvitte, hogy csak véres csutka volt helette, és az a szegény pára három lábón vágatott tovább, mit a rajta ülő huszár sem vett észre, még én reá nem kiáltottam; leugrott a lováról, s ez csak ekkor esett össze. A többi közt találtam egy lovat fekvő, amelyen semmi sérülésnek nyoma nem volt, és mégis döglött módon hevert a földön.

Miután ekkor az ellenség már nagyon közeledett hozzánk, s puszkagolyóik is értek bennünket, elrendeltem az embereimnek, hogy az elesett lovak nyergének hevederjét és kantárjait csak úgy vagdalják össze, erre az említett szürke a fejét megrázta, felugrott és futásnak eredt. Bizonyosan az ágyúgolyó szele ütötte meg, s attul kábult el csak.

Azt tapasztaltam már, hogyha egy ágyúgolyó nagyon közel megy el testünk mellett, annak a sebes levegőmozgásnak érintése, vagy amint mondták, az ágyúgolyó szele is képes volt egy testrészét, lábát vagy kezét megbénítani, vagy megsiketülni anélkül, hogy azon testrész akárminő sérülést is szenvedett volna a golyótól!

Midőn már a sebesülteket felszedtem, s az elesett lovaknak a szerszámaikat összegyűjtöttem, a visszamenésre gondoltam, s a lovam után küldtem; azonban ez idő alatt, még én itt elől babráltam, a hátam megett mindenki megretirált, – pedig ha helytállnak, valószínű, hogy az ellenség az ágyúzáson kívül személyes megtámadást nem is mert volna megkísérteni. De hát az ágyúzástól megretiráltak mindnyájan. Igen, ha én lehettem volna mindenütt! – és így lovászom is a lóval már előbb odább állott, és én gyalog maradtam, pedig ez most nekem annyiból bajomra volt, mert Verbász alatti táborozás alkalmával a csatornában fürödve talpamat egy üvegdarab megmetszette, melynek folytán még most is nehezen járhattam, s így miután a visszavonulók közt a legutolsó voltam, tarthattam, hogy az ellenség még elfog engem, melynél fogva *Vojnics Nándor* karjára támaszkodva mentem vissza.

Midőn a kert mögé jöttem, hol Molitorisz Samu százados alatt az 5. és 6^{dik} századot rendeltem tartaléknak, azokat itt gondoltam találni, és mi történt, azok, kiket kirendeltem volt megakadályozni, hogy honvédeim ne retiráljanak meg: ők voltak az elsők, amint nekem itt jelezték, akik megretiráltak. Pedig az a nagyorrú és nagy szakállas *Molitorisz* Samu százados, ki valamikor kiszolgált baka altiszt volt, s olyan míveltséggel is bírt, volt a legnagyobb *szájhős* a tisztek közt, és minden ellen rezonírozó (okoskodó, feleselő, kifogást kereső), mint aféle régi komisz bakakáplár Hány János. Fel is tettem őt gyávaság végett feljeleníteni.

Így sántikálva átballagtunk Óbecsére, s innen a hajóhídon át a Tiszán anélkül, hogy az ellenség bennünket üldözni mert volna; nagyon is megelégedett azzal, hogy mi önként megretiráltunk.

Csata folyamában Tóth Á.-t sehol nem láttam, és mindenki úgy tett, amint jónak látta.

Ilyenek voltak a mi vezéreink, amint ezen naplójegyzeteimből többeket már megismertettem: beillettek volna nagyobbbrészt osztrák tábornokoknak!

A hídon átmenve ott találtam már a Földvár alá vezényelve volt századomat *Altman* főhadnagy alatt, kiknek egyéb bajok nem történt, minthogy a velök levő Koburg huszárok ijedtékben többeket legázoltak és összetiptak.

Végére mikor már mind ezen a parton voltunk, s egy jó félnapi csatározásunk alatt érkezett hozzánk Törökbecséről *Bánffy* ezredes hadosztálya, és most rendelte el Tóth Á., hogy ezek a hídon menjenek át, és a már Óbecsén levő ellenséget támadják meg! Esső után köpönyeg! A székelyek a hídon át is mentek, a zászlóaljjal én is mindjárt utánok mentem, noha tudtam, hogy most már hiába fog ez lenni, és haszontalan embervesztéség: de ha már azok mentek, én sem maradtam volna hátra!

A hídon ismét áthaladva, midőn Óbecse alá értünk, egyszerre az előttünk haladó székelyek visszafordulva megszaladtak, s a zászlóaljamat is visszanyomták anélkül, hogy az ellenséggel szemben is lettünk volna.

Így jöttünk ma megint egy elveszett csatához a vezénylő főtiszt értelmetlensége folytán anélkül, hogy mi még csak fegyvereinket is kilőttük volna, kivéve bennünket csekélyszámban egy nagyszámú ellenségnek, mikor a hátunk megett egy órányi járásra volt még egy pihent hadosztályunk, amelynek még hasznát sem vettük, és már csatát veszítettünk. Éppen úgy, mint múlt év decemberben az újaradi csata alkalmával is velünk történt volt.

Midőn átmentünk újra a Tiszán, Tamás legényem egy eredeti jelenetet csinált. Miután kutya nélkül nem tudott lenni, az az én Melencénél elvesztett kutyám helyett szerzett egy nagy, sovány, hamvasfekete nagycsontú agarat, mely ugyan a nyulat el nem fogta, mint az aradi agaram, de annál kedvesebb és ragaszkodó tulajdonnal bírt, tehát amit a természet tőle megtagadott,

másrészt meg kipótolta. Én nekem ez a kutya nem kellett, mert ezideig a melencei majornál elfogott kistróka már nagyra nőtt, s úgy volt mellettem, mint egy kutya, amellyel sok tréfát csináltunk; de a kutyát Tamásom nagyon szerette. Ezen visszavonulásunk alatt azonban ezen kutya eltűnt a poggyászomtól, amellyel utazott mindég Tamás és felesége, *Bíró Mari* társaságában. Erre Tamás, mint egy eszeveszett elkezdett lámentálni, hogy a kutya elmaradt Óbecsén, ő oda visszamegy érte. Ekkor már az ellenség Óbecsét megszállta, és erősen tüzelt ide ránk, mindannak dacára ez a bolond, ha le nem tartóztatom, visszamegy Óbecsére, a halál torkába, ahol az ellenség őt biztosan lelőtte volna.

Midőn ismét visszajöttünk a Tiszán, Tóth Á. elrendelte a hidat leszedni, nehogy az ellenség utánnunk törjön. Az volt a legeredetibb, hogy az ellenség meg attól félt, hogy mi megyünk át a hídon őt megtámadni. Oldalvást felállított egy ágyútelepet, ő is elkezdte a hidat ágyúztatni és elrontani. Tehát mind a ketten féltünk egymástól.

Ezután a mi ágyúink is a Tisza töltés fedezete mellett állást foglaltak, és bekövetkezett egy heves, két óráig tartó kölcsönös ágyúzás és haszontalan löporfogyasztás.

Noha mi is a töltés mellé húzódtunk, ezen alkalommal mégis sok embert veszítettünk, és én is, kicsibe múlt, hogy a másvilágra nem küldtettem; amint egyszer a töltésre felléptem embereimet körülnézni, egy ágyúgolyó alig három arasznyira repült el mellettem.

Itt sok emberünk sebesült meg és halt meg, a többiek közt éppen mellettem vitte el egy ágyúgolyó egy honvédnek mind a két lábát, s ott jajgatott mellettem folytonosan, hogy segítsek rajta. Borzasztó volt a szegényre nézni, amit leírni nem is akarok, hogy annak borzasztó emlékét újra fel ne költsem keblemben. Orvos sehol nem volt látható, kötszereink semmi vagy egy kocsi közelünkben, hogy ezt és a többi sebesülteket is beküldhettük volna Törökbecsére. Itt kellett ezeknek jalkiáltásait az ágyúmoraj és -dörgése közt órákig hallgatni. Ez volt a legborzasztóbb nekem. Csak azt tehettem, hogy ezeket a szerencsétleneket a töltés melletti mocsárvízbe helyeztem fájdalomik némi enyhítése végett roncsolt testrészeikkel.

Itt feküdt egy fiatal őrmesterem is, ide, Bácskából jobb családból való, kit egy-két napra elbocsátottam szüleit meglekinteni, és éppen ma reggel érkezett a zászlóaljhoz vissza. Gondoltam, minek is jött meg ez a szerencsétlen éppen ma ide, hacsak holnap jött volna, mennyi boldog vagy boldogtalan éveket élhetett volna ez a világban, és most itt fekszik halva. Csak az a baj, hogy az ember nem tudja a jövőt!

Ez idő alatt Óbecsén a templom mellett még addig épen álló két egy emeletes házat, melyek eddigelé egyedül álltak valamennyi közt az egész városban, az

ellenség felgyújtott; hogy miért tette ezt, nehéz lett volna megfejtteni. Talán azért, hogy ezután már egyetlenegy ház sem maradjon épen a városban!

Az idő már alkonyodni kezdett, mikor a kölcsönös ágyúzás megszűnt, s minden elcsendesedett, csak az a két leégett ház füstölgött még.

Este valahára kocsik érkeztek a szerencsétlen sebesülteket összeszedni és elszállítani. Én meg rendeletet vettem a zászlóaljjal Frányovára húzódni, s ott elszállásolni embereimet.

Már setét este volt, midőn nagy búsan, egész napon át ismét semmit sem étkezve ballagtunk Frányova felé; nem énekeltek és tréfálkoztak szokás szerint honvédeim, hanem minden szó nélkül, csak legfeljebb egy-két káromkodást kiejtve értünk meg.

Így végződött ezen mai nap, mely által most egész Bácska ismét ki volt szolgáltatva az ellenségnek, kivéve Mihájlovcis gyenge dandárját; egyéb csapatunk sem volt, mely is most Szabadkára vonult vissza. Csapata állott 2000 ember 13 ágyúval, azután Baján is volt még egy zászlóalj honvéd és 700 német légióbeli, több nem.

Most mi voltunk ugyan azon helyzetben, mint három hóval ezelőtt a rácok voltak. Most az ellenség minket űzött át Bácskából Bánságba. Csak az volt a különbség helyzetünkben, hogy Jellacsics nem volt Perczel, sőt annak épp az ellentétje, ennél fogva nem igen tarthattunk attól, hogy ellenünkben úgy ki fogja zsákmányolni tudni győzelmét felettünk, mint azt Perczel tette, sőt amennyire óvatos vagy talán inkább félnék volt Jellacsics, meglehet, hogy egyelőre megelégszik evvel az eredménnyel is, és nem hatol előbbre Bácskába.

Ha a mi egész erőnk mai napon együtt lett volna Óbecsén, és az ágyúzás elől meg nem hátrálunk, az ellenség nem győzedelmeskedik felettünk; de így megtörtént.

Ezen éjszaka Frányován nem szállásolhattunk be, hanem csak táborba szálltunk.

26. június. Rendeletet vettünk az egész seregnek visszavonulni Beodra felé, s hogy poggyászaink Kikindára menjenek. Tehát Tóth Á. meg volt ijedve, miszerint jónak látta ilyen gyalázatosan megszaladni Jellacsicstól, s még a Tisza folyó védelme sem fog neki elegendő lenni.

Ez már mindenki előtt abszurdum volt, és botránkoztak. Ha már a Tisza vonal sem volt neki elegendő biztos, hát hol a manóban találta volna magát biztonságban? Az ilyen hadvezér mért nem maradt az osztrák hadseregnél, melynek az iskolájából került ki; boldogította volna inkább azokat tudományával, mint minket! De még ez mind semmi. Tóth Á. ijedtében futárt küldött Becskerekre is, hogy az ottani határvédcsereg a Tisza mellett is vonuljon vissza Temesvár felé, ahol ellenség sem volt, s Jellacsicsnak esze ágában sem volt bennünket a Tiszánál megtámadni akarni.

Ez azután méltó utóda volt Perczelnek! És ilyen embert küldött a kormány Perczel után a hadsereg vezényletét átvenni!

Tehát útnak indultunk Beodra felé.

A beodrai úttól jobbra a síkságon egy pusztatemplom romjait pillantottam meg, mely már az idevaló utamban is feltűnt előttem, miután messze nem volt, oda lovagoltam.

Ezen helyet Aracsnak hívják, a templom már régen lehetett elpusztulva, nagy nem volt, de igen csinos gót stílusban volt építve, s körülötte földhányásoknak nyomai is látszottak, melyek védelmi sáncok lehettek a régi török háborúkból, de hogy miért építetett ezen csinos templom egymagában a nagy rónaságra, azt már nem lehet tudni, vagy hogy mellette község is létezett, de amelynek házai mind agyagföldből állhattak, mely elpusztítva, annak most már a nyoma is eltűnt a századok vihara alatt.

Dél felé Beodrára értünk, hol és mellette levő Karlovába lettünk elszállásolva.

Délután *Pereci* ezredes a zászlóalj és csapatparancsnokokat magához hívatott tanácskozássra. Ide menve itt találtam *Mángin* nevű őrségbeli századost, ki szülőföldemről, Türjéről Zala megyében megyei útibiztos volt, ő most innen hazautazik Zalába s kérdezett, ha nem írnék-e haza szüleimnek levelet, de miután csak napokban írtam atyámnak, most általa csak szóbeli üzenetet küldtem.

Ezután valamennyien lóra ülve *Pereczivel* kilovagoltunk a vidéket megvizsgálni! Hogy mit akart ezzel, nem tudom kigondolni, vártam még a helyszínre kiérünk. Amint Karlováról a borcsai útra értünk, *Pereci* megállott, s bennünket véleményadásra szólított fel, hogy miképp lehetne itt a helységhez képest a seregnek egy célszerű hadállást kikeresni.

Erre a szemünk, szánk elállott, hogy mi az Isten nyila jutott megint Tóthnak eszébe, itt hadállást foglalni? A Tiszán át az ellenséget áteresztetni, és itt a rónaság közepén azt bezárni, s itt csatát fogadni? Ez valóságos örült gondolat lehetett tőle!

Közülünk természetesen senki sem tanácsolta itt csatát fogadni, s avval visszalovagoltam gondolatokba elmerülve ilyen badarság hallatán!

27. június. Ezen a napon szerencsénkre ide érkezett *Vetter* altábornagyunk, s az új fővezérünk, melynek folytán vége szakadt Tóth Á. esztelen parancsnokságának, és éppen jókor, meggátolni, hogy újabb bakot lőjön!

Ő Tóth Á. visszavonulását ide nagyon roszszallta, s elrendelte Törökbecsére újra visszamenni, s az előbbi hadállásunkat azonnal elfoglalni, melynek folytán délután újra neki indultunk visszafelé, s este felé ismét Törökbecsén voltunk. Így jártuk mi a bolondját oda és vissza.

A poggyászungkat is Kikindáról azonnal visszarendelte, úgy Tóthnak intézkedését is Becskerekre!

Én itt most a gyógyszerészhez lettem beszállásolva.

Vetter intézkedést tett a Tisza melletti hadi állást Óbecse előtt elfoglalni, s esetleg Jellacsics átkelését egész erővel megakadályozni, de nem Beodrán megütközni?!

Azonban mit tett Jellacsics, egészen Tóth Á. módja szerint? Nemhogy előre nyomul, ha nem is a Tisza átmenetét a Bánságba megvívni, de az előtte védelem nélkül levő Bácskába bemenni. Még azt sem tette, hanem szépen visszavonult Óbecséről is Verbász és Szt. Tamás felé. Cseltől félt oly szörnyűképp Tóth Á., hogy Beodrára retirált! Hanem hálát adunk az Istennek, hogy a hadtest vezénylete most már jó kezekbe került.

Érkezett hozzánk *Guyon Richárd* tábornok és az új hadtestparancsnokunk.

1848 A SZÁZAD ELEJI KANIZSAI SAJTÓBAN

K L A M Á R Z O L T Á N

HÍRADÁSOK ÖREG HONVÉDEKRŐL

1910. május 1-jén a *Kanizsai Újság* második oldalán a hírek rovatban az alábbiak olvashatók: „Elhunyt egy öreg honvéd. Apad a hősök tábora, ismét elszóllított a halál egy öreg honvédet az élők sorából. – Idősb Mihályi Sándor városi kézbesítő, ki magas kora dacára még rövid idő előtt is hűen teljesítette hivatalbeli kötelességét, meghülés folytán ágyba került, és április 29-én meghalt.” A városi halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 81 éves volt ekkor, tehát 1828-ban született, és hűszévesen vett részt a forradalomban.

A következő cikk 1912. november 24-én jelent meg a *Kanizsai Újság* második oldalán *Fognak a honvédek* címmel. Egy jeles ember távozott az élők sorából, a város egyik aktív honvédszázadosa, kinek sikerült beilleszkednie a polgárosodó társadalomba. „A kérlelhetetlen halál megint kiragadott egyet az 1848/49-es nagy idők tanúi közül. Kafga Gyula volt 1848/49-iki honvédszázados nyug. m. kir. póstamester és takarékpénztári igazgató az arany érdemkereszt tulajdonosa halt meg e hó 17-én hosszas betegeskedés után. Az általános szeretet és tisztelet, mely az öreg urat körülvette, impozáns módon nyilvánult meg a 19-én d. e. tartott temetésen, melyen a rossz idő dacára megjelent a város hatósága élén a polgármesterrel, az intézetek és egyletek képviselői, valamint a város értelmisége teljes számban.” A cikkben 83 évesnek írják a néhai századost, a halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 82 éves korában hunyt el. 1830-ban született, 19 évesen vett részt a forradalomban, és századosként tette le a fegyvert. Ha úgy tetszik, fényes karriert futott be a bő egy esztendő alatt.

Még ez év december 15-én egy újabb érdekes híradás olvasható az újság második oldalán *Egy öreg vitéz instantiája* címmel. A történet a következő:

„F. hó 19-én Tóth Miklós 1848-as honvéd helybeli lakos beállított Mach János katonai tanácsoshoz, és azon kérelmét adta elő, miután hallotta, hogy a legényeket hívják be katonának – s ebből gyanítván, hogy baj van az országban; ő hát önként jelentkezik és kérte, ha netán az országnak csak egy kis bántódása lenne – értesítsék őtet, hogy a haza védelmére kelhessen. A katonai szenátor a bátor és önként jelentkező vitézt megvigasztalta, hogy a hazát még mind ez ideig nem éri veszély – s ha szükség lenne rá, majd értesíteni fogja.” A balkáni háborúk idején a Monarchia mozgósítást rendelt el, és ebből arra következett Tóth Miklós, hogy baj van. A haza pedig mindennél előbbre való, ezért hát jelentkezett az öreg honvéd a katonai tanácsosnál. Bizony baj volt, ekkor már nagyban készülődött Ausztria–Magyarország a világháborúra.

Pótlás a márciusi számunkban megjelent tanulmányhoz.

A TORONTÁLI NÁBOB

Rádiójáték egy furcsa sorsról

GOBBY FEHÉR GYULA

Szereplők:

Kiss Ernő altábornagy, a torontáli nábob

Dörgő Hang, a vezénylő tiszt, a hadbíró, a parancsnok hangja

Suttogó Hang, a Kiss melletti cellákban lakó Schweidel József és Lázár
Vilmos aradi vértanúk hangja

(A bejelentőzene váratlanul megszakad.)

DÖRGŐ HANG TISZT URAK! FELÁLLNI, VIGYÁZZ!

(A Dörgő Hang a vezénylőtiszt recsegő basszus hangja, Kiss Ernő hangja monoton, tenor hang, néha egy kicsi visszhangja támad, üres cellában maga elé beszél)

KISS Anyám azt mesélte, olyan kicsi gyermeknek születtem, a bába nem is hitte, hogy megmaradok. Kicsi volt a lábam, kicsi a kezem, az ujjaimat nem merészelték megfogni, mert féltek, hogy letörik őket. Az arcom mind összekapartam a körmeimmel, de nem merték levágni őket, mert olyan átlátszóak voltak, mint a hártya a lovak szemén. Nem akadt vállalkozó, aki késsel vagy ollóval hozzáér. És a sírásom is halk volt, ha nem alszik mellettem az ágyon a szoptatódajkám, éjjel észre sem vették volna, hogy nyivákolok. A dajka mellbimbója olyan nagy

volt, nem hitték el, hogy képes leszek a számba venni, de én mégis bekaptam. Még két-éves koromban is szoptam attól az asszonytól. Már szökött előlem, én meg utána vittem a kis sámlit, követeltem a csecseit. A jobbágyok mind kiröhögték. Azt mondták neki, még akkor is szoptatnia kell, mikor már alul bevágom neki a füttykóst. Durvák, hamisak és lusták voltak a mi szolgálaink, mindig a tréfákon járt az eszük. Nekem is azt mondták egyszer . . .

DÖRGŐ HANG TISZT URAK, A HADBÍRÓSÁG BEVONULT! LEÜLNI, PIHENJ!

KISS Nagyapám még tudta magáról, hogy örmény. Akkoriban adtak erre nagyon. A Bánságba mintegy háromezer örmény költözött, egymást segítették, pénzelték. Egymás között házasodtak. Az apám már szerb nőt vett feleségül, de anyám se törődött a származásával. Ő Bogdanovits Anna volt, és csak a vagyonnal törődött. Mikor édesapám meghalt, hogy a negyvenezer holdat megőrizze, anyám rögtön férjhez ment báró Ernst Loewenhez. Valamiképpen szerették is egymást. Soha hangos szót nem váltottak. A pénzt mindig közösen osztották be, terveket közösen készítettek a gazdaság fejlesztéséről, új gépek vásárlásáról, az adókedvezmények megvásárlásáról. Évi ötszázezer forint jövedelmet tudtak elérni. Többször elmondták nekem, hogy ennél többet nem képes szerezni még a zágrábi püspökség sem a déli végeken.

DÖRGŐ HANG TISZT URAK! SÉTÁRA KÉSZÜLNI, INDULJ!

KISS A mostohaapám kötelességének érezte, hogy nekem megfelelő nevelést biztosítson. Ő igazi osztrák volt, egy percig sem viaskodott benne semmiféle örmény, szerb vagy magyar vér. A Habsburgok iránti feltétlen hűség jellemezte, bár ez sose akadályozta meg benne, hogy annyi adót csaljon el, amennyit csak lehetett. A szemtelenség végső határáig. A bécsi Teréz Akadémiára íratott kamaszkoromban, s erre nagyon büszke volt, bár előttem nem titkolhatta, hogy lényegében meg akar szabadulni jelenlétemtől. Nemezszer lestem ki, mikor fölhajtotta a komorna szoknyáját. Lehet, hogy éppen az a nő biztatta erre a lépésre, mert egyszer este megleptem lefekvéskor, és mire sikolthatott volna, már meg is nyomtam. Nem voltam túl erős fickó, de ha nőről volt szó, azt megtanultam az eleméri szerűn, hogy nem szabad sokat tétovázni.

(Egészen közlelről suttagó hang.)

SUTTOGÓ HANG Mondd, te ki vagy?

KISS Ki vagyok én?

SUTTOGÓ HANG Mondd, ki vagy?

KISS Ki is vagyok? Te tudod, ki vagy?

SUTTOGÓ HANG Lázár Vilmos ezredes vagyok. A Vaskapu védelmére kirendelt hadtest parancsnoka.

KISS Kiss Ernő tábornok vagyok. Altábornagy. Országos főhadparancsnok.

SUTTOGÓ HANG Hol születtél?

KISS Temesváron születtem 1799. június 13-án.

SUTTOGÓ HANG Nagybecskereken születtem 1817. október 24-én.

KISS Hol vagy?

SUTTOGÓ HANG Melletted levő cella. Nagyon halkán beszélj, minden ajtó előtt külön őr áll.

KISS Rám mindig vigyázott valaki. Egész életemet úgy éltem le, hogy valaki őrt állt, ápolt, irányított, vigyázott. De én nem hagytam magam. Se vigyázni, se irányítani. Még a Collegium Theresianum növendékeként sem. A bécsi Fräuleinek közül jó néhány emlegeti a nevemet, mert fiatal voltam ugyan, de nem voltam tapasztalatok nélkül. És a tanárok is emlegethetnek. Szerintük léha életet éltem. „Maga nemes ifjú, de nagyon léha – kiabálta Schönberg professzor, életem egykori megkeserítője. – Maga léha fiatalember, akit meg kell nevelni. Okvetlenül meg kell nevelni.” Nemigen sikerült neki az én nevelésem. Már a gondolatra, hogy a saját képére akar formálni, röhhögésben törtem ki. Schönberg, a pontos. Schönberg, a pedáns. A tiszta. Az ápolt. A visszafogott. A becsületes. A szerény. A példás. Az okos. A tanult. A dolgos.

DÖRGŐ HANG A VÁDLOTT ÁLLJON FEL! A VÁDLOTT VÁLASZOLJON A HADBÍRÓ ÚR KÉRDÉSEIRE!

KISS Mostohaapám szerint a katonatiszt más, mint a közönséges ember. A civilek nem érnek annyit, mint a katonák. Bekerültem a bécsújhelyi katonai akadémiára. Oda csak az mehetett, aki bele-született. Nem követelték az érettségi bizonyítványt. Még azt se kérték, hogy gyötörjük a fejünket. A haditudományokról is inkább meséltünk. Lőttem, lovagoltam, felvonultam, felöltöztem, levetkőztem. Még húsz-éves sem voltam, mikor a Galíciában állomásozó székely huszárezred hadapródja lettem.

DÖRGŐ HANG A VÁDLOTT FELESKÜDÖTT A CSÁSZÁR SZENT NEVÉRE!

KISS Nagyon unalmas volt a katonaelet, ha az ember nem tett ellene semmit. Háború régen nem volt, minden lépést szabályzat írt elő vagy szabályzat tiltott. Rettentően untam a társaimat is. Csupa öreg tiszt, csupa megrögzött, fafejű, beszabályozott, megregulázott marha. Még előléptetésre sem számíthatott az ember. Az ezredben száznál is több önköltséges kadét várakozott az előléptetésre. Olykor nyolc-tíz évet is várakozott. A tetejébe mind nőtlen volt, mert nem voltak képesek letenni a kauciót a házasságra. Egy hadnagynak akkor kétezer forintot, a főhadnagynak háromezret, a századosnak hatezret kellett letétbe helyeznie. Unalmas kan társaság egyhangú élete zajlott körülöttem. Nem tudtam elviselni őket.

SUTTOGÓ HANG Mondd, ki vagy?

KISS (*suttogva*) Vilmos, te vagy?

SUTTOGÓ HANG Mondd, ki vagy?

KISS Vilmos, ne játssz velem.

SUTTOGÓ HANG Gyere a másik falhoz.

KISS Nem balról vagy?

SUTTOGÓ HANG Jobbról. Erre tarts.

KISS Ki vagy te jobbról suttogó?

SUTTOGÓ HANG Schweidel József tábornok vagyok.

KISS A zombori Schweidel. Ismerlek.

SUTTOGÓ HANG Mondd, ki vagy?

KISS Kiss Ernő vagyok, főhadparancsnok.

SUTTOGÓ HANG Nem hallom. Mondd, ki vagy?

KISS Két föltétellel érvényesülhetett az ember. Ha volt rokona a tábornoki karban, meg ha volt pénze rá. Nekem mindkét föltételem megvolt. Báró Loewen tábornok egy kicsit szíтта a fogát, de én untam a hadapróságot. Minden kicsinyességet untam. Minden unalmat untam. Minden társadalmi ketrecet. Nyert ügyem volt. Báró Loewen tábornok kegyeibe fogadott egy-két előttem levő tisztet, én meg lefizettem a többit, és elindultam fölfelé a ranglétrán. A jövedelem egy része ráment a csúszópénzekre, de huszonkét éves koromban hadnaggyá léptettek elő. Huszonöt évesen főhadnagy, harmincévesen százados, harminckét évesen őrnagy, négy év múlva alezredes, negy-

vennégy évesen ezredes voltam. Akkor már nem élveztem a rangokban, de ha egyszer nekifogtam, abbahagyni se volt érdekes.

DÖRGŐ HANG MAGA TÁBORNOK ELÁRULTA A LEGFELSŐBB HADVEZETÉST!

KISS Kártyázni szerettem. Ezüstöt, aranyat vásárolni. Imádtam a drágaköveket. Meg a jó lovakat. A fényes uniformisokat szerettem. Elég jól megtanultam rajzolni is, hogy a saját ruhámat magam tervezhessem. Szerettem pukkasztani a bugrisokat. Külön szabóm volt, de ha nem voltam elégedett a munkájával, egy hétig is lovagoltam, csak hogy igazi mesternél készíttessem el öltözékemet. A mentéimet karcagi szűcs csinálta, a dolmányt túri mester mérték szerint. Nálam a kardkötő zsinórja, a nadrág zsinórja, a lószerszám boglárja, a takarók hímzése valódi aranyszálból készült. Alább nem adtam. Ragyogott az ujjamon a gyűrű, csillogott a csákó, fénylett a kard. Ha már katona lettem, irigyen nézzenek a civilek.

DÖRGŐ HANG A VÁDLOTT NE NYILVÁNÍTSON VÉLEMÉNYT! A VÁDLOTT CSAK A HADBÍRÓ ÚR KÉRDÉSEIRE FELELJEN!

KISS Sok nővel összefeküdtem életemben. Már otthon a birtokon belekóstoltam a lányokba. Aztán életem során még több kapcsolatba keveredtem. Négy törvénytelen gyermekem van, két lányomat a bíróság előtt ismertem el saját szülőtemnek. Az az igazság, hogy csak két nőt szerettem tiszta szívből az anyámon kívül. Huszonkét évesen szerettem bele Rebekába, egy tarnopoli zsidó lányba. Tizenhét éves volt az eszemadta, ébenhajú, fekete szeme úgy ragyogott, mint két drágakő. Megszöktettem, mert az atyja nem tudta elképzelni, hogy egy katolikus viszi el a leányát. Saját szüleim is kétségbeestek, mert a báró már kinézett számomra valami püderezett orrú bécsi grófnőt, akinek a családja egyengette volna utamat a magasabb régiók felé. Rebekánál nem számítottak a régiók. Minden porcikája többet ért minden pozíciónál. Olyan volt a sorsunk, mintha elátkoztak volna minket. Mire hazaértem egy háromhetes hadgyakorlatból, már el is temették. Bosszút esküdtem a sors ellen, többé nem vezettem senkit az oltár elé.

SUTTOGÓ HANG Van még reményünk? Mondd, van még reményünk?

KISS (*suttog*) Az utolsó pillanatig van remény, Vilmos.

SUTTOGÓ HANG Én a József vagyok.

KISS Ti vagytok az én apostolaim. Józsefeim. Emlékezz rá, József a kút mélyén is reménykedett, mikor elhagyták testvérei. Bennünket nem hagytak el.

SUTTOGÓ HANG Mit mondasz? Nálad is járt a ferences testvér?

KISS Rebekától nem adott utódot az Úr, és másik szerelmentől sem született gyermekem. Fájdalmam enyhítésére beszélgettem sokat báró Loewen Júliával, mostohatestvéremmel. Bennünket nem vér szerinti kapcsolat, hanem szívünk fűzött össze. Nemcsak rokonom volt, hanem tőlem hat évvel idősebb, férjezett asszony. Ő volt az egyetlen nő életemben, aki teljesen megértett. Elfogadott. Hibáimmal, hiúságaimmal, felületességemmel együtt. Teljesen. De a férje, Fredigone Alajos ezredes úgy tartja, mint a pók az áldozatát. Tőlem távolra vitte, csupán illatos levelei bizonyítják, hogy fizikailag akármilyen távolra is úzik, szíve mindig velem marad.

DÖRGŐ HANG A TÁBORNOK ÚR MIVEL MAGYARÁZZA EDDIGI GONOSZ CSELEKEDETEIT? VÉDEKEZIK-E AZ ELLENE ADATRÓL ADATRA FELHOZOTT VÁDAK ELLEN?

KISS Két lányomat tisztességgel férjhez adtam. Talán imádkoznak értem. Biztosan, hiszen tőlem függ évi járandóságuk. Az egyik Kiss Rozália volt, amíg férjhez nem ment, most Bobor Györgyné. Azt mondják, hasonlít rám. Erre csak hümmögni lehet, meg hát kimondani az igazat: az édesanyja nagyon helyes fehérnép volt. Ha megöleltem, sose bántam meg. A másik lányom Kiss Augustza lett, most Dániel Jánosné. Jó asszonyok, nem kicsapongóak, ilyen tekintetben vagy nem örökölték, vagy legyőzték az én természetemet.

DÖRGŐ HANG TISZTEK, SORAKOZÓ! MINDENKI ÁLLJON AZ AJTAJA MELLÉ! A CELLÁK SZOKÁSOS ÁTKUTATÁSA KÖVETKEZIK!

KISS Nagyon szerettem, ahogy mondani szokták, „házat tartani”. Nálam francia borok voltak, igazi francia konyakból nagy választék, de aki kért, az kaphatott orosz vodkát is, német rizlinget, görög pálinkát. Mindenről gondoskodott hú szolgám, nagyszentmiklósi Kovács Mihály, aki Galíciától kezdve Milánón át keresztül-kasul járta velem az egész birodalmat. Hurcolta utánam kedvenc szófáimat, kedvenc kártyaasztalomat, kutyáimat, néha nőimet is. Olyan volt, mint a mesebeli szellem, csak parancsolni kellett neki, minden kívánságom

teljesült. Talán ott különböztek, hogy én fizettem is a szolgálataiért. Fizettem, de ő hallgatott, diszkrét volt, gyors, és sohasem árult el rólam semmit. Azt hiszem, ezt még egy feleségtől is sok elvárni.

SUTTOGÓ HANG Mivel védekezel?

KISS Sok a szúnyog itt Aradon.

SUTTOGÓ HANG Én azt mondtam a bírónak, hogy sohasem hagytam el a Felséges Urat. Bízok benne, hogy kegyelmet fog adni mindnyájunknak.

KISS Kiszívják a vérünket az utolsó cseppig.

SUTTOGÓ HANG Kegyelmi kérvényt is adok be. Személyesen jószágos Uralkodónkhoz.

KISS A kérvény akkor jó, ha kemény papírra írod. Legalább néhányat agyonüthetsz vele a vérszívók közül.

SUTTOGÓ HANG Harmincöt év hűséges szolgálat áll mögöttem. Erre csíklevest adnak meg bűdös húst romlott káposztával.

KISS Ebben a hidegben csak mi fázunk, a poloskák meg a szúnyogok vígan lakmároznak.

SUTTOGÓ HANG Az utolsó pillanatig bizakodom. Másként nem tudok élni. Nem merem átadni magam a halál gondolatának.

KISS Sokan észrevették, hogy semmibe veszem a katonai regulát. De mindenki befogta a száját, ha ajándékot kapott tőlem. Julius Jakob Haynau egyszerre szolgált velem Milánóban 1830-ban. Akkor alezredes volt. Együtt whisteztünk szinte mindennap. Elnyerte egy csomó pénzemet. Kölcsönkért tőlem 30 000 aranyat, aláírta a váltót, de mind a mai napig be nem váltotta. Sőt. Azóta újabb kölcsönöket vett fel tőlem. Most éppen nyolcvanezer forintokkal tartozik. Ha elítélnék, mindenemet elkobozzák, a kölcsönt senkinek se kell visszaadnia. Haynau ítéletében bízni lehet. Ha fogadni lehetne rá, biztos befutót jelentene.

DÖRGŐ HANG ESKÜSZEGÉS ÉS FELSÉGSÉRTÉS A VÁD!
A HADBÍRÓSÁG FELADATA MEGBÜNTETNI AZ ESKÜSZEGŐKET!

KISS Ahova kineveztek, ott rangomhoz méltó otthont rendeztem be. Mikor végre hazakerültem, rendbe hozattam az eleméri kastélyt. Olyan bálakat rendezett itt Kovács Mihály, hogy egész Torontál vármegye a csodájára járt. A huszárezredet újraöltöztettem, új lovakat vettem nekik, és mivel a hannoveri király tulajdonát képezték, elha-

tároztam, hogy meglátogatjuk. A negyvenfős osztagot, akikkel együtt lovagoltam végig a birodalmat, külön fölöltöztettem. A közlegények posztójának rőfje egy aranyba került. A tiszteké három aranyba. A világoskék angol szövetet egy lyoni kereskedőtől vettem. Úgy ragyogott mindegyik, hogy a nagybecskereki kereskedők küldöttséget menesztettek hozzám, követelték, hogy legényeim ilyen öltözékbe ne lovagoljanak a városba, bálba, mulatságra be ne térhessenek, mert a becsületes kereskedőnek erkölcsé sorra elbukott.

DÖRGŐ HANG BE KELL VALLANIA MINDEN TETTÉT!
A TÖRZSHADBÍRÓ ÚR ÚGYIS KIDERÍTI VÉTKEI SORÁT!
TESSÉK ELŐBB VALLOMÁST TENNI!

KISS Elkészíttetem magamnak a pápai Krisztus-rend egyenruháját. A bíborvörös kabátot hímmzett arany falevelekkel ékesítettem. Gallérja és hajtókái fehér posztóból valók. Nadrágom is hófehér volt, kétujjnyi széles arany szegéllyel. Kalapom fehér tollal és arany bojtjal díszítve. A sötétpej telivér arabus kancámat lovagoltam, és volt gondom rá, hogy a ló ragyogó szerszáma se maradjon el saját ruhám fénye mögött. A város polgárainak leesett az álla.

SUTTOGÓ HANG Eltörtem vörösboros kancsómat.

KISS (*suttog*) Nem jó jel.

SUTTOGÓ HANG Levest és babot adtak büdös sonkával. Ezek meg akarnak alázni minket.

KISS Végre rájöttél.

SUTTOGÓ HANG Bennünket akarnak megalázni, akikkel együtt szolgáltak jóban s rosszban évtizedekig. Akik szolgáltuk őket minden erőnkből.

KISS Éppen azért.

SUTTOGÓ HANG Istenem, adj erőt. Már a határon vagyok. Nem bírom ki tovább.

KISS József! Ne légy elveszve!

SUTTOGÓ HANG Vilmos vagyok. Tudod!

KISS Hát persze! Akkor se engedd el magad.

SUTTOGÓ HANG Szegény Marim se láthatom. Ő volt mindenem. Az egyetlen asszony a földön számomra. Legalább hozzám bocsátanak, hogy még egyszer magamhoz szoríthassam. De nem! Ezt a kegyet se engedik meg számomra!

KISS Jó neked.

SUTTOGÓ HANG Miért? Én mártír vagyok, és ártatlanul halok meg.

KISS Legalább van a világon egy asszony, aki gondol rád. Nekem ötven asszony mondott bókokat, most mégis elhagyatva ülök itt egymagamban.

DÖRGŐHANG A CELLÁKBAN CSEND LEGYEN! AKI RAJTAKAPATIK, HOGY BESZÉL, AZ SZIGORÚAN MEGBÜNTETTETIK!

KISS No, ne mondd! Érdekes lehet a haláltól is szigorúbb büntetést kiróni.

DÖRGŐ HANG AKI BESZÉL, AZ HOLNAP NEM KAP KOSZTOT!

KISS Holnap bűdös hús nélkül maradtok, kedves apostolaim. Majd én állítom össze a menüt a búcsúvacsorára. Nézzük csak. Mondjuk sajtos hagymaleves vagy stílusosan Soupe á la bataille. Esetleg békebeli módra Du Barry krémleves. Pácolt gomba. Természetesen burgundiában pácolt. Három hétig áztatott. Boeuf a lá mode. Vagy mondjuk sonkás borjúrolád. Bánycomb provence-i módra. Illatos ecetes mártással. Meg Cumberland-mártás, hogy válogatni is lehessen. Epres-sárgabarackos torta. Vagy flan tojáshabbal. Antillai ananászos flan. Gesztenyerúd. Diós palacsinta. Bajor kuglóf. Hájás ízes táska. Hideg narancsos rizskrém nápolyi módra.

SUTTOGÓ HANG Az Istenre kérek, altábornagy úr! Hadd el. Felejtsd el. Nem bírom tovább.

KISS (*suttog*) Anyámasszony katonái. Egy kis természetes étrendtől is összetrottyantok. Még csak most kezdek belejönni.

SUTTOGÓ HANG Hagyjál békén sírni.

KISS Magadat siratod? Akármikor meghalhattál volna. Fölöslegesen is meghalhattál volna.

SUTTOGÓ HANG Az ember mindig fölöslegesen hal meg. Úgy érzem, még rengeteg tennivalóm van. És nincs, aki helyettem elvégezné ezeket a munkákat. Ha én nem teszem meg, senki oda se hederít.

KISS Légy férfi. Vedd tudomásul, hogy olyan helyzetbe kerültél, mikor csak Mariskád sirat. Most mindenki magával törődik ebben az országban. Nincs, ki rád hederítsen.

SUTTOGÓ HANG Kedves Marim! Ő, aki szívem minden hézagját bírta, maga marad a földön. Ő volt mindenem, ő lesz utolsó sóhajtásom. Ha van egy jobblét, ott fenn ismét látjuk egymást.

DÖRGŐ HANG A TÁBORNOK ÚR OSZTRÁK ISKOLÁKAT VÉGZETT! A TÁBORNOK URAT BEFOGADTA AZ OSZTRÁK VEZÉRKAR. A TÁBORNOK ÚRNAK SOHA SEMMI BAJA A CSÁSZÁR ÖFELSÉGÉVEL NEM VOLT. AKKOR MIÉRT ÁRULTA EL? MIÉRT ÁRULTA EL?

KISS Magyarország befogadott engem. Nagypám, Kiss Izsák itt telepedett le, örmény létére magyarrá lett. Édesanyám, Bogdánovits Anna egész életében magyarnak vallotta magát. Tőlem a magyar jobbágyaim sohase kérdezték, honnan származom. Körülöttem a társaság csupa kevertség. Örmények, szerbek, osztrákok, franciák, szászok, románok, lengyelek, olaszok, magyarok. Ha végül választani kellett, mondjuk úgy, hogy én a hazám kártyájára játszottam. Egyszer én választottam hazát ebben a játszmaiban. Azt a hazát, amely engem már kiválasztott. Magába fogadott. Hazát adó hazát.

DÖRGŐ HANG ELÁRULTA A FELSÉGES URAT! MIÉRT? MONDJA MEG, MIÉRT?

KISS Unalmas regulák unalmas rendszere! Szíve nincs az ilyen társadalomnak. Mindenki megvásárolható, minden előre kiszámítható. A halott szabályzatok többet érnek, mint a születő, lüktető élet. Mikor letettem az esküt a magyar alkotmány védelmére, egy pillanatig sem tétováztam. Én a hazának fogadtam hűséget. Még tetszett is, hogy új és érdekesebb és életesebb jövőnek vagyok lekötelezve. A bécsi hadvezetés otromba lekenyerezési kísérletei és még sokkal otrombább fenyegetései csak még jobban megerősítettek hitemben, hogy jól választottam. Én a holt helyett az élőt választottam. Az unalmas helyett az érdekfeszítőt. A regulák helyett a kalandot. Ma sem bánom.

SUTTOGÓ HANG Sokat fagyoskodom, nem tudok átmelegedni. Mi lesz velem télen?

KISS Erre ne gondolj. Télen már másutt leszünk.

SUTTOGÓ HANG Azt hiszed, télen majd fűtik a cellákat?

KISS Azt hiszem, ezzel nem lesz gondunk.

SUTTOGÓ HANG Október eleje van, és hideg. Mi lesz decemberben?

KISS Karácsony. A család ünnepe. Az ajándékok ünnepe. A boldogság ünnepe.

SUTTOGÓ HANG Nem lehetek boldog, mikor harmincnégy év buzgó szolgálat után csak alezredes vagyok. Albert fiam is itt van mellettünk

a börtönben. A legcekélyebb tisztességről és lelkiismeretről beszélek, a bírák meg sem hallanak.

KISS Majd meghallgat, öreg, a legfelső bíró. És ő igazságosan ítél.

SUTTOGÓ HANG Öregségemre zendülönek, felkelőnek, lázadónak, felségsértőnek tartanak. Pedig nálam hívebb, becsületesebb szolgája sohasem volt őfelségének, az én császáromnak.

KISS A te császárod a te Haynau tábornokodra bízta életedet. Erre egy fagarast se tehetsz. Amikor kihirdetik, hogy felvirradt az igazság napja, akkor jössz rá, hogy eljött a könyörtelenség, az embertelenség és a kegyetlenség ideje. Ezen siránkozni fölösleges. Lehet, de hatása nincsen.

DÖRGŐ HANG MIKOR SZÁNTA RÁ MAGÁT, HOGY GYALÁZATOSAN ELHAGYJA FELSÉGES URÁT, ÉS A MAGYAR KORMÁNY MELLÉ ÁLL? MIKOR TÖRTÉNT EZ?

KISS Én az első csatáimat a magyarok érdekében tulajdonképpen a császár parancsára vívtam. Mosolyogni lehet rajta, de ez a színtiszta igazság. Nagyikinda koronaterület tíz szerbek lakta községében lázadás tört ki a szerbek között. A karlócai gyűlés hatására a dühös emberek kaszát, kapát fogtak, szabályos parasztzendülés tört ki. A temesvári hadtest parancsára indultam Kikinda ellen nyolc század gyalogossal, hét század lovassal és hat ágyúval. Felperzselem a várost, ha Karátsonyi László torontáli főispán meg nem ígéri, hogy ártatlan áldozatok nélkül is rendet tesz. Csernovics Péter temesi főispán rögtönítélő bíróságot hozott létre, nélkülem intézte el a lázadókat. Ő Čarnojević pátriárka egyenes ági leszármazottja volt. Miért bántottam volna én a szerbeket, ha ő vállalta lenyugtatásukat. Hogy ebből még nagyobb felzúdulás támadt, annak nem én vagyok az oka. Parancsot teljesítettem, s hogy ezt most a magyar szabadságharc tetteihez sorolják, ez a történészek dolga lesz.

DÖRGŐ HANG TÁBORNOK, NE VEZESSE FÉLRE A BÍRÓSÁGOT! AZT KÉRDEZTE A TÖRZSHADBÍRÓ ÚR, MIKOR HAGYTA EL FELSÉGES URÁT?

KISS Ünnepelet hős lettem a perlaszi csata után. 1848 tavaszán a szerbek is teljesen megvadultak. Szerbiai szabadcsapatok szállingóztak át a Dunán, és mivel ellátásuk nem érkezett sehonnan, loptak, raboltak, fosztogattak mindenütt. A helybeli rácok még békések maradtak volna, de a szerviánok a forradalmi izgalmakat saját képükre formál-

ták. A megbékélésre hajlamos őslakosokkal szemben a konfrontációt, az élesen magyarellenes hangulatot szították, a vajdaságinak nevezett szerb nemzeti mozgalmat pedig a zsákmányolás és fosztogatás irányába terelték. Akkor már Nagybecskereken állomásoztattak. Júliusban mintegy hatezer szerb felkelő gyűlt össze Perlasznál, és élükre állt Đorđe Stratimirović, akit fővezérnek kiáltottak ki. Huszonkét ágyút is szereztek valahonnan. Nem én támadtam, ők indultak el Becskerek felé. Nekem akkor csak ezeröttszáz sorkatonám volt és hat ágyúm. De az én katonáim osztrák módi szerint voltak gyakorlatoztatva. Sorban maradtak a lövöldözés után is, megvárták a parancsot, ha támadni akartam. Szétszórtam a szerbek tömegét. Részben gyalogosan, részben szekereken szöktek a csata után a réteken és nádasokon át. Én még császári tiszt voltam. A pesti újságok écskai diadalról írtak.

SUTTOGÓ HANG Nagyon tisztelem a tábornok urat. Igaz, hogy a csatákban fehér-piros uniformisában lovagolt? Igaz, hogy fittyet hányt az ágyútűznek?

KISS Kit érdekel ez már, kedves Józsefem.

SUTTOGÓ HANG Lázár Vilmos vagyok, altábornagy úr.

KISS Kedves Vilmosom. Nekem nem is volt másik ruhám. Ha tudom, hogy ilyen jelenetekre sor kerül, szabatok egy vagy két strapabíróbb darabot.

SUTTOGÓ HANG De azt mesélték, hogy kilöttek az altábornagy úr alól három lovat.

KISS Szegény lovak! Egyrészt én tündököltem rajtuk élő célpontként, másrészt őket is fölszerelték aranyos nyereg tartóval, színes bokrétával.

Csoda, hogy nem pusztítottam abban a csatában több lovat.

SUTTOGÓ HANG Az a hír járta, hogy a golyó nem árt nagyságodnak.

KISS Nem találtak el. A lovak szenvedtek helyettem.

SUTTOGÓ HANG Az egész ország lelkesedett a perlaszi győztesért.

KISS Én is meglepődtem, és szégyelltem magam. Akkor kezdtem hiányolni, hogy nem figyeltem oda a hadtudományi órákon.

SUTTOGÓ HANG Mégis bizodalmat adott sok embernek Magyarországon.

KISS Egy hatalmas rablóbandát zavartam szét. De nem akadályoztam meg, hogy apróbb bandákra szétszóródva tovább garázdálkodjanak.

SUTTOGÓ HANG Isten áldja meg szerénységéért altábornagy urat.

KISS Akkor tanultam meg, hogy van stratégia. Az én hibám, hogy a perlaszi győzelem teljesen kiaknázatlan maradt. Ha nem habozok, és nem lovagolok egész nap Perlasz városában fel s alá az utcákon, akkor Bánát sorsa még 1848 júliusában eldőlhetett volna. Ha egyszerűen tovább vonulok Pancsova felé, nyoma sem maradt volna a bánáti szerb fölkelő seregnek. Nekem azonban elegendő volt a harcból aznapra, számolni a jövővel nem tudtam, élveztem, hogy életben maradtam. Aki nem gondol a holnappal, azt utoléri a végzete. Én győztem, a szerbek vesztettek, de következmények nélkül.

DÖRGŐ HANG ELÁRULTA ŐFELSÉGÉT! AUSZTRIA CSÁSZÁRÁT ÉS MAGYARORSZÁG KIRÁLYÁT!

KISS Árulta a fene! Igaz, hogy a magyar kormány kinevezett a honvédség első tábornokának, de a kinevezést maga a király írta alá! Arról meg igazán nem tehetek, hogy az újságok hősként emlegettek. Nem állta a hiúságom, hogy ne vegyek részt azokon az ünnepeken, amelyeket a boldog magyarság a tisztelemre szervezett. Fáklyás felvonulást tartottak Becskereken, Temesváron és Budapesten is. Végre használhattam fényes ruháimat, végre magam válogathattam a kínáló szépasszonyok között. Végre nem volt férfi az ünneplő termekben, aki nem ismerte el fensőbbiségemet. Hát kellett nekem ennél több? Ma sem sajnálom. Gyönyörű volt!

DÖRGŐ HANG NEM ÁTALLOTTA MAGÁT NEMZETI HŐSKÉNT ÜNNEPELTETNI! A VÁDLOTT ÚR NEM RENDELKEZIK KÜLÖNÖSEBB SZELLEMI KÉPESSÉGEKKEL! A KOSSUTH-PÁRT KIVETETTE RÁ A HÁLÓJÁT, ÉS A VÁDLOTT ÚR EBBE ÓVATLANUL BELEKEVEREDETT!

KISS Nemigen értettem én, hogy mi történik körülöttem. Főleg nem értettem a délvidéki nemzetiségi mozgalmakat. Csupa zűrzavar, csupa keveredés volt a fejekben. De azt értettem, hogy mellettem maradt Pikéty Ágoston, Nagysándor József, gróf Vécsey Károly a tisztikarból. Azt láttam, hogy kitart mellettem Vetter és Aulich ezredes, akik németek voltak. Mellettem harcoltak Damjanich és Knezić őrnagyok, akik szerbek voltak. Mellettem volt végig Kiss Pál százados, mellettem Láhner őrnagy. Ez nem hálól! Ez hűség, és az ügy igazságába vetett hit. Már ez megért minden áldozatot. Sokszor felteszem magamnak a kérdést, én voltam-e befolyással e pompás tisztikarra, vagy az ő egységes fellépésük kényszerített a kitartásra. Ma már nem kell ezt a

a kérdést fel se tennem. A csata eldőlt, derék dolog volt benne részt venni.

SUTTOGÓ HANG *Számot vetett-e mindenik magával,
Minő dologra szánta el magát?
Nagy a dicsőség, melyet mindegyik
Szerezhet itten, de tudjátok-e,
Csak nagy munkáért járhat ez a dicsőség!*

KISS Vilmos? Vilmos, te vagy?

SUTTOGÓ HANG Petőfi Sándort szavaltam, altábornagy úr.

KISS Igaz szavak. Sose tanultam meg verseket olvasni. Túl kapkodó, túl hebehurgya vagyok a szavakhoz.

SUTTOGÓ HANG Pedig sok mindent kimondott helyettünk. Hallga csak:

*Oh népem, eddig önmagad se tudtad,
Hogy létezel, s most tudja a világ,
Utolsó voltál, s ime a legelsők,
Most még ők is bámulva néznek rád.*

KISS Későn, túl későn ismertem meg saját értékeimet. Későn jöttem rá, ki lehettem volna. Későn fogtam föl, mily hiányokat kellett volna kitöltenem, hogy igazán megdicsőüljek. Sok tétovázás után, sok céltalan le-föl lovaglás után döntöttem úgy, hogy Dél-Bánátban leszámolok a magyar korona elleni lázadással. Akkor Pancsován már több mint tizenötezer felkelő volt. Köztük több mint hétezer szervián, akik Szerbiából, Boszniából és Montenegróból siettek az itteni szerbek segítségére. Kémeim jelentették, hogy harmincnégy löveggel rendelkeznek. Az az igazság, hogy elbízta magam. Akkor már altábornagyi ranggal és excellenciás címmel díszítettek, néha úgy képzeltem, elég, ha megjelenek, a felkelők szedett-vedett serege szertefut. Közben lőszerünk se volt elég a támadáshoz.

DÖRGŐ HANG **A TÁBORNOK ÚR FEGYVERES LÁZADÁSBAN VETT RÉSZT! TUDÁSÁVAL ÉS KARDJÁVAL SZOLGÁLTA A TÖRVÉNYES RENDET TÁMADÓ LÁZADÓKAT! EZÉRT HALÁLBÜNTETÉS JÁR!**

KISS Csata közben derült ki, hogy nincs több muníciónk. Nem vezethetem katonáimat neki az ellenséges lövegeknek. Kénytelen voltam visszavonulást rendelni. Ahogy Perlasznál szöktek a felkelők, úgy rohant mellettem most saját seregem fejtellenül. Az ijedség is ragadós,

nemcsak a lelkesedés. Belesápadtam saját tehetetlenségembe, saját butaságomba, amellyel ezt a rút futást előidéztem. Ha van erőm, főbe lövöm magam. Nekem még volt puszkaporom.

DÖRGŐ HANG A TÁBORNOK ÚR JELAČIĆ SEREGÉT TÁMOGATÓ EGYSÉGEKRE TÁMADT! TEHÁT LÉNYEGÉBEN ÁRULÁST KÖVETETT EL!

KISS Először azt hívé, elveszett egész seregem. Szerencsére kiderült, hogy a fejtelenség volt nagyobb, mint a veszedelem. De ha a fejtelenség alatt a vezetés hiányát kell érteni, magam vagyok mindennek az oka. Tulajdonképpen Kossuthék vádolhattak volna árulással. Az a szörnyű való, hogy tudták, a nagy keveredésnek a tudatlanságom az oka. Megelőztem leváltásomat, lemondtam én magam. Ennyi józan eszem még volt. A kormány fölfelé buktatott. Létesítettek a kedvemért egy semmire való hivatalt, én lettem a főhadparancsnok.

SUTTOGÓ HANG Az altábornagy úr jóval fiatalabb tőlem, de nekem most is példaképem.

KISS Jobb lenne, Józsefem, ha immár magasabb rendű példakép után vágyakozna.

SUTTOGÓ HANG Az altábornagy úr nem szégyellte annyi harc után pennát venni a kezébe. Ezzel mindnyájunkat, akik az ellátmányánál dolgoztunk, szatiszfakcióban részesített.

KISS Szégyelltem biz én! Mint a kutya. De más választásom nem lévén, kénytelenségből vállaltam.

SUTTOGÓ HANG Nagyon nagy blamázs, de én azzal a kérelemmel fordultam a törzsbíró úrhoz, hogy tekintse enyhítő körülménynek ilyenfajta munkámat. Soha én nem kívántam csatázni meg vívni. Inkább olyan tisztviselő típus vagyok . . .

KISS Hát én nem voltam tisztviselőnek való, az biztos. De hűséget és kitartást kellett tanúsítanom. Ha én, mint évi félmillió forintot jövedelmező birtok tulajdonosa nem hátrálok meg, a sok kis szegény ember, ki póré életét fektette bele az ország történelmi vállalmányába, szívesebben maradt a honvédségben, az utolsó, a legutolsó percig. Tizenkét csatában száztíz ágyút fogtam el, de hogy mi a katonaság, azt csak az utolsó hónapokban tanultam meg, mikor magamnak kellett törődnöm az ellátmány pontos érkezésével, a bürokrácia sárkányának legyőzésével, a szervezés felületen nem látszó, de emberi életeteket biztosító gyakorlásával.

DÖRGŐ HANG KISS ERNST? MONDJA, HOGY JELEN!
HANGOSABBAN! MÉG HANGOSABBAN!

KISS Átkozott nehéz munka a hadtáp, az adminisztráció, a táborhelyek megszervezése, a hadipénztárak működtetése, az erődítési ügyek gördülékeny megszervezése. Ilyenekkel sohasem törődtem. Most meg szégyelltem volna magam, ha a csatamezőről levonulván pont az íróasztal mellett mondok csődöt. Ettől nehezebb büntetése a sorsnak engem nem érhetett. Életemben először nem jutott erőm se ruházatommal törődni, se kártyázni, se széptevésre, se fényelni.

DÖRGŐ HANG MI ELSŐ FERENC JÓZSEF, ISTEN KEDVEZŐ
KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, MAGYAR- ÉS
CSEHORSZÁG KIRÁLYA, DALMÁT, HORVÁT, TÓT, HALICS,
LADOMÉR . . .

KISS Több ismerősöm is biztatott, az általános zűrzavarban távozzam az országból. Lehet, hogy zsvány voltam egész életemben, ahogy megboldogult báró Loewen olyan népiesen megfogalmazta, de szószegő soha. Meg voltam róla győződve, hogy alattomoságot soha nem cselekedvén, igazságot mindig remélhetek.

DÖRGŐ HANG ... RÁMA, SZERB, KÚN ÉS BOLGÁRORSZÁGOK
APOSTOLI, ÚGY LOMBARDIA, VELENCE, ILLÍRIA, JERU-
ZSÁLEM STB. KIRÁLYA, AUSZTRIA FŐHERCEGE, TOSCA-
NA NAGYHERCEGE . . .

KISS Együgyű módon azt hittem, Haynau is segíteni fog, hiszen együtt szolgáltunk Olaszországban és Temesvárott is. Kerek nyolcvanezer forinttal tartozik nekem. És ahelyett, hogy elszámolna, hallom, birtokaimat zár alá helyezte, első dolga volt ingó vagyonomat, közte tizenégy mázsányi asztali ezüstkészletemet elszállíttatni.

DÖRGŐ HANG KISS ERNST TÁBORNOKOT EZENNEL
LEFOKOZOM, MINDEN BIRTOKÁTÓL MEGFOSZTOM,
GOLYÓ ÁLTALI HALÁLLAL MEGBÜNTETEM.

KISS Nem voltam eszményi hős. De szerettem volna egyszer igazi hőstettet végrehajtani. Ahogy szerettem volna még szebb férfi lenni, egyszer életemben igazi férj, családapa. Ahogy szerettem volna kártyában egyszer csalás nélkül nyerni. Egy asszony szerelmét megérdemelni. Egy ország csodálatát elnyerni. Ahogy szerettem volna a sok begyöpesedett agyúval szemben a szabadság nevében szólni. A szabadság énekét hallani.

SUTTOGÓ HANG Holnap megérkezik az amnesztia.

KISS József, ne reménykedj, írd meg az utolsó levelet szegény asszonyoknak, búcsúzz el tőle, ahogy illik.

SUTTOGÓ HANG De nekem is írásos üzenet jött. Hajnalban megmentenek bennünket.

KISS Vilmosom, ha nem felejtetted el, üdvözöld Mariskádat mindnyájunk nevében. Írd meg neki, utolsó percig irigyeltelek boldog házasságodért.

SUTTOGÓ HANG Altábornagy úr, vigasztaljon mással. Ne a biztos halállal. Én az életben reménykedem.

KISS Az ország élni fog. A szabadság ízét többé el nem felejtik soha. Nekünk más érdemünk már nem lehet.

SUTTOGÓ HANG Úgy érzem, nem kerül sor a legrosszabbra. Úgy érzem, a Felséges Úr megmutatja majd kegyelmét.

KISS Minden király mélységesen ragaszkodik hatalmához. A mi halálunk az ő hatalmát erősíti. Ezt hiszik a hóhérok mind. De a mi halálunk a jövődő alapköve. A mi sírjaink adnak nekünk örök kegyelmet.

SUTTOGÓ HANG Már csak sírni tudok, másra nem vagyok képes.

KISS Jó neked, Vilmosom. Sírj szabadon, a lélek megnyugszik tőle. Józsefem, jajgass bátran. Ami férfi ügy volt, befejeztetett. A később születettek majd lemérik, ki mennyit végzett a reá bízott feladatból. Hiába nem ömlik vérünk, legalább ne lássák a hóhérok reszketésünk. Most sírjátok ki magatokat, hogy holnap egyenesen álljatok. Bensőm nekem is reszket, de majd úgy teszek, mint csata előtt. Veszteni is, nyerni is lehet. Ha elvesztjük éltünk, megnyerjük öröklétünk. Ebben bízhatok, csúfos gyávaság rajtam se segít. Ennek a ketreclétnek végére jártunk. Emelje föl lelkeinket ennek tudata.

DÖRGŐ HANG KIVÉGZŐOSZTAG, CÉLOZZ! KIVÉGZŐOSZTAG, TŰZ! PUSKÁT LÁBHOZ! TISZTELEGJ!

(Lejelentőzene)

APÁM ÉS NAGYBÁTYÁM KÜLÖNÖS ÉLMÉNYEI 1848–49-BEN A SZERB–MAGYAR HARCOKBAN

J O V A N Đ O R Đ E V I Ć

Az a szándékom, hogy leírjam azokat a különös eseményeket, amelyeknek az 1848–49-i szerb–magyar harcokban volt részese apám, Filip és nagybátyám, Aleksandar Malešević; az előbbi példás komolyságáról és szorgalmáról, az utóbbi humoráról és sajátos filozofikus nézeteiről volt ismert. Mindketten becsületes emberek és jó hazafiak voltak.

Először a nagybátyámról szólnék. Ismeretes a péterváradi helyőrség Karlóca elleni támadása 1848 pünkösdjének másnapján. A támadást szerencsésen visszaverték. Nagybátyám két zentai szerbvel elhatározta, hogy elmegy Karlóca-ra, és a helyszínen tájékozódik a sikertelen támadás lefolyásáról. Utazásuk egyetlen indítéka a kíváncsiság volt; semmilyen veszélytől sem tartottak, hiszen szabadon lehetett utazni, mert nem volt háború, habár feszült volt a helyzet. Visszatérésük után semmit sem titkoltak el polgártársaik elől, őszintén elmondták mindenkinek, mit láttak.

A dolgok azonban komolyra fordultak. A déli részek harcterré váltak. Formális hajsza indult a tekintélyesebb szerbek ellen. A Bácskában letartóztatták Arsa Badrljica vagyonos szerb nemest, és Verbászon vérbíróság elé állították. Néhány nappal később ugyanilyen sorsra jutott a nagybátyám is társaival együtt. Egyikük sem volt bűnös, azonban megkülönböztetett módon bántak velük. Arsa Badrljica annak a Jovan Badrljicának a leszármazottja volt, aki az elbeszélések szerint a Rákóczi-felkelés idején dohányt vágott egy magyar pap homlokán, s emiatt az ártatlan ükunokáját is gyűlölték; s ami még fontosabb, Arsa gazdag ember volt, tehát lehetőség nyílt vagyonának elrablására, ha belekeverik valamilyen felségárulási összeesküvésbe, ami akkoriban könnyen ment. Akadtak hamis tanúk, akik szerint pénzt és élelmet küldött Szenttamásra, s ezért a szerencsétlen Arsát Verbászon felakasztották. Nagy-

bátyám és társai néhány napig a legnagyobb bizonytalanságban és rettegésben éltek, de mivel senki sem gyűlölte őket különösebben, ráadásul szegények is voltak, megmenekültek a rögtönítélő bíróságtól, és rendes bíróság elé utalták őket. Amíg ügyük a rögtönítélő bíróság előtt volt, valamilyen szűk kamrában szorongtak, és csak később helyezték át őket a börtönbe. Nagybátyámnak még itt is kedve támadt a tréfálkozásra, miután elmúlt az első veszedelem. Abban a házban volt áristombban, amelyben a bíróság is székelt. Nyár volt, és a bírák a tornác hűvösében ültek. A nagybátyám szobája hátul volt. Míhelyt onnan kilépett, azonnal követte az ór. Egy alkalommal az árnyékszékre indult, s nyomában az ór. A nagybátyám megfordult, és így szólt hozzá: „Ne igyekezz, mert úgysem fogsz jóllakni!” A bírák meghallották, és nevetésben törtek ki, mulatva a nagybácsi megjegyzésén és az ór káromkodásán.

Néhány nappal később váratlan fordulat következett be nagybátyám és sorstársai ügyében. A szenttamási parancsnokság fogolycserét javasolt a verbászi parancsnokságnak. Szenttamásról néhány fogva tartott magyart kínáltak fel a Verbászon raboskodó szerbekért, köztük a nagybátyámért és két társáért (Ivančić kántorért és Vasa Branovački kereskedőért). Nagybátyám Szenttamásra, majd Karlócára került, s a szerb táborban maradt, míg a szerbek 1849. január 20-án el nem foglalták Zentát. A győztes szerb katonasággal puskával a kezében vonult be Zentára, s jutott el a hozzátartozóihoz, akik már öt hónapja nem is remélték, hogy valaha is viszontlátják.

*

A szerbek és a magyarok szerencsétlenségére, a szerb katonaság Zentára érkezése nem volt olyan, hogy a már nagyobb méreteket öltött polgári ösztetűzések kedvező kimenetelét remélhettük volna. Már voltak áldozatok, az elsők a mi oldalunkon. Most megkezdődött a magyaroknak való visszafizetés. Házunk a piacon volt, magyar házakkal körülvéve. Rövid idő alatt magyar menekültekkel telt meg a házunk, akik nálunk kerestek menedéket. Körülbelül három napig rejtőzködtek nálunk, mialatt élelemmel és egyébbel láttuk el őket.

A szerb uralom 1849. január 20-ától március 10-éig tartott Zentán. Szomorú időszak volt ez mindkét nép tagjai számára. A magyarok a szerbek bevonulásakor elszenvedett veszteségeik miatt búslakodtak, a szerbek pedig szüntelen aggodalomban éltek az esetleg visszatérő magyarok bosszújától tartva. Ennek a félelemnek megvolt az alapja, mert szálnalmas volt a védelmi erőnk. Végül is március 10-én bekövetkezett, amitől tartottunk. Azon a napon a magyarok előbb a bánáti oldalról, déltájban pedig Szabadka felől is támadásba lendültek.

Mi valamennyien pánikba estünk. Először a Tiszához futottunk, de csak apámnak sikerült két húgossal feljutnia a kompra, és átmennie Bánátba, a lovaskocsi viszont a töltésen maradt. Anyám az idősebb nővéreimmal egy magyar asszonynál, én pedig magyar tanítómnál, Bedő Józsefnél találtam menedéket. Nagybátyám az idős anyjával, feleségével és gyerekeivel egy magyar ház padlásán rejtőzött el, de egy gonosz magyar nő elárulta őket, s a magyarok mindannyiukat lezavarták a padlásról. Nagybátyámtól azonnal elvették az óráját, majd terelni kezdték a városháza felé. Az akkor hatéves kislány, Steva nevű unokatestvérem letérdelt a kegyetlenkedők előtt, s úgy könyörgött az apjáért, akit a városházára vittek, ahol a nagyterembe zártak mindenkit, férfiakat és nőket egyaránt. Estefelé egy magyar ment a terembe, és megparancsolta, hogy minden férfi menjen ki, és csak a nők maradjanak bent. Nagybátyám egy magát mindig szerbnek valló Poldika nevű német asszony mellett állt, s mögé bújva az asszonyok között húzódtott meg. A zűrzavarban kiszökött a folyosóra, és elbújt a kéményben. Valamivel később hallotta, hogy a magyarok visszatértek a terembe, és őt keresik. Nemsokára megszólaltak a puskák. Nem messze a városházától az összes szerbet kivégezték, akit a nagyteremben tartottak fogva, több mint hetven férfit. Nagybátyám az egész éjszakát a kürtőben töltötte, állandó félelemben attól is, nehogy valaki tüzet gyújtson a kandallóban, mivel hideg idő volt. Szerencséjére azonban minden csendes, néptelen volt. A szerb katonaság este érkezett Zenta alá a bánáti oldalról, a magyar katonaság pedig a város melletti sáncban táborozott, amelyet március 10-éig mi ástunk meg. 11-én reggel a magyar katonaság visszavonult Szabadkára, s vele tartott az addig Zentán maradt kisszámú magyarság is. A város teljesen néptelenné vált. A szerbek Bánátba, a magyarok Szabadkára menekültek. Akkor jöttünk elő rejtékhelyünkről én is és a nagybátyám is, aki olyan kormos volt, mint egy kéményseprő.

*

Fentebb említettem, hogy apám szekéren hajtott a Tiszához mindjárt a menekülésünk kezdetekor. A komp azonban csak gyalogosokat vitt át. Lovaskocsi nem fértek fel a kis kompra. Apám a két húgossal még átjutott az első kompjáratlaltal, mert akkor még nem volt nagy tömeg, és nem is lehetett még tudni, valóban jönnek-e a magyarok. Amikor már én is a Tiszához futottam, a komp a bánáti partnál állt, és senki sem merte áthajtani a mi oldalunkra. Ezért visszajöttem a Tiszától, nem tudva, hová is menjek. Útközben találkoztam anyámmal, illetve elrohantunk egymás mellett, hosszabb beszélgetés vagy kérdezősködés nélkül. Eszembe jutott, hogy bezörgessek a

Janković-házba, és megkeressem régi magyar tanítómat, akinek a szerbek bevonulásakor úgy segítettem, hogy két szerbet küldtem hozzá, akik szükség esetén megvédik, s akitől nem sokkal korábban inkább tréfásan azt kérdeztem, fordulhatné-e hozzá hasonló szolgálatért. Elmentem a lakására, amelyet zárva találtam, de megláttam, ahogy az ablakból rejtve figyel az utcát. Észrevettem, és kinyitotta az udvari kaput. Alighogy a szobába értem, huszárok száguldottak végig az utcán. Kis idővel később ágyú dördült el az ablak alatt, a Tisza felé irányítva. Időközben ugyanis a komp másodszor is átkelt, s nagy nehézségek közepette néhány száz szerbet vitt át Bánátba. Harmadszor is megindult, de az ágyúlövés visszatértette a bánáti partra. Ekkor pusztult el a kocsink elé fogott egyik lovunk, és többé sem a kocsit, sem a lovakat nem láttuk. A tanítóm azonnal elrejtett a pincejáratnál levő folyosó feletti kis padlason. Nem sokkal később az egész ház magyarokkal telt meg, a tanító pedig valahová eltűnt.

Mintegy két óra múltán az üveglakocskán át azt láttam, hogy a folyosón a padlásom irányába néhány huszár jött és lement a pincébe, ott pedig az a létra volt, amelyen két órának előtte felmásztam a padlásra, ahol csak egy teljesen kormos nagy üst és sok szétdobált papír volt. Megdermedtem a félelemtől, hogy vajon a létrával jönnek-e fel a pincéből, de hamarosan nélküle kerültek elő, amiatt méltatlankodva, hogy nem találtak bort odalent. A tanítóm azért hagyott ott, mert elment a házunkhoz anyámhoz és két nővéremhez, akik magyar nyelvtudásuknak köszönhetően szabadultak meg. Megsúgta anyámnak, hogy nála rejtőztem el. Másnap reggelig voltam éhesen és a hidegtől vacogva a padlason, amikor a tanítóm elhozta anyámat és Marika nővéremet. Odakint a magyarok közül már nem volt senki más, csak a tanítóm a feleségével és annak családjával. (Őt később eljuttattuk Bánátba, az ottani németeknél levő rokonaihoz.)

Ezután mintegy húsz nap telt el úgy, hogy Bánátból naponta átjöttünk az elnéptelenedett Zentára, hogy a házunkból áthordjuk a szükséges dolgokat Bánátba; a bánáti parton a szerb katonaság tartott őrséget. Mivel a házunk a városházával szemben, a Tiszához közel állt, miközben apám a különféle tárgyakat szedte össze és hordta ki a házból, addig én a városháza tornyáról figyeltem, nem látok-e valamilyen gyanús mozgást a szabadkai úton, s jelt adhassak apámnak, hogy ahhoz igazodjék.

*

Időközben megkezdődött a bánáti szerb katonaság visszavonulása. Nagybátyám a családjával Beodrara, Varžić nevezetű rokonához szándékozott költözni.

– Filip bátyám – mondta egy alkalommal apámnak –, add nekem használatra a kordétokat, nektek most úgyszincs szükségetek rá.

– Hát ott van, vidd – egyezett bele apám. Nagybátyám elvitte Mali Simiklušig, onnan pedig a következőképpen használta a Beodráig, majd a Belgrádig vezető útján: felpakolták rá a holmijukat, a ruhákra ráültették a kis Stevót, majd a nagynénémmel együtt befogták magukat a kordéba, idős anyja és három lánya pedig gyalog ment mellettük. Így érkeztek Beodrára, de onnan tovább kényszerültek Vranjevo, Becskerek és Perlez irányába. Perleznél utolérte őket az egész Torontál megyéből áradó menekülthullám. Néhány ezer szekér torlódott fel az úton, és haladt el a mi szerény karavánunk mellett, amelynek félre kellett állnia, hogy utat engedjen a végeláthatatlan menetoszlopnak. Eközben a nagynéni és a nagybácsi pihenhetett kicsit.

Nagybátyám filozofikus nyugalommal szemlélte a nagy népvándorlást, a szekereken ülő megszámlálhatatlan ezreket, akik közönyösen néztek a gyalogosan haladók kis csoportjára, amelyet nagybátyámék vezettek, nemcsak gyalogolva, hanem még a kordét is húzva, rajta a holmijukkal és a kis Stevóval (a később Zentán élt dr. Stevan Maleševićtel). Egy alkalommal a nagybácsi odafordult a feleségéhez:

– Ó, Persa, Persa, de pórul járt ez a világ! – azzal megköpte a tenyerét, és újból a kordé elé állt. Így haladtak tovább, egészen Pancsováig, majd Belgrádig, ahol a Duna mellett egy cigány új házában kaptak szállást, s onnan csak szeptemberben tértek haza.

*

Amikor a nagybátyám számára megszűnt a magyaroktól való veszélyeztettség, szegény apámnak csak akkor kezdődött igazán. Beárulták, hogy én a városháza tornyán őrködtem, és jeleket adtam neki. Szerencsétlenségemre akkor megbetegedtem, és nem tudtam Zentára menni apámmal. Akkor a szerb katonaság is visszavonult Zenta alól, apám viszont ott maradt, és nem volt senkije, aki figyelmeztette volna a magyarok közeledésére. Amikor látta, hogy Zentára mind több és több magyar érkezik, jóhiszeműen jelentkezett náluk, s elkor a szabadkai vérbíróság elé került kihallgatásra. Több mint öt hét is elmúlt, mire a bíróság elé állították, addig egy földalatti börtöncellában szenvedett.

A bíróságon két zentai zsidó volt a tanú, akik engem vádoltak azzal, hogy a zentai tanyákon lovon üldöztem a magyarokat stb. Az elnök azzal a megjegyzéssel szakította félbe a vádaskodásukat, hogy a fiúért nem lehet az apát felelősségre vonni. A többi tanú azoknak a magyaroknak a rokona volt, akik

a szerb katonaság bevonulásakor a mi házunkban kaptak menedéket és ételmezt. Az ő tanúskodásuknak köszönhetően menekült meg a börtöntől és nyerte vissza a szabadságát apám.

Visszakerült Zentára, ott azonban akkorra már olyan rendeletet hoztak a magyarok, hogy szerbek nem lehetnek többé zentai polgárok. Ezt a rendeletet barbár módon azzal az emberrel szemben is alkalmazták, aki őket annak idején az emberiség érzésétől irányítva megmentette. (Ennek a végzésnek az eredetijét az irataim között őrzöm.) Ennek értelmében apámat kiutasították. Beodrára ment, ahol anyám a gyerekekkel Bizegovica nevű régi barátnőjénél lakott a forradalom végéig. – És mégis: *Tegyél jót, és nem fogod megbánni!*

1897

KARTAG Nándor fordítása

(Megjelent a *Brankovo kolo* című folyóiratban 1900-ban)

AZ ELLENFORRADALOM ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS SZERVEZÉSE BÉCSBŐL

Az ellenforradalmi politika alapjai

V A S A B O G D A N O V

*„A nép ügyei nálunk a kabinet titkai.”
(Slavenski Jug)*

Már 1848 márciusának közepén, a március 13-ai és 14-ei bécsi, valamint a 15-ei pesti forradalmi események után a reakció és az ellenforradalom képviselői (a Bécsben tartózkodó vagy oda gyülekező magyar konzervatív mágnások, horvát nagybirtokos nemesek, egyházi méltóságok, a dinasztia némely tagjai, az osztrák–német abszolutista főhivatalnokok, tábornokok) előtt világossá vált, hogy a Habsburg-monarchiában terjedő forradalmi mozgalmakat csak a katonaság segítségével lehet elfojtani.

Kapcsolatba lépni a hadsereggel, s rendelkezni vele – azokban a márciusi napokban ez volt a fő célja a bécsi reakciósooknak; ez a törekvés képezte az ellenforradalmi politika alapját, s ezzel kapcsolatban már kidolgozták a jövőbeni akcióra vonatkozó terveket.

Az akkori Ausztria fő katonai erejét a mi határőreink jelentették. Aránytalanul nagyszámú katonájával, azok gyakorlottságával, valamint katonai igazgatási rendszerével a Határőrvidék már korábban is az osztrák hadi potenciál egyik legszámottevőbb tényezője volt. A márciusi események után a Határőrvidék katonai jelentősége még inkább megnőtt: abban az időben ez volt nemcsak a legszámosabb, hanem az egyetlen még érintetlen osztrák katonai erő is. Magyarországon a parancsnokok többsége alávetette magát a nádornak és a forradalmi nemesi kormánynak, vele tartott. Erre a katonaságra a bécsi ellenforradalmárok nem számíthattak. A bécsi helyőrségeket veszélyeztette és megbénította az egyetemista és munkássegységek, kezdetben még a nemzeti gárda forradalmi fellépése; ezzel az elbátortalanodott, megzavarodott, a bécsi forradalmárok kezdeti sikerei által meg is szégyenített, fejesztett katonasággal

szintén nem lehetett mit kezdeni, ez sem szolgálhatott biztos és erős alapként az ellenforradalmi politikához.

A Horvát Határőrvidéken azonban továbbra is nyugalom volt, csak itt ment még minden a régi kerékvágásban, a katonai igazgatás, a szoldateszka s a régi rendszer itt még érintetlen maradt. Ezenkívül a fellázadt Olaszországban is a horvát–szerb határőröktől függött a harcok kimenetele, akik Radetzky osztrák seregének zömét képezték.

Miután úgy határoztak, hogy a katonaságot veszik igénybe, a magyar mágánások által vezetett bécsi ellenforradalmárok minden eszközzel arra törekedtek, hogy befolyásuk alá kerüljön a hadsereg akkor legerősebb és legalkalmasabb része, hogy megszerezzék a határőrcsapatok irányítását, s azokat használják fel fő eszközként a forradalom elfojtására. Szem előtt tartva „a kor szellemét”, a nemzeti érzelmek ébredését, olyan tervet kovácsoltak, hogy a Határőrvidéket nem közvetlenül állítják a szolgálatukba, hanem úgy, hogy ottani „hazai” embert állítanak a határőrök élére, akiben megbíznak a határőrök, de aki ugyanakkor titokban a bécsi reakció szolgálatában áll.

Az ellenforradalom vezetői természetesen számításba vették a régi horvát–magyar összetűzéseket, s a horvát nemzeti ellentétek szításával kedvező feltételeket teremtettek arra, hogy a Határőrvidék katonai erejét felhasználják a magyar ellenzéki köznemesség elleni harcukban.

A bécsi ellenforradalmárok, élükön a magyar konzervatívokkal, ezzel a szándékkal, s ilyen terv alapján határoztak úgy, hogy Jelačićot teszik meg horvát bánnak. A magyar reakciósök (Jósika Samu, a magyar konzervatívok vezetője, Wirkner és mások) ebbe bevonták régi elvbarátukat, Franjo Kulmer bárót, akivel együttműködve, s korábbi jó udvari kapcsolataikat kihasználva, kimunkálták Jelačić kinevezését.

„Pozsonyból visszatért Bécsbe Ludwig Wirkner, a magyar udvari kancellária tanácsosa, és március 15-én reggel felkereste Jósika Samu bárót, a magyar konzervatívok vezetőjét. Ezek mindnyájan aggódva figyelték Kossuth és a pozsonyi országgyűlés munkáját. A politikai helyzetről beszélgetve egyetértettek abban, hogy a magyar demokratikus cselekmények ellensúlyozására Horvátországban sürgősen be kell tölteni a báni tisztséget, amely 1845 októberében üresedett meg Haller gróf visszavonulásával, és amelyre megbízható, a bécsi udvarhoz teljesen hű embert kell kinevezni. Erről a nézetükről tájékoztatták a régens Lajos főherceget is, aki ezt helyeselte. Másnap, március 16-án Wirknert és Jósikát fölkereste Kulmer báró, aki meghallgatván az ötletet, azonnal Josip Jelačićot javasolta bánnak, mint legalkalmasabb személyt, s ezt végül mindnyájan támogatták. Kulmer még aznap Lajos főherceghez ment, hogy betejessze a javaslatot, amit az elfogadott. Így tehát már március 16-án

– egy nappal az első zágrábi gyűlés előtt – elvben megszületett az elhatározás Jelačić bánná való kinevezéséről . . .¹

Ezzel kapcsolatban „március 21-én Ferenc Károly főherceg kabinetjében összeült az Államtanács, amelyen az elnöklő Lajos főherceg mellett részt vett Windischgrätz herceg mint katona, Hartwig gróf mint miniszter, Jósika báró erdélyi kancellár és Szógyény Marich magyar alkancellár. Mindjárt az ülés kezdetén Jósika báró kért szót, s ezt mondta: A Monarchiát megrázkódtatások érik. Szinte minden részében forradalmi mozgalmak törtek ki. Horvátországban és Erdélyben még nyugalom van. Fontos, hogy ott a béke fennmaradjon, s hogy az uralkodó Házhoz hű ottani elemeket időben és hasznosan felhasználjuk. Erdélyben ilyenek a székelyek, Horvátországban pedig a határőrök. Az előbbiekről Jósika személyesen szavato, a határőrökkel kapcsolatban pedig hangsúlyozza, hogy mielőbb a saját nemzetükből való vezetőt kell kapniuk, aki képes arra, hogy hűségüket, katonai szervezettségüket és sértett nemzeti érzelmeiket a trón javára fordítsa. Ilyen férfiúként – természetesen Kulmer báró részéről – Jelačić bárót jelölték meg neki, aki energikus ember és megingathatatlan híve az uralkodóháznak; maga is horvát és nagy népszerűségnek örvend honfitársai körében. Ezért ő, Jósika, azt javasolja, terjesszék elő a koronához, hogy Jelačić ezredest nevezzék ki horvát bánnak, tekintettel arra, hogy ez a tisztség amúgy is huzamosabb ideje betöltetlen”.²

Magyarázattal tartozunk arra vonatkozólag, miért esett Jelačićra a választás. Az ellenforradalmárok már említett számítása mellett, hogy a határőröket akkor lehet a legkönnyebben irányítani, ha parancsnokuknak horvátot neveznek ki, aki élvezi a nép bizalmát, de ugyanakkor megbízható eszköze is lesz az ellenforradalomnak, Jelačić azért is megfelelt, mert viszonylag alacsony katonai rangjával, nem nagybirtokosi származásával, vagyontalanságával nem kompromittálódott mint népellenes arisztokrata, sem mint a régi rendszer oszlopa, ezért a tömeg szemében a nép fiának számíthatott. Jelačić jelentéktelen tiszti rangja, s arisztokrata-udvari szemszögből alacsony származása és közismert szegénysége nemcsak a horvát nép bizalmának megszerzésére volt jó, hanem a bécsi ellenforradalmárok számára is, akik úgy vélték, hogy ha ezt a kismembert ilyen magas tisztségbe emelik, akkor olyan hálára kötelezik, annyira függővé teszik, hogy engedelmes eszközzé válik a kezükben.

Kulmer továbbá azért is javasolta Jelačićot bánnak, mert már korábbról is jól ismerte. Ő ugyanis meg volt győződve Jelačić teljes politikai tehetetlenségéről és képzetlenségéről, határtalan naivitásáról, s arról, hogy nem tud saját fejével gondolkodni és nincs saját akarata sem. Bizalmas beszélgetésekben nyíltan ki is fejezte ezt a véleményét róla, a hozzá intézett levelekben pedig olyan olcsó bókokkal illette, olyan naiv, sekélyes módon ámította el, ahogyan

egy gyerekkel szemben sem lépett volna fel. Mindvégig „von oben herab”, lekezelően bánt vele.

És éppen ezért, mert ilyen véleménnyel volt róla, esett Jelačićra Kulmer választása. Éppen ilyen emberre, ilyen „Pepire” (ahogyan bizalmas beszélgetéseken említette) volt szüksége Kulmernek, hogy ő maga minél sikeresebben játszassa el azt a szerepet, amelyet a bécsi reakcióval megbeszélve még 1848 márciusában vállalt: hogy egy könnyen irányítható személy által, akit bábuként moogat, Kulmer maga zavartalanul alakíthassa a horvát politikát, rendelkezessen a horvát katonasággal. Hogy a horvát ügyek intézésében Kulmer legyen minden – Jelačić, Horvátország látszólagos vezetője semmiképpen sem váltotta jelentőségét.

Még csak a nép szemébe kellett port hinteni, a csalást úgy kellett véghezvinni, hogy a horvát nép ne szerezzen tudomást a magyar és más bécsi reakciók kulissza mögötti ténykedéséről, hanem meg legyen győződve róla, hogy saját akaratából maga választja meg bánnak Jelačićot, a bécsi ellenforradalom titkos kiválasztottját.

Ezt a csejt Ljudevit Gaj hajtotta végre Kulmer, a magyar mágnások és az udvar egyetértésével, s Jelačićot a nép állítólagos szabad akaratából a március 24-én Zágrábban megtartott nemzeti gyűlésen „megválasztották” bánnak.

Nehogy azt higgyük azonban, hogy az ellenforradalom e sikere, az ilyen erős és fontos horvátországi pozíció megszerzése a véletlen műve volt.

A bécsi reakció és ellenforradalom vezetői nem márciusban találkoztak először Bécsben, hanem 1848-at megelőzően is kapcsolatban voltak egymással és szervezkedtek, márciusi tevékenységük tehát csak az új körülmények közötti folytatása volt annak a politikának és annak a tevékenységnek, amelyen már néhány éve közösen munkálkodtak a forradalom előtt. Az udvar konzervatív része, az Apponyi kancellár vezette magyar mágnások és a Kulmer–Haulik-féle horvát elbarátaik harca az ellenzéki magyar köznemességgel sokkal korábban kezdődött, s ennek a küzdelemnek a forradalmat megelőző időszakban már kialakult formái voltak – a magyarországi negyvennyolcas forradalom kitörése után ez a régi harc csak folytatódott.

A magyar konzervatív mágnások és a horvát klerikális és nemesi reakciók közötti első együttműködés nyomaira már 1845-ben rábukkanhatunk. A Márk téren történtek és a mind erősebb magyar ellenzéki mozgalom következtében ugyanazok a reakciós elemek közelednek egymáshoz és kötődnek össze, amelyek majd 48-ban a bécsi ellenforradalom élére állnak.

Ebből a szempontból igen jelentős Kulmer báró 1845-ben Haulik püspökhöz írt levele, amely arról tanúskodik, hogy a báró már akkor gyakorlottan keveri a lapokat az udvari reakciós körök kulisszák mögötti játékában.

Kulmer Hauliknak³

Excellenciás Uram,

a Kegyelmességed iránti nagy tiszteletem, valamint azon meggyőződésem, hogy minden, ami reményt kelt a bonyolult és gondokkal terhes horvátországi viszonyok megoldására, önnél is nagy megértésre talál, arra bátorít, hogy ezen soraimmal forduljak Kegyelmességedhez.

Tegnap kaptam meg Apponyi gróf levelét, amelynek tartalmát a titoktartás pecsétje alatt önnek szó szerint továbbítom: . . . (következik Apponyi gróf, magyar kancellár szövege).

Azt hiszem, Kegyelmes uram, hogy ennek a levélnek a továbbításával olyan szolgálatot teszek, hogy ez alkalommal teljesen nyílt szívvel bevallhatom: több magas rangú bécsi úr megegyező véleményét hallottam az ön visszavonultságára vonatkozóan, sőt egy igen magas rangú személy úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a dolgok így maradnak, változtatásra lesz szükség. A jelenlegi események nagy mozgásokat idéznek elő Bécsben, s ahogyan gyakran történni szokott, a bajok okát ott keresik, ahol az tulajdonképpen nincsen, ezért most könnyen megeshet, hogy az ön hallgatását és látszólagos érdektelenségét úgy magyarázzák, és olyan következtetést vonnak le belőle, ami kellemetlenné válhat önnek. Azt hiszem, hogy egy Bécsbe való utazást mindenképpen jó néven vennének, nemcsak politikai, hanem erkölcsi szempontból is. Meggyőződésem, hogy az Ön bécsi jelenléte Kegyelmességed javára és az ország számára is igen nagy jelentőséggel bírna.

Kreutz, 1845. 8. 12.

Haulik elfogadta Kulmer felhívását, s már ugyanaz év (1845) októberében Horvátország „locumtenens banalis dignitatis”-ává válik. Ily módon Jelačić 1848 márciusában történt báni kinevezése Kulmer közvetítésével (a magyar konzervatív mágnások és az udvar segítségével) egyfajta repríz is jelent.

Haulik püspök azonban, bécsi–magyar munkaadónak a nagy megalégedésére, egészen a forradalomig a tisztségében maradt, s Kulmer és Apponyi társaságában a horvátországi és magyarországi konzervatív-reakciós és udvari-mágnás politika egyik fő oszlopa lett.

Ő pénzeli a magyar konzervatív pártot, részt vesz a választók megvesztegetésében, s nagybirtokain nyomást gyakorol alárendeltjeire.

Dessewffy gróf (a magyar konzervatívok egyik legkiemelkedőbb személyisége) 1847. március 20-án kimerítő beszámolót (21 sűrűn teleírt oldalt) küld Hauliknak a konzervatívok 1847. március 15-én Pesten megtartott gyűléséről. (Hasonló beszámolót küldött neki az előző évben, 1846. november 14-én is.)⁴ Ez a jelentés a konzervatív párt egyfajta politikai programját is tartalmazza,

amiből kitűnik, hogy ez a párt a dinasztia (a király és a nádor), a (bécsi) kormány és az (osztrák) birodalom egysége mellett foglal állást. Az is kiderül, hogy a közgyűlésen magyar mágnások, állami főhivatalnokok, alispánok, főbírák és hasonlók vettek részt.

1847. augusztus 11-én Gaadból Gyertyánffy Dávid küld levelet Hauliknak. Ő már konkrétabb. Pénzt kér a képviselők megnyerésére, a kormány és a konzervatívok mellé állítására – ellenkező esetben az ellenzék fogja meghódítani a kismemességet. Mindössze 9000 pengőforintot kér, de reméli, hogy másoktól is kap még.⁵ Haulik augusztus 22-én azt válaszolja neki, hogy küld, amennyit tud.⁶

1847. szeptember 25-én Gyertyánffy Nagybecskerekéről küld újabb levelet Hauliknak, és megint pénzt kér, de ezúttal az ottani választók megvesztegetésére; egyúttal felkéri, hasson oda, hogy az emberei a kormányra és a konzervatívokra szavazzanak (a zágrábi püspökségnek nagy birtokai voltak Bánát e részében). Felpanaszolja, hogy a bokaiak és kecsaiak az ellenzék oldalára álltak, amely úgyszintén megvesztegeti a választókat, „ezért nekünk is ezt kell tennünk”.⁷

A magyar mágnások és a horvát schwarz-gelb reakciók viszonyát, a forradalom előtti kapcsolatuk és együttműködésük jellegét legjobban Apponyi, Haulik és Kulmer eddig még nem közölt levelezése tükrözi, ezért teljes egészében ismertetjük.

Apponyi gróf Hauliknak⁸
Excellenciás Uram,

az a heveség és erőtekozlás, amellyel az ellenzék – mindenütt, ahol csak a legkisebb kilátása is van a sikerre – sorompóba lép, csak azt bizonyítja, hogy a mostani politikai harc kimenetelétől, azaz a következő országgyűléstől döntést, mégpedig hosszú időre szóló döntést vár. Az ön megérzései egészen pontosak, és azokat magam is teljes mértékben osztom: viszont biztos vagyok benne, hogy a jövő kedvező alakulását csak a konzervatív elveknek, azaz azon elveknek a győzelmétől várhatjuk, amelyeknek a fennmaradásától függ a béke, a rend és az erkölcs, hazánk szellemi és anyagi felvirágzása, végső soron az egész állam szilárdsága és kedvező állapota, ezért kötelességemnek érzem az ellenfél óriási erőfeszítéseit éber szemmel kísérni, és ahol arra szükség mutatkozik, áldozatot hozni, amit az értelem igazságossága és tisztessége tőlem és minden jóérzésű embertől megkövetel; mint ahogyan nem csekélyebb az a meggyőződésem sem, hogy – amennyiben fáradásunkat siker koronázza – ez a harc lesz a végső, amelyben helyt kell állnunk. Ezekért az ígéretes kilátásokért nem sajnálok sem fáradtságot, sem áldozathozatalt, főleg mert

minden igyekezetem, amit erre összpontosítok, nem hiábavaló, és azt nem kompromittáló módon fejtem ki. Ezzel kapcsolatban a legkevesebb, amit az ember kérhet, hogy közreműködése és segédkezése káros indiszkréciónélkül történjen, – és a legkevesebb, hogy hajlandóságot mutassunk a válságos idő sürgető követelményeinek az elfogadására, ami nem kerüli el Kegyelmességed megértő belátását sem, s ezért jóindulatúan a határtalan bizalmamnak tudhatja be, hogy máris – miután forró köszönetet mondok a Torontál megyei helyreállításához nyújtott nagyszerű segítségéért – újabb támogatását kérem a Zala megyei küszöbönálló restaurációhoz. Kegyelmességed előtt ismeretes ennek a megyének a lehetetlen állapota, s ez valóban annak a politikai szenvedélyek által kiváltott önkénynek és durvaságnak a tetőzése, amit az úgynevezett liberális párt megenged magának. Együttes erővel lehet ezeknek az embereknek a zsarnokságát letörni, s a visszasságokat helyes irányba fordítani, – ahogy én tudom, ennek érdekében anyagiakat gyűjtenek össze, aminek célszerű és biztos hasznosításáért Zichy gróf veszprémi püspök kezekszik –, amennyiben szíveskedne Kegyelmességed is az említett célra hozzájárulását adni – amiért engem újabb hálára kötelezne –, akkor azt mihamarabb vagy közvetlenül Zichy grófnak (a püspöknek), vagy pedig nekem Kulmer báró bécsi címére a Vademberhez elküldeni szíveskedjék, hogy én azt biztos úton a rendeltetési helyére továbbíthassam. Arról is szó van, hogy Bogyay főtáblabíró alispánnak választassák meg – ez igen eredeti, mert így a magisztrátus nagyobb részét a konzervatívok képeznék. Bocssáson meg Kegyelmességed a sietségért, amellyel a kérésemet leplezetlenül előterjesztem, de kegyeskedjék ebben annak a bizalommal teli tiszteletemnek a bizonyítékát látni, amellyel ön iránt viseltetek.

Kegyelmességed
alázatos szolgálója
Apponyi gróf

Bécs, 1847. május 23-án

*

Haulik püspök Apponyi Györgynek⁹
Excellenciás Uram

abban a szilárd meggyőződésben, hogy az a veszedelmes láz, amitől a magyarok már huzamosabb ideje szenvednek, a következő országgyűlésen érheti el csúcspontját, és hogy hazám jóléte, sőt megmentése ennek a válságnak a szerencsés kimenetelétől függ; továbbá abban a bizalommal teli hitben, miszerint a magas Gondviselés Kegyelmességedet választotta ki arra, hogy e szép országot a veszedelemmel teli állapotából kiragadja, s így minden jóérzésű ember örök háladatossággal tartozzék önnek – szent kötelességemnek tartom a valóban jóindulatú szándékait és lankadatlan fáradozását erőm kicsinységével

támogatni. Noha ennél fogva igen sokoldalúan elkötelezettnek érzem magam, úgy hiszem, pillanatnyit sem szabad késlekednem Kegyelmességed jóindulatú bizalmának a lehetőségekhez képest megfelelni Zala megyére vonatkozólag. Következésképpen erre a célra kétezer aranyat szántam, amit egy személlyel elküldtem Kulmer báró szerémi főispánnak. Ezt az utat véltem minden más választásnál alkalmasabbnak, mert ilyen módon reméltem az ügyet a legbiztosabban titokban tartani. Nem személyes vonatkozásban, hanem mert ez az egyházmegyémmel aggodalommal tölt el, mivel ennek egy része, nevezetesen az egész Muraköz Zala megyéhez tartozik, és ily módon az urak tájékozottak a papsággal szembeni lépésemről, s a püspökkel egyetértenek abban, hogy Kegyelmességed nagy bölcsessége világosabb, mintha én erre sok szót vesztetnék.

További nagyrabecsült bizalmába és kegyes jóindulatába ajánlom magam a legkiválóbb tisztelettel engedelmes és legalázatosabb szolgálója

Zágráb, 1847. május 26.

(A levél saját kezűleg írt vázolata.)

*

Haulik Kulmernak¹⁰

Nagyméltóságú Báró és Főispán Úr!

Őkegyelmessége, a mi nagyra becsült kancellárunk a Zala megyei dolgok szerencsés kimenetele céljából felkért a közreműködésre és arra, hogy egy bizonyos összeget vagy a veszprémi püspöknek, vagy pedig Nagyméltóságod közvetítésével egyenesen neki juttassak el. Én ez utóbbi utat választom, mert az ügy titokban tartása végett biztonságosabbnak tartom. Ennél fogva erre a célra a mai postával 2000 pengőforintot küldök Nagyméltóságodnak azzal a bizalomteljes kéréssel, hogy méltóztassék átadni Őexcellenciájának, s amennyiben ez nem elégítené ki Őexcellenciája elvárásait, számomra kegyes bocsánatát kérje:

maradok kiváló tisztelettel
alázatos szolgálója
George Epp.

Zágráb, 1847. május 26.

*

Apponyi második levele Hauliknak¹¹

Kegyelmes Uram,

Kulmer báró utazását felhasználva, nem állhatom meg, hogy néhány szóval ne fejezzem ki legmélyeségsőbb hálaérzésemet, amiért Kegyelmességed a Zala megyei restauráció érdekében jelentékeny áldozatot hozott. Boldogsággal tölt el Kegyelmességed bizalma – amiről a május 26-ai megtisztelő levelében újfent biztosít –, amelyet a számomra oly hízeltő mértékben bírhatok; ha bátorságom és elszántságom alábbhagyna, akkor Kegyelmességed hathatós együttműködése és meleg érzelme adna naponta újult erőt. Mivel Kulmer bárótól értesültem róla, hogy Kegyelmességed a jövő hónap közepén ide utazik, szívből örülök, hogy ez alkalommal is kifejezhetem az ön iránti tiszteletemet, és élőszóban is megbeszélhetjük nagy érdekeltségeinket, amelyek Kegyelmességed szívéhez éppoly közel állnak, mint az enyémhez.

Kiváló tiszteletem kinyilvánításával maradok
Kegyelmességed
alázatos szolgálója
Apponyi gróf

Bécs, 1847. május 31.

*

Csak az udvari magyar–horvát reakciós elemek forradalom előtti szoros kapcsolatának, s már 1847-ben teljesen kidolgozott politikai koncepciójuknak köszönhetően kezdték bele már 1848 márciusának közepén a jól átgondolt és előkészített politikai akciójuk tervszerű megvalósításába.

Hogy mire törekedett, mit akart a bécsi reakció, valamint magának az ellenforradalomnak az egész politikai terve is világosan látszik Kulmer első leveléből, amelyet Jelačićnak küldött Bécsből 1848. március 30-án.

Kulmer Jelačićnak¹²

Wien, 30. III. 1848.

Legelőbb jókívánságait fejezi ki a bánná való kinevezés alkalmából, majd így folytatja:

„A több mint 100 személyből álló küldöttségünk zenével és minden lehetséges köszöntővel, beszéddel várja az ön bevonulását a városba. *A 30 pont túlfeszített, majd meglátjuk. A magyarok elleni tüntetésként a dolog teljesen rendben van.*”¹³

Az egész levélben kizárólag csak Ausztria és a monarchia megmentéséről van szó. A horvát ügyekről és érdekekről nem esik említés.

„Magyarországon rosszul állnak a dolgok, az új minisztériumot ugyan elismerték, én mégis azt hiszem, a működése a nullával lesz egyenlő. *Az lesz a vége, hogy Ausztriának újból meg kell hódítania Magyarországot.*¹⁴ A nádor száználmas szerepet játszik. *Csak a Határvidéknek békésnek és hűségeseznek kell maradnia.*”¹⁵

Az ellenforradalom vezetőinek a politikai programja tehát már 1848 márciusában teljesen határozott volt, s a következőkből állt:

1. Szétrombolni a horvát nemzeti mozgalmat, amely a demokratikus haladó erők 30 pontos követelésében nyilvánult meg. („A 30 pont túlfeszített, majd meglátjuk.”)

2. Felhasználni ezt a mozgalmat a magyarok ellen, az irányát megváltoztatva horvát–magyar ellentété alakítani. („A magyarok elleni tüntetésként a dolog teljesen rendben van.”)

3. Letörni Magyarországot, harccal elfojtani a Bécs ellen irányuló forradalmi-ellenzéki magyar mozgalmat. („Az lesz a vége, hogy Ausztriának újból meg kell hódítania Magyarországot.”)

Ehhez a harchoz eszközként a horvát Határőrvidék katonaságát felhasználni, s ennek érdekében mindenáron fenntartani a Határőrvidék katonai rendszerét, ami a határőr-katonaság további alárendeltségét jelentette Béccsel szemben. („Csak a Határvidéknek békésnek és hűségeseznek kell maradnia.”)

A bécsi ellenforradalom ezeket a politikai alapokat megtartotta egészen a negyvennyolcas forradalmi mozgalom végéig.

Az ellenforradalom irányítói tehát márciusban már kialakult, szilárdan szervezett csoportként lépnek fel, határozott politikai programmal, s ennek köszönhetően érik el első sikerüket az ellenforradalmi terv Horvátországra vonatkozó részének a megvalósításában.

Március 16-ai határozatuk sikeres végrehajtása, hogy a bécsi reakció eszközeként Jelačićot tegyék meg bánnak, azt jelentette, hogy az ellenforradalom még a nép forradalmi mozgalma előtt megkezdődött Horvátországban, és hogy Jelačić kinevezésével és látszólagos megválasztásával átejtették a nemzeti mozgalmat és a reakció szolgálatába állították, még mielőtt ez a mozgalom Horvátországban kialakulhatott, megszerveződhetett és fejlődhetett volna.

JEGYZETEK

¹Vasa Bogdanov (V. B.) kiemelése

²Šišić: Kako je Jelačić postao banom (Hogyan lett Jelačićból bán), *A Javnost*ből átvéve, Beograd, 1937

³Archivum Archiepiscopatus Zagradiensis (A. A. Z.), VIII. kötet, III. sz. D. IV. 4.

-
- ⁴ A. A. Z., VIII. k. (magyar nyelven)
⁵ Ibidem
⁶ Ibidem
⁷ Ibidem
⁸ A. A. Z., VIII., Privata littera, III. sz. D. IV. 4.
⁹ A. A. Z., VIII., III. sz. 2. IV. 4.
¹⁰ A. A. Z., VIII., III. sz. D. IV. 4.
¹¹ A. A. Z., VIII., III. sz. D. IV. 4.
¹² Arhiv Jugoslovenske Akademije, Zbirka Kulmerovih pisama Jelačiću (A Jugoszláv Akadémia Levéltára, Kulmer levelei Jelačićnak)
¹³ V. B. kiemelése
¹⁴ V. B. kiemelése
¹⁵ V. B. kiemelése

KARTAG Nándor fordítása

Megjegyzés: A szövegben előforduló levelek eredeti nyelve német

SZERBIA ÉS A DÉL-MAGYARORSZÁGI SZERB MOZGALOM 1848–49-BEN

Részlet

DRAGOLJUB M. PAVLOVIĆ

A szerb kormányzat a „védnöki” királyi udvarok kedvező hangulatának köszönhette, hogy nyíltabban és erőteljesebben támogathatta a magyarországi szerb felkelést. Mind Törökország, mind Oroszország attól tartott, hogy a Népszkupstinában zavargások keletkeznek. Mivel azonban békésen zajlott le, s a kormánnyal szembeni engedékenység következtében az országon belüli elégedetlenség is lecsillapodott, többé már egyik protektor sem aggódott a belső nyugalom miatt. Titov, a konstantinápolyi orosz követ arról biztosította a magas Portán levő képviselőket, hogy Miklós cár általa üzent a szultáni hivatalnak: rendkívül elégedett Szerbia magatartásával. Mi több, Titov azt javasolta Rifat pasának, hogy a fényes Porta valamilyen ünnepélyes aktusban fejezze ki elégedettségét a fejedelemnek, a népet pedig szólítsa fel az iránta való engedelmességre – hogy ezáltal minden fegyvert kiüssön Vučić kezéből.

Röviddel ezután csere történt a minisztériumban – Szárim pasa és Rifat pasa helyébe Resid pasa és Ali pasa került. Ali pasa, az új külügyminiszter hivatalának első napjaiban rendkívül elégedett volt Szerbia politikájával, és teljes mértékben jóváhagyta, hogy támogassák a Vajdaságban élő nemzettársait, sőt azt sem ellenezte, hogy a szerb kormány minél erőteljesebb segítséget nyújtson. Knićanin távozása nem váltott ki semmilyen bizalmatlanságot sem, hanem inkább jó benyomást keltett a Konstantinápolyban levő külföldi képviselők körében, akik jókívánságaikat fejezték ki Konstantin Nikolajevićnek. A külföldi diplomaták egyike ezt mondta neki: Szerbia szervezzen katonaságot az osztrák területen, hogy később emancipálódhasson Oroszországtól és Törökországtól. Egy török államférfi pedig azt javasolta neki, hogy Szerbia készítsen elő katonaságot, amivel Törökországnak segíthet Oroszországgal szemben.

Egyedül Anglia nem tudott változtatni Szerbia iránti viszonyulásán, mert úgy vélte, hogy az feltétel nélküli híve Oroszországnak. Belgrádi követe, Fonblanc olyan jelentéseket küldött Strafford Canningnek Konstantinápolyba, miszerint Szerbia a pánszlávizmus hatása alá került, és Danilevszki van uralmon. Anglia szívesen vette volna, ha Ausztria anektálja Szerbiát – ebben látta az orosz hódítási törekvések elleni garanciát. Miután pedig a francia követet is elismerték és fogadták a fényes Portán, úgy tűnt, hogy az mindenben követi az angol képviselőt.

A bécsi udvar akkor még nem döntött a magyarokkal való határozott szakításról. Magyarországot ezért még legalábbis formálisan lojális országnak tekintették, a szerbeket pedig a törvényes rend ellen lázadóknak tartották. Ez ösztönözte a magyarok iránti török rokonszenvet. De a törökök is, akik bizalmatlanul figyelték Szerbia minden akcióját, és rokonszenveztek a magyarokkal, hidegvérűen jóváhagyták a szerb kormány álláspontját, és nem mulasztották el az alkalmat, hogy olyan tanácsokat adjanak, amelyek ellentétesek voltak azokkal, amelyeket minisztersége kezdetén Ali pasa adott a mi portai képviselőnknek. Amikor szeptember elején a szerb követ felkereste Resid pasát, az megkérdezte: vajon Sándor fejedelem megegyezhet-e valamiképpen Vučićyal, és megtilthatja-e az önkénteseknek, hogy Ausztriába menjenek? A szerb kormány által kért fegyverek szállításáról a Porta akkor még nem határozott. Ehelyett elrendelték a belgrádi várparancsnoknak, hogy katonasággal nyújtson segítséget Sándor fejedelemnek, ha bárki is államcsínyt kísérelne meg, mert a Porta a meglevő állapotot tekinti törvényesnek. Valójában a Porta az alakoskodását az osztrák követ követeléseivel is igazolhatta volna. Nem szakítva még a magyarokkal, s ami a legfőbb, a szerbiai segítséggel szembeni bizalmatlanság és az attól való félelem miatt, valamint az olaszországi harctereken folyó történések kedvező alakulása következtében, az osztrák kormány elrendelte konstantinápolyi képviselőjének, Sturmer grófnak, hogy tiltakozást nyújtson be a szerbek ellen, akik a fejedelemség területéről Magyarországra mennek át a törvényes rend megdöntése végett. A Portának nem volt meg a kellő határozottsága, hogy ismét meghallgassa az osztrák kormányt ezt a követelését. Attól tartva, nehogy megsértse Ausztriát, ugyanakkor pedig a magyarok se szenvedjenek kárt a szerb segítség miatt, a Porta szívesen megtiltotta volna az önkéntesek átmenetelét. Ugyanakkor azonban azt sem lehetett kétségbe vonni, hogy Szerbiában általános volt a lelkesedés a szerb mozgalom iránt, a szerb kormány tehát joggal hivatkozhatott az országban uralkodó hangulatra. Azonkívül akkor – szeptember elején – a diplomáciai körökben úgy vélték, hogy a Habsburg-udvar mégis Oroszországtól kér segítséget a forradalom elfojtására, és érthető, ha az nem feledkezik meg testvérnemzetének tagjairól.

Nem tudni, hogy a szerb kormány mennyire gondolta komolyan, hogy eleget tegyen a Porta követeléseinek és javaslatainak, amikor képviselője által közölte a Portával, hogy hajlandó visszahívni Kničanint és az önkénteseket. A Portán ezt meglepetéssel fogadták, Ali pasa külügyminiszter pedig kijelentette a követünknek, hogy ő ezt nem kívánja. Kničanin így továbbra is a helyén maradhatott – a Porta ugyanis nem kételkedett a szerb kormány lojalitásában, de tartott az Ausztriával kialakulható bonyodalmaktól, ezért azt sugallta, hogy a Vajdaságnak való segítségnyújtás ne nyilvánosan, hanem titokban történjen. Ezután a Porta fegyvert is küldött Szerbiának, azzal a magyarázattal, hogy azt a belgrádi helyőrségnek szánja.

A Porta ingadozó politikájának áldozata a belgrádi várparancsnok lett. Amennyire engedékenyek akartak lenni, vagy legalábbis annak látszani Konstantinápolyban, olyannyira energikusak akartak lenni Belgrádban, a felelősséget viszont magára a várparancsnokra hárították. Ennek következtében váltották le Hafiz pasát, s a helyébe Hasszán pasát nevezték ki. Ebben a személycserében szerepe volt Mehmed pasának, a korábbi várparancsnoknak is, ami igen jellemző. Ali pasa nyilvánosan elismerte, hogy a Porta elégedetlen Hafiz pasával, aki nem tett eleget küldetésének. Az új várparancsnok Mehmed pasa korábbi politikáját folytatta – megegyezni Vučićtyal és az Obrenovićokkal, gyűlölni Petronijevićet és Garašanint, rokonszenvezni a franciákkal, a lengyelekkel és a magyarokkal, és nem szívesen látni a szerbek Vajdaságba menetelét.

Mindaddig, amíg Ausztriában alapvetően nem változtak meg a folyamatok, Szerbiának számolnia kellett Oroszország és Törökország vele szembeni ingadozó viszonyulásával, különösen az utóbbival kapcsolatban. Ausztriában azonban már régóta érlelődött a fordulat. A reakció csak az alkalmas pillanatra várt, hogy színre lépjen. A szenttamási és tomaševaci szerb győzelmek után, és azt követően, hogy Radetzky diadalt aratott Károly Albert szardíniai király felett, Ausztria úgy számított, hogy most könnyű lesz a magyarok ellen fordulni. Ezek a győzelmek, különösen az olaszországiak, azt bizonyították, hogy a hadsereg hű maradt a hagyományokhoz, hogy a régi Ausztria nem maradt védelem nélkül. Ezekről a sikerektől ösztönözve, Bécs más hangon kezdett tárgyalni a magyarokkal. Augusztus 30-án egyfajta emlékiratot küldött a magyar minisztériumnak, amelyben rámutatott arra, hogy a meghozott magyar törvények összeférhetetlenek a Pragmatica Sanctióval, az Ausztria és Magyarország viszonyának alapját képező egyezményvel. Szeptember 22-én pedig kiáltványt tesz közzé a császár, amelyben élesen bírálja a magyar országgyűlés és minisztérium tevékenységét, mert túllépték hatáskörüket, és megpróbálták korlátozni a korona jogkörét. A király azonban akkor még nem állt a szerbek és a horvátok mellé, sőt ugyanabban a kiáltványban elismeri a magyarok formális jogait. Az események további folyamata következtében, s különösen

Lamberg gróf királyi biztos szeptember 29-én Pesten történt meggyilkolása után a bécsi udvar és Magyarország között megszakadt minden kapcsolat, amelyek különben is meglazultak már. A magyarokat lázadóknak nyilvánították, és hatalmas haderőt mozgósítottak ellenük.

A magyarországi szerb forradalom egyik legérdekesebb és legjelentősebb mozzanata kétségtelenül a bécsi udvarnak a fordulat előtti viszonyulása a szerb forradalmárokhöz, addig ugyanis a magyarokat tartották „lojálisnak”, a szerbeket pedig „nem lojálisoknak”. Erre a mozzanatra azonban nem fognak teljesen fényt deríteni a történelmi dokumentumok hiteles szövegei – ilyen dokumentumok ugyanis, amelyek megvilágítanák az osztrák udvar és a szerbek bizalmas kapcsolatait, nemigen léteznek. Csupán találgatásokra hagyatkozhatunk egyes tényekkel kapcsolatban, ami teljes mértékben nem bizonyít egyetlen feltételezést sem. Viszont ha nincsenek is kétségtelen dokumentumok, bizonyos adatok alapján mégis hihető, hogy az udvar – titokban – nem szakította meg a szerbekkel való kapcsolatokat. Elképzelhetetlen, hogy két olyan lojális ember, mint Jelačić bán és Rajačić pátriárka az udvar bizalmas ügyei ellen működött volna, inkább hihető az, hogy az udvar titkos utasításai szerint tevékenykedett. A későbbi események, a magyarokkal szembeni viszony megalapozott indok nélküli megváltozása, és a hagyományos osztrák politika ideiglenes és a forradalom veszélye miatti azonnali szüneteltetése alapján is azt hihetjük – léteztek titkos kapcsolatok az udvar, valamint a szerbek és a horvátok között. Meierhoffer belgrádi osztrák követ működése is kétségtelenül az udvar ilyen jellegű intencióira utal. Gyakran utazott a Vajdaságba és Bécsbe, feltehetően utasításokért, ami nagymértékben kétségbe vonja a bécsi udvarnak a magyarokkal szembeni őszinteségét. Dimitrije Matić egyik beszámolója szerint Meierhoffer már július 24-én üzenetet küldött a Főbizottságnak, hogy József nádor megkísérelte kibékíteni a magyarokat és a horvátokat, de sikertelenül; hogy a császár elhagyta a magyarok ügyét, és ezentúl a Háromegegy Királysággal és a Vajdasággal együtt a magyarok ellen lép fel. Meierhoffer ezenkívül tanácsokat is adott a teendőkre vonatkozóan, és megígérte a személyes segítséget is; nyilvánvalóan kapcsolatban volt a szerb felkelőkkel. Ugyancsak érdekes egy másik dokumentum is: Stratimirović adjutánsának, Todorovičnak a levele (Višnjicából küldte augusztus 4-én), amelyben arról tájékoztatja a főnökét, hogy találkozott Meierhofferrel, aki elmondta neki: a bántól felhatalmazást kapott a Határőrvidék újbóli megszervezésére, továbbá hogy a szerbeknek nincs szükségük vajdára, amíg nem fejeződnek be a magyarokkal folytatott harcok. Még ugyanabban a hónapban – tehát amikor még nem szakadtak meg a kapcsolatok Bécs és Pest között – Meierhoffer a Vajdaságban utazgat, s nyomon követhető, hol szervezi az ezredeket és zászlóaljkat; a bán

felhatalmazása alapján tiszteket nevezhetett és tüntethetett ki (aminek példaként megemlíthetjük Bobalović adjutáns kitüntetését).¹

Amikor a bécsi udvar megszakította a kapcsolatokat a magyarokkal és lázadóknak nyilvánította őket, Meierhoffer arra biztatta a szerb kormányt, hogy pártfogolja a szerb ügyet, amely azonossá vált a császári ügyekkel, különösen miután a magyarok elvetették a császári leiratot, és megölték Lamberg grófot. A szerb kormánynak ezért támogatnia kell ezt a mozgalmat, a szomszédos országok, Oroszország és Törökország békéjének érdekében is, valamint azért, mert ez egyúttal az alkotmányos osztrák monarchia és a császári ház legdrágább érdekeiért folytatott harcot is jelenti.²

Az Ausztria és Magyarország közötti szakítás, a polgárháború, a bécsi forradalom, az osztrák sereg kétséges kimenetelű harca annyi ellenséggel szemben, és a Habsburg Birodalom általános kaotikus állapota azokhoz a véleményekhez szolgált alapul, hogy Ausztria nem maradhat fenn, hanem részeire hullik szét. Az a meggyőződés vagy hiedelem, hogy elképzelhetetlen Ausztria további létezése, különös kombináláshoz vezetett, amellyel valójában nem próbálkoztak, habár komolyan vitatkoztak róla, és amely érdekes és jelentős a szerb kormány magatartására nézve ennek a mozgalomnak a keretében. Az elképzelés pedig ez volt: a Vajdaság elszakad Ausztriától, és Szerbiához csatlakozik, de török szuverenitás alatt. Bármennyire is lehetetlennek tűnt ez a kombináció, mégis komolyan foglalkoztak vele, még a Portán is. Konstantinápolyban még augusztusban mesélte Mehmed pasa, az egykori belgrádi várparancsnok, hogy felkereste őt a Száván túli szerbek küldöttsége azzal a kérelemmel, hogy Törökországhoz, illetve Szerbiához csatlakozhassanak.³ Október első felében pedig a konstantinápolyi szerb követ a kormánya utasítására kért kihallgatást Ali pasánál, hogy komolyan tárgyaljanak a magyarországi szerbeknek az Ottomán Birodalomhoz való csatlakozásáról. Ali pasa kedvezően fogadta a javaslatot, és az iránt érdeklődött: önállóan, vagy pedig Szerbiával közösségben akarnak-e élni. Habár erre vonatkozólag nem volt utasítása, a követ azt válaszolta, hogy közösen Szerbiával, amit Ali pasa szintén szívesen fogadott. A Porta azonban végül is elutasította, hogy aktívan részt vegyen a magyarországi szerbek ügyében, mindaddig, amíg nem oldódik meg Ausztria fennmaradásának a kérdése. Szembetűnő, hogy a Porta akkor engedélyezte a szerb kormánynak, hogy nyíltan és tevékenyen segítse a szerb mozgalmat, amit úgy értelmeztek, hogy nem ellenzi a Vajdaságnak Szerbiához való csatlakozását.

Ezek a kétségtelen tények, valamint Stratimirovićnak a Gajo Perišićhez intézett fenyegetése, hogy nyilvánosságra hozza annak a két szerb miniszternek a nevét, akiknek az utasítására tevékenykedett, továbbá a Főbizottság titkárának, Stankovićnak küldött levele, amelyben felszólítja, beszéljék meg, hogy

kit akarnak vajdának: Aleksandar kenézt vagy? – majd a későbbiek folyamán kapnak igazi jelentőséget, és válnak érthetővé. A szerb kormány komolyan foglalkozott ezzel a gondolattal, de hiányzott a merészsége, hogy megpróbálja megvalósítani. Bátortalanul és óvatosan elfogadta ugyan ezt a valóban különös ötletet, majd próbálkozott a Portánál is: milyen visszhangot vált ki ott. És nem álltak meg az első próbálkozásnál. Néhány nappal később a szerb követ újból felkereste Ali pasát, hogy erről a témáról tárgyaljon vele. Ali pasának akkor már határozott és pontos válasza volt. Megbízta egyik barátját, hogy erről a kérdésről részletes memorandumot készítsen. És ennek a memorandumnak az alapján: a Porta nem segítheti nyíltan a túloidali szerbeket, mert ez háborút jelentene Ausztriával, hanem titokban, a szerb kormány által; de biztosítani kell őket, hogy segíteni fogja Szerbiához való csatlakozásukat, ha Ausztria széthullik, Magyarország pedig nem akarja elismerni a nemzetiségüket. Ezt a memorandumot előterjesztették a szultánnak is, aki teljes mértékben jóváhagyta. Ali pasa még a francia követtel is ismertette annak tartalmát, s a diplomatának sem volt semmilyen ellenvetése sem.

Ali pasa azonban hamarosan megváltozott – elhidegült a Szerbia akciója iránti korábbi rokonszenve. A magyar kormány Konstantinápolyba küldte Horváth nevű különmegbízottját, hogy a Portánál kieszközölje: tiltsák meg Szerbiának az aktív segítségnyújtást. Horváth magával vitte Petronijević néhány elfogott levelét is, amelyeket állítólag Danilovszkival egyetértésben írt Rajačić pátriárkának, s amelyekből kiderül, hogy ez az egész mozgalom pánszláv jellegű. Ez megiasztotta a Portát, s vonakodni kezdett a mozgalomtól és Szerbia álláspontjától. Hasszán pasának megparancsolták, hogy szigorúan figyeljen a mozgalomra, s ha meggyőződik róla, hogy az pánszláv, minden erővel zúzza szét, ha viszont nem, akkor segítse. Amikor később a szerb követ meggyőzte Ali pasát, hogy a mozgalomnak nincs semmilyen pánszláv jellege, ráadásul a szerb kormány Meierhofferrel egyetértésben kéri a támogatást, Ali pasa megenyhült, és azt tudakolta, miből álljon a segély – pénzből-e vagy fegyverekből, és milyen módon. A követ azt javasolta, hogy a Porta engedje el az adó egy részét (negyedét vagy más összeget), amivel Ali pasa egyetértett, de nem adott semmilyen határozott ígéretet. Úgyszintén elhallgattak a Vajdaság csatlakozására vonatkozó javaslatról is. Ali pasa még egy alkalommal tette szóvá, amikor csodálkozva kérdezte: vajon Meierhoffer is ismeri a javaslatot, és az az ő tudtával készült?

A Portától kérve fegyvereket, vagy pénzbeni segélyt, a szerb kormánynak egyéb szándéka volt. Hiszen sem pénzben, sem fegyverben nem szűkölködött annyira a szerb hatalom, hogy a Portától kellett volna kérnie. Ennek a segélynek a megszervezésével azonban szolidárisá tette a Portát a szerb mozgalom támogatásának politikájában. A Porta ezért is húzódozott, halogatva a kérdés

megoldását. A szerb követnek még az az utolsó, legerősebb érve, hogy a szerbek a Porta támogatása nélkül, a magyarok részéről történő szorongattatás esetén máshol, például az oroszoknál keresnek segítséget, nem befolyásolta Ali pasát. A magyar kiküldöttek, Horváthnak sikerült elérnie, hogy a Porta leállította a szerbeknek nyújtott segílyt, Canning angol követ pedig erélyesen tiltakozott Szerbia álláspontja ellen. Horváth ugyanis felkereste Canningot is, és sikerült meggyanúsítania a szerb mozgalmat és Szerbia magatartását.

Amikor egy későbbi audiencián a szerb követ kérte a Porta említett segítségét, Ali pasa nyíltan megmondta neki, hogy a mozgalom pánszláv is lehet, vagy olyan bonyolult, hogy nem tudni, mivé alakul. Csupán azért, mert a Porta hisz Petronijevicnek, talán a támogatás mellett dönt. Miután azonban Windischgraetz győzelmeket ért el a magyar csapatok felett, a Portának megfelelt a kifogás, hogy a szerb kormány kérelme immár tárgyatalan.

A Porta hozzáállása tehát, akárcsak a kezdetkor, most is határozatlan, ingadozó volt. Félt a szlávág megerősödésétől, és nem örült a magyarok vereségének. Csak miután már világossá vált, hogyan ér véget a forradalom, amikor az orosz beavatkozás elkerülhetetlenné vált, akkor állt a Porta is Oroszország mellé, s teljes mértékben helyesli és segíti a szerb kormány akcióját.

Amíg a Porta ilyen bizalmatlanul viszonyult Szerbiához, addig a belgrádi angol követ is szinte ellenséges magatartást tanúsított a szerb kormánnyal szemben. Fonblanc olyan jelentéseket küldött a konstantinápolyi angol követnek, amelyek inkább a szerb kormány elleni vádiratra hasonlítottak. Azzal vádolta a szerb kormányt, hogy együttműködik Danilovszkival, aki Černecebe jár és parancsolgat; hogy parasztruhába öltözött orosz katonák mennek a magyar harcterekre.

Az így meggyanúsított szerb kormány sem élvezte azonban Oroszország rokonszenvét, amennyire megérdemelte volna. A konstantinápolyi szerb követ minden jelentéséből látszik, hogy az orosz követ magatartása távol állt attól az előzékenységtől, ami a nemzeti ügyben elvárható lett volna. Titov ugyan számtalan alkalommal közölte a mi követünkkel, hogy Miklós cár elégedett Szerbia álláspontjával, végül pedig Miloš kenéznek megtiltották, hogy Romániában éljen, nehogy veszélyeztesse Szerbia békéjét – de ennyi volt az egész!

JEGYZETEK

- ¹ A Stratimirovićnak 1848. augusztus 29-én Titelről küldött levél. Narodna biblioteka (Nemzeti Könyvtár), Belgrád
- ² A belgrádi Állami Levéltár külpolitikai iratai között található dokumentumból
- ³ Mehmed pasa hozzáteszi, hogy Rajačić Oroszország ellenzője, Jelačić bán pedig a barátja, aki Danilevszkivel levelez!

KARTAG Nándor fordítása

A belgrádi Prosveta kiadó *Bašina* című sorozatának 1986-os kiadású 23. számú könyvéből

IN MEMORIAM

MAGYAR LÁSZLÓ (1937–1998)

SZABADKA LEVÉLTÁROSA ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNÉSZE

Szabadka és Vajdaság művelődéstörténetének ismét nagy vesztesége van: Szekeres László, a Régész után meghalt Kanadában a családlátogatáson ott tartózkodó Magyar László, a Levéltáros. Az egyik is, a másik is a maga területén a szakma első embere volt.

Ha valaki nálunk levéltárost mondott, akkor az első pillanatban Magyar Lászlóra gondolt. Ha netalán később egy kicsit körüljárta a fogalmat, akkor az érdemes elődök, a tiszteletre méltó kortársak egész sora bukkant fel, de az elsőbbséghez még így sem férhetett kétség, függetlenül attól, hogy viszonylag későn, harmincnyolc éves fejjel váltott szakmát és lett levéltáros, s aránylag korán fejezte be pályáját.

A leszűkített keret ellenére is ő volt a doyen, a rangidős, s lassan-lassan, az évek múlásával még a nesztor is, a koridős a magyar nyelvterületen, itt a Vajdaságban.

Egyik könyvében jelent meg, amelynek társszerkesztője és kiemelkedő szerzője volt, az alábbi életrajza: „Magyar László (szül. 1937, Hajdújárás), levéltáros, helytörténész. A gimnáziumot Szabadkán, a filológiát a belgrádi egyetem bölcsészeti karán fejezte be. Több évig német–angol nyelvtanár, majd 1975-től a Szabadkai Történelmi Levéltár szakmunkatársa. 1976-tól bel- és külföldön (Ausztria, Szlovákia, Magyarország) levéltári kutatásokat végez. 1982 és 1987 között az Újvidéki Egyetem Történelemtudományi Intézetének külmunkatársa, 1984-től a Szabadkai Monográfiai Szervezet tagja. Több levéltári kiállítás rendezője, melyek közül legjelentősebb az 1991. évi (*Szabadka évszázadai*). Kutatási területe Szabadka története a középkortól a Monarchia összeomlásáig, különös tekintettel a város művelődéstörténetére. Közel háromszáz cikke,

tanulmánya jelent meg hazai és külföldi kiadványokban magyar, szerbhorvát, német, angol és eszperantó nyelven.”

Aki csak egy kicsit jobban ismerte Magyar Lászlót, az tudja, hogy róla és munkásságáról ennél sokkal, de sokkal többet lehet mondani, s ezt meg is kell tenni egyrészt azért, hogy az életrajzi „váz” emberi formát nyerjen, másrészt pedig, hogy a szakma műve, ezen túl pedig a hely- és művelődéstörténész alakja a maga teljességében bontakozzon ki, vagy legalábbis megközelítő egészében lépjen elő.

Magyar László nyilvánosan is elutasította az illetékes miniszter elhamarkodott megállapítását, mely szerint a levéltárosok „csak állami hivatalnokok”. Ő, teljes joggal, a „csak” ellen berzenkedett, mivelhogy ő valóban nem „csak” hivatalnok, hanem szenvedélyes és értő kutató volt, úgy is mondhatnánk, hogy lelkes búvárló. Persze, nem kell lebecsülnünk azokat az archivistákat sem, akik valóban hivatalnoki módon bogarásznak a poros ügyiratok között, mert ők már azzal is eleget tesznek feladatuknak, amikor becsülettel feldolgozzák és rendezik a levéltárakban felhalmozott iratcsomókat, s ha azokat ügyirat-jegyzékek, mutatók, kartotékok és raktári jegyzékek felállításával, esetleg ezek publikálásával a levéltári fondokat hozzáférhetővé teszik a kutatók részére.

Levéltárosunk erejéből és ambíciójából ennél többre futotta. Ő nemcsak kitűnő levéltáros volt, aki az érdeklődőket el tudta igazítani a szabadkai, részben a hazai és a külföldi levéltárak zerguzos útvesztőiben, s aki segítőkészségéről is ismert volt: ha valaki hozzá fordult, számíthatott egyetlen támogatására (igen sok cikk és tanulmány, helytörténeti munka, sőt nem egy doktori értekezés is született az ő közvetlen részvételével), hanem igencsak számon tartották rendkívül szorgalmas és sikeres kutatóként is. Feljegyezték róla, hogy 1994-ben, egy két hónapos pesti tartózkodása során, mintegy száz tekercs mikrofilmet nézett át – egy-egy göngyöleg tanulmányozása két órát vesz igénybe –, meg ugyanannyi iratcsomót, mintegy hatezer középkori okmány jegyzékét vette kézbe, s közben a szakirodalom átnézésére is futotta idejéből. Ilyen munka, ilyen előzmények után felfedezéseit, meglátásait írásba foglalta, ami ugyan a kutatók esetében a világ legtermészetesebb dolga, de mivel nálunk a publikáló levéltáros ritka madár, nem árt ezt nyomatékosan kiemelni.

Ha tollat ragadott, a nagy buzgalommal és gyakorlattal elvégzett „napszámomunka” után, akkor már biztosra vehettük, hogy fontos közlései lesznek. S ezt ő újra meg újra megtette, tarsolyából állandóan újabbnál újabb művelődéstörténeti adatok kerültek elő. Így 1979. november 10-én, a *Magyar Szóban* jelentette be, hogy rábukkant az első szabadkai és vajdasági magyar újság, az 1848-ban megjelenő *Honunk Állapotának* egyetlen megmaradt példányára. Ugyancsak a *Magyar Szó* Kilátójában, 1990. november 10-én tette közzé, hogy az anyakönyvek megtalálása és keresztülbetűzése után megtalálta Papp Dániel

több, eddig hiányzó életrajzi adatát, így születésének pontos dátumát is, s ezzel egy több évtizedes irodalomtörténeti talányt tisztázott (az 1994-ben megjelenő *Új Magyar Irodalmi Lexikon* ennek ellenére kérdőjellel közli a téves adatot, mintegy jelezve, hogy még a szakma sem kíséri figyelemmel a határon kívüli kutatók eredményeit).

Szabadka múltjának sok ismeretlen, vagy elveszettnek hitt tényét, tárgyi bizonyítékát tárta fel és szintén publikálta, így a város legrégebb, 1690-től 1743-ig használt címeres pecsétjét, a legrégebb látképét (1697). Több évtizedes kutatómunka után tette közzé Szabadka csaknem háromszáz névváltozatát. Se szeri, se száma azoknak az írásainak, amelyekben híres emberek szabadkai kapcsolatairól számol be (Szarvas Gábor, Babits Mihály, Than Mór, Telcs Ede, Blaha Lujza, Latabár Endre stb.). Egészen egyedülálló volt régi térkép-gyűjteménye, amelyből rendszeresen publikált is a *Bácsország* számaiban. Szabadkára vonatkozó dokumentációja hatezer cédulából áll.

A fent említett témakörökből nemrégiben megjelent cikkeinek, tanulmányainak gyűjteménye nagy figyelmet keltett (*Életek, iratok – iratok, életek*, 1994), egy másíknak megjelenése pedig *Iratváltató* címmel jövőre várható, mivelhogy az idei határon túli könyvpályázaton támogatást nyert. Ebbe a sorba tartozik valójában a szabadkai Életjel miniatűrök sorozatában megjelent három tanulmánya is (*Három kincsestár*. Adalékok a szabadkai levéltár, könyvtár és múzeum történetéhez, 1985).

Magyar László egyik specialitása, úgy is mondhatnánk, hogy testhezállós műfaja a levéltári dokumentumkötetek közreadása volt (*Útravaló*. Toncs Gusztáv és Loósz István 1885–1918 közötti pályamű-értékelései, összegyűjtötte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta . . ., Életjel, 1981; *Lányi Ernő szabadkai évei*. Életjel, 1996; *Milkó Izidor és könyvtára*. Életjel, 1997), egy másik pedig a tematikus kiadványok előkészítése, amelyeknek egyúttal a legtöbb munkát közreadó szerzője volt, olykor társszerkesztője is (*Koreni–Gyökerek*, 1991; *Szabadka igazgatástörténetéből, 1428–1918*, Bácsország könyvek I., 1996; *Gymnasium, 1747–1997*, Bácsország könyvek II., 1997).

Az idén már nem tervezett tanulmányutat, úgy gondolta, hogy a betakarítás, a begyűjtés éveit után elérkezett a rendezés, a formába öntés időszaka. Ezt jobbra nyugdíjas éveire tervezte, de néhány munkáját előlegben is befejezte.

Két befejezett kéziratot hagyott maga után. Az egyikben megírta Szabadka rövid történetét a legrégebb időktől 1918-ig. Minden jel arra mutat, hogy a gondos kutatómunka után ez a mű sokkal teljesebb lesz Iványi István egyébként kitűnő, 1886-ban és 1892-ben kiadott városmonográfiájánál. Ez reális, sőt természetes elvárás, hiszen minden generációnak meg kellene írnia a maga monográfiáját az új adatok és az új szempontok tükrében. Magyar László művével alighanem több nemzedék mulasztását is pótolni fogja.

A másik kéziratával is hézagpótló munkát ígér. Ebben Szabadka eddig legteljesebb középkori okmánytárát fogja adni, latin eredetiben és magyar fordításban. A kötet jelentőségét alighanem az az adat mutatja a legjobban, hogy Iványi István a maga korában kilenc Szabadkára vonatkozó középkori okmányra hivatkozott, Magyar László viszont csaknem hetvenről (!) tud.

E kettőn kívül még tizenegy projektumáról tudunk, azaz összesen tizenháromról, amelynek anyaga tizenhárom dobozban lapul. Ezek közül is néhány csaknem nyomdakész állapotban van, így egy Palicsra vonatkozó dokumentumkötet, az 1848–49-es szabadságharc okmányainak gyűjteménye (ebben az esetben is Iványi István a mérce: *A Híd* 1998. évi márciusi emlékszámában mutatóban olyan dokumentumokat tett közzé, amelyeket a híres előd nem használt fel a *Szabadka és vidéke 1848/49-ben* című, 1886-ban kiadott okmánytárában), begyűjtötte a pesti turkológusok segítségével a Szabadkára vonatkozó török kori emlékeket, és így tovább.

Hinni szeretnénk, hogy Magyar László eddigi eredményes igyekezete halálával nem vész kárba, az utókor majd eredményesebben sáfárkodik a hagyatékkal, mint a jelenkor az életművel. Intézménye, a Szabadkai Városi Levéltár, ahol munkáséletének javát letöltötte, nem túlzottan méltányolta buzgóságát (olykor még a depókba való lejárását is megtiltották neki), gyanakvással kísérték törekvéseit, megkérdőjelezték eredményeit, megfosztották a megérdemelt elismerésektől.

A helyi önkormányzat is csak az utóbbi időben döbbsen rá a csendes és szerény Magyar László munkásságának jelentőségére, s támogatta több könyvének megjelenését, a szívügyének tartott *Bácsország* megindítását és fenntartását. A legjelentősebb községi társadalmi elismerést, a Pro Urbe – A városért díjat azonban már csak post mortem kaphatja meg. Magyar László még életében több elismerést érdemelt volna, nagy hálátlanság lenne, ha értékes és fontos szolgálatait halála után sem méltányolnák jobban . . .

KALAPIS Zoltán

IRODALMI MÚZEUM

FEHÉR FERENC LEVELEI BORÚS ERZSÉBETNEK 1949–1951

II.

(Levelezőlap)

Szilveszterkor kaptam meg leveled, amelyben kifejezed őszinte sajnálkozásod betegségem felett. Hidd el, jólesett a költői baráti szenvedélyeskedő hang. Ha másnál talállok ilyesmire, azt mondom: pathos – nálad természetes, mert költő vagy. Újévkor vártalak, azaz vártunk, mert Édesanyám is . . . Egyszerűen azért tettük ezt, mert üzented, hogy jössz. Bizonyára valami komoly akadály miatt kellett megszégned a szavad. Ne hidd, hogy csöppet is neheztelek, hisz azon kezdem, hogy ez az üzenet csakis a pillanatnyi felindulásból született meg, és aztán . . . Ne is sajnálj, hogy esetleg hiába vártam egész napot: az egészségem olyan gyönge, hogy amúgy se mentem volna sehova. A félévi vizsgákat leteszem február 1-én. Van nálam két zajecsből – Tomkáék küldték, hogy továbbítsam. Mihelyt borítékhoz jutok, küldöm őket. Üdv. Feri.

B. Topola, 50. jan. 2.

(Kézirat ceruzával)

*

Kedves Erzsi!

Az egyetlen borítékot, amelyen a címed volt, elveszítettem s most szinte potyára címzem meg alaposan megkészt válaszom. Nem tagadom, megfedekeztem Rólad, de még inkább a levélírásról és a tett ígéretről, hogy elküldöm Neked a verseim. A sors úgy hozta, hogy már verset se tudok írni, akárcsak te (legalábbis így írtad s tudom, hogy nem affektálás volt nálad). Meg kellene köszönnöm, hogy olyan szívesen kérsz, látogassam meg a régi tájat, ahova

olyan érdekes, furcsa emlék fűz. Tudjuk, ugye e, mind a ketten tudjuk, hogy nem a régiiek vagyunk s hogy a találkozás Elisabeth és Francis találkozása lenne. Ezért nem akarok elmenni, ezért vállalom azt, hogy esetleg udvariattannak, nem elég itelligensnek minősítéd magatartásom. Valahogy egy kissé mindig és mindenben a véletlenre bízom a sorsom, a szerelmem, a tetteim és a cselekvésteleségem is. Gerinctelenség ez, vagy csak eredője dekadenciámnak? Ma nem élhetsz másképp, legfeljebb többet szerezhethnék meg magamnak a fiatalság örömeiből. Mint ahogy azt a többiek teszik – a kevésbé kényelmesek és a kevésbé széplelkűek . . . Zárjuk ezt le azzal, hogy egyszer, váratlanul találkozunk. S egymástól akkor nem kérjük számon, hol járt és mit tett. Ez nem férne össze a te, de az én elveimmel sem. Holnap egy kis versem jelenik meg a lapban: „Fájdalomvirág”. Költői absztrakció, puha líraiság, mint amilyen én vagyok magam. Gabi – csodálatosmód – leközlésre engedte. Talán meghallotta, hogy a Híd-hoz akarok menni, s most ezzel is lefegyverezni kíván? – Naiv gyerek a maga ellenszenvességében is. Sem az Ifjúság Szavától, sem a többi laptól nem várok valami jelentősebb felszabadultságot az írások leközlését illetőleg. Pedig, a jelek azt mutatják, hogy az irodalmi fórumok is észhez kaptak s érzik, mennyire kilátástalan útra vezetett el az egy helyben topogás, az irodalom sablonizálása, megkötöttsége. Erre vall legalábbis a II. írókongresszus munkája, amelyről bizonyára olvastál a Književne Novine-ban. Vagy egyáltalán nem érdekelnek ezek a dolgok? Én bamba ember, nem is gondolok arra, mennyire unalmas vagyok. Megírjam-e egyáltalán, hogy ifjúsági szépirodalmi folyóirat megindításáért küzdünk? (főiskolások és fiatal egyetemisták). Olajosnál is jártunk, de határozott választ nem kaptunk. Talán meg se volna hozzá az erőnk. Azt azonban tudatom Veled, hogy „ifjú írók és költők” antológiáját állítjuk össze, s ebbe tőled is kéziratot kérnénk – minél előbb, ha lehet. Ha nem, – válogatunk már megjelent írásaidból. (Esetleg közlöd velünk az utóbbi esetben, hogy mely verseid sorozzuk be a gyűjteményes kiadásba). Olvastad-e Németh István elbeszélését a legújabb Híd-ban? Nekem nagyon tetszik, és tehetségesnek tartom a gyereket. Hegyesen él, címe Damjanich-u-867. (Bocsáss meg, hogy ezt idéfom, de arra gondolok, hogy Neked is annyira tetszett ez az írás, mint nekem, s hozzám hasonlóan Te is üdvözölni szeretnéd őt, a 20 éves legtehetségesebbünket). Magamról mit írnék? Egy óra múlva megyek a Híd-konferenciára. Van lakásom, – ezt még megírom. A telepen . . .

Szeretettel üdvözöllek:

Föfi

Újvidék, 1950. III. 10. –

(Kézirat tintával.)

Kedves Erzsi!

Borbély már írt Neked erről, de én is elmondom: vasárnap Temerinbe utazik a fiatal írók és költők csoportja, hogy ott írói estet tartson. A szerepléssel engem bíztak meg, ezért kérek; értesíts, velünk jössz-e, melyik verseddel (verseiddel) kívánsz szerepelni. Indulás Újvidékről vasárnap hajnalban – visszatérés: bizonytalan időpontban. Útiköltség, ellátás biztosítva, kb. ezek jönnek: Galamb, Borbély, Mácsay István, Szekula, Hatala, Petkovics . . . Vezetőnk az öreg Majtényi.

Pozitív válaszod reményében üdvözöl
„Föfi”

Topolya, 1950. VI. 16.

(Ceruzairat)

*

Novi Sad, 1950. jul. 19-én

Kedves Erzsi!

Bár meglehetősen késedelemmel teszem, mégis értesítelek, hogy a temerini írói estet megtartjuk vasárnap, 23-án. Remélem, a könyvtárban átadták már otthagytott üzenetem. Mégis, elmondom a következőket: előreláthatólag nyolc fiatal megy, Majtényi bácsi vezetésével. (Nevék: Németh, Petkovics, Borus, Galamb, Hatala, Borbély, Mácsay István és én.) Vasárnap délután 2 óra 40 perckor indulunk együttesen Újvidékről. Utiköltség és ellátás biztosítva. Reméljük, hogy nem hagysz bennünket cserben, s amennyiben a körülmények megengedik, eljössz. Te magad válaszd meg, melyik verseddel kívánsz szerepelni. Ha megengeded, én ajánlanám a Halásznéket, vagy az Anyám-at. Persze, ez csak baráti és nem kell magad ehhez tartani. Kérek, ha teheted, azonnal hívd fel telefonon a Híd-at és közöld ott bárkivel, hogy eljöhetsz-e és mi a címe a versednek, amelyekkel velünk együtt a nép színe elé állsz.

Ne haragudj, hogy ilyen rip-ropban megy ez a dolog: most sincs későn, csak ha senki sem lép vissza. Temerinben várnak bennünket.

Szeretettel üdvözöllek:
Feri (Föfi) (ez kézzel)

(A Bratstvo-Jedinstvo Kiadó papírján, gépirat)

*

Ujvidék, 1950. júl. 25-én.

Borús Erzsébetnek

Topolya

Örömmel értesítünk, hogy a Népi Ifjúság tartományi vezetősége tervbe vette ifjúsági almanachunk kiadását. A fiatal írók és költők egyes műveinek a gyűjteményes kiadása a te ügyed is. Ezért kérünk, hogy légy segítségünkre, hogy ez a fiataljaink irodalmi munkálkodását manifesztálni akaró könyv, minél előbb és minél színvonalasabb tartalommal, megjelenhessen. Erre vonatkozólag közöljük veled a következőket:

A gyűjtemény kiadásának a kérdését legjobb lett volna a fiatalok közös találkozásán megbeszélni. Ezt nem tehetjük, mert az újvidéki könyvkiadó-vállalat kiadási terve sürget bennünket: egy hónapon belül együtt kell lennie a már sajtó alá rendezett kéziratanyagnak. Ezért most arra kérlek, hogy minél előbb (legkésőbb tíz nap múlva) küldjél be az Ifjúság Szava szerkesztőségének címére (Bulevar Crvene Armije 10/IV) kéziratot a gyűjteményünk számára.

Elbeszélőink egy-egy prózai munkával, költőink pedig két-két, esetleg három-három verssel szerepelhetnek az almanachban. Amennyiben prózát és verset egyaránt írsz – küldj be mindkettőből. A legjobb írásaidra essék a választásod.

Hogyha új, vagyis még meg nem jelentetett írást nem küldhetsz, kérünk, akkor is válaszolj, és írd meg, felhatalmazol-e bennünket arra, hogy a már egyszer valahol leközlött műveidből válogassunk gyűjteményünkbe. Az utóbbi esetben értesítünk majd, hogy melyik írásodra esett a választásunk. A mű elbírálásánál nem lesz lényeges, megjelent-e már valahol vagy sem; fontos az, hogy jó legyen, s megállja a helyét egy ilyen komoly könyvben, mint az almanach.

Bízunk abban, hogy a miénkhez hasonló lelkesedéssel teszel eleget felhívásunknak. Várjuk mielőbbi válaszod, s kéziratokkal együtt!

(Kézírással:)

Üdvözöllek, baráti szeretettel
Fehér Ferenc

Körirat a Bratstvo-Jedinstvo Kiadó papírján és borítékában.

Címzés:

Borus Erzsébet
néptársnőnek
Bačka Topola
A Magyar Szó szerkesztősége

*

Uredništvo
Híd
Társadalmi irodalmi
és kritikai szemle
Szerkesztősége

Novi Sad, 12. IX. 1950.

Kedves Erzsi!

A Magyar Kultúrszövetség nevében értesítelek, hogy szombaton, szeptember 16-án írói est lesz Topolyán, melyhez kérjük a te részvételed is. Tetszésed aszerint válaszd meg, melyik versedet fogod elmondani.

Az újjvidékiek – Gál, Petkovics, két énekesnő és én, meg Majtényi! – a szombat-délutáni vonattal érkezünk meg. Csépe és Németh bizonyára Kishegyesen csatlakozik hozzánk.

A viszontlátásra!
Szeretettel üdvözöl: Feri.

(Kézirat tintával)

*

(Megszólítás nélkül)

Valami megzavart egy pillanatra, ahogy az előbb levélíráshoz fogtam. Beszaladt hozzám Koszo, a szőke telefonista-lány, és sápadtan tudtomra adta a kórházból érkezett jelentést: „Árkádije súlyosan megsebesült, Bránkó meghalt . . . autószerencsétlenség . . .” A Fruska Gora szerpentinjein történt, a kis „Jeep”-pel robogtak valahova, és lezuhantak a kanyarban. Most arra gondolok, hogy kis megdöbbenésen kívül még nem érzek semmit. És mégis: furcsa, hogy most semmit nem mond nekem, semmit ez, amikor nagyon őszinte leveledben azt írod: „. . . lehet, hogy csak beképezem, hogy elindultam a Parnasszus szerpentinjein . . .” Az a „szerpentin”, amiről Te teszel említést, – létezik, véres komolyan magam is érzem a szerpentint-járó, tehetetlen, költői sorsot. És a megszégyenülésed, amit a véletlen folytán talán most érzek – az én megszégyenülésem. Hiszen nincs semmi bajunk, csak egy kicsit nagyon betegek vagyunk magunktól, akit nem ismerünk, de „vele” élünk, szenvedünk, bukdácsolunk és nem menekülhetünk „tőle” . . . Nem érzek fájdalmat, nem érzek semmit, ha a Fruska Gora szerpentinjeinek mai két fiatal áldozatára gondolok. Pedig reggel még itt jártak ennek a háznak a lépcsőin, mindketten az elsejét és a fizetést várták, mert nősek és családjuk van . . . Két jól ismert arc a

menzáról . . . Mert bár két éve egy házban éltem velük, nem tudtam róluk s az utcán gondolkoztunk, köszönjük-e egymásnak . . . Valami megzavart, valami, amire nem számítottam s most ülök tétlenül s úgy hiszem, csak pár sort kell még leírnom, hogy megtaláljam mondanivalóm elvesztett fonálát, vagy hogy – befejezzem az írást . . . Az ablakon át egész „addig” látok, kékes párába vesző hegylejtőre és számtalanszor odakapom tekintetem, mert két arc új formájában jelentkezik emlékezetemben . . . Véres emberi arcok, és tekintetük közeli, olyan lélekbemarkolóan emberi tekintet . . . Látod, ezt sem akartam ideírni, mert csak vízió és talán elillan, mihelyst a dél közeledtével megérzem az éhséget, ami erősebb érzésként, leteperi az embert . . . Jó, hogy nem kell menzára mennem ma. Azt sem sajnálom, hogy nem vettem fel ebben a hónapban a menzára . . . Most értem meg Kopeczky egyik novelláját, s mert megértem, ideírom a tartalmát, és nem engedem magamban feltörni a tépelődést: mi lesz a halottak feleségével és gyerekével . . . Ime a novella: Egyik kép: Iroda . . . Fiatal lány dolgozik egy íróasztalnál, mögötte, a falon egy férfi árnyéka . . . A szobában egy férfi is dolgozik, időnként éhes tekintettel nézi a lány alakját . . . Másik kép: az utcán autóbaleset . . . Egy kifutólegény holtan fekszik a kövezeten . . . Ugyanakkor az irodában kisebbedik az árny a lány mögött; a szobában dolgozó férfi (idősebb) közelebb húzza székét a lányhoz . . . Ujabb kép: a halott fiút elviszik a mentők, az utca tovább lődül . . . Ujabb kép: az árny eltűnik végkép a falról, a férfi átnyúl az asztalon és megfogja a lány kezét . . . Ennyi az egész. Nekem az az érzésem, hogy nagyon pesszimista lettem. Végkép az, menthetetlenül . . . Amikor leveled elolvastam a főiskola folyósócsarnokában, a személyi örömömön túl, hogy megértelek, büszke is voltam a leveledre. (Nemcsak a „meleghangú, fiatal költő” levelére, hanem a „tiédre” is.) Most szégyenlem azt az érzést, mert fonáknak és gyatrának tartom visszamenőleg. Azt hittem, nem véletlenül írtál, s okos férfiként olyan levelet szándékoztam írni, amelyben sok melegség, sok megértés és . . . és más is van. Mert leköpöm magamban a férfit és bocsánatkérően megsimogatom a hajad: Kedves, kedves jó Erzsi! . . . Milyen szép itt ülni melletted a ledöntött kő-Krisztuson, az otthoni öreg torony alatt, érzed, milyen langyos és milyen örök a szeptembervégi napsugár?, érzed, milyen távol és mégis, milyen közel vannak hozzánk az utcán szaladgáló emberek? Nem menekülhetünk tőlük, mert éppoly gyöngék vagyunk, éppoly kicsinyek és elítéltek, mint ők. Nekünk azonban megadatott, hogy egy-egy pillanatra behunyjuk itt, közelségükben a szemünk, itt, az Emberfiának csonka kőtestén, és hagyjuk ömölni ránk a fényt, noha tudjuk, hogy utána október jön és sár, és sár mindenfelé . . . A keretben vagyunk mi is, de véletlen, szörnyű, nagy tévedésből kerültünk oda a semmitmondó pillanaterbékék örök galériájába, mert a tárlatra ellátogató Nagy Ur a mi képünket éppoly dolyffel akasztja le a falról, mint azokét, akik közt

voltunk s akik közül örökké elkíváncoztunk. Jó, hogy érthetetlen pillanatokban kiszökhetünk a szabadba, és lemoszuk arcunkról a rárakódott port és piszkot. De visszamegyünk mindig, jaj, mindig visszamegyünk . . . A szerelmünk is már (talán szerencsétlenebb és fájóbb), mint másoké; a gondolataink ostobák és érthetetlenek; az akarásaink csak meddő pillanatzárok idején szépek, jogosultak, – egyébként nem férünk meg soha önmagunkkal, mert minden emberit magunkon hordunk mégis.

Rád mindig szeretve gondol:
Feri

Ujvidéken, 1950. szeptember 26-án.

*

Boruš Erzsébetnek,
Topolya

Felkérünk, hogy a legrövidebb időn belül küldd el az Ifjúság Szava szerkesztőségének címére életrajzi adataidat. Az antológiánk mellékletébe lesz erre szükség.

Üvd.: Feri

N. Sad, 1950 okt. 10.

U. i. elnézésed kérem a kurta levélért; 17 levelet írok hasonló oknál fogva, kimerítő ez egy éjjel, sok más tennivaló után.

F.

(Az aláírás és az utóirat tintával. A felkérés gépirat.)
A boríték a Bratstvo-Jedinstvo kiadó cégjelzésével.

*

(Levelezőlap)

Aminak már szóltam felőle, elutazásom előtt még egyszer megkérlek: minél előbb küldd el rövid életrajzod. Ha úgy megfelelőbb neked: a főiskolai címemre is küldheted. Az antológia már a könyökömön jön ki, szánj meg, siess vele . . .

Szeretettel üdvözöl: Feri.

Topolyán, 1950 október 23-án.

(Ceruzairat)

*

(Megszólítás nélkül)

Ne hidd, hogy könnyen elfelejtettelek. Csak egy kicsit hagytam, hogy vigyen az élet – engem, aki most épp úgy szeretne imádkozni néha, mint egykor Te. A város jó, a város ringyó: eldajkál, meghordoz a mellén naponként és éjjelre mindig – ki – foszt. Nem, ez most az egyszer nem közhely, nem lírai ellágyulás. Beteg vagyok, s talán testem is, nemcsak lélekben. Pedig irtózom a gondolattól is: nemsokára talán vért köpök, tekintetembe lopózik a lappangó láz – 37 fokod, hideg láz-beteg csillogása – és többé nem csókolok senkit. Ez fáj, a társas társtalanságom és a „meggondolatlan meggondoltságom”. Akit megtalállok, azért veszítem el, mert megtaláltam, megismertem. Hát lehet így élni? Mondd, lehet így? A szélhámosságom (ki sejtene, hogy mégis az vagyok?) sem komolyan csinálom, – csak azért, mert gyűlölöm a rendet, a józanságot. A perchez, a pillanat szépségéhez senki sem fért még olyan közel a felismerésben, mint én. Agyamban emlékeket hordok, szemem csak emlékeken keresztül lát és tapintásom mindig hámoz, emléket kutat női húsban, vérben és hajban. Pedig nem volt még senkim, s csak az ősember szűköl fel bennem, ha isteni részegséggel várok valakit szobámba lépni, – valakit, egy nőt, aki még senkié sem volt, s aki szerelemből lesz az enyém, csakis az enyém. Ez betegség, tudom – ez a tisztaságkeresés. És mégse tehetek róla. És megöl egy szörnyű ellentétességem: szépet és jót egyszerre akarok, pedig az nincs. És ha van, nyomorultán bámulhatom csak, mert nem tudnám bemocskolni. Meg nem nyugodhatok már ezen a tájon, mert elrémülök mostanában, kialakulni látva életem szabályos, szörnyen szabályos perspektíváját. Újat akarok látni, érezni, felfogni, s kínoz az is, hogy önmagam megismertem, bejártam. Tagadom, hogy szeretni tudok s mégis, elfogadom más szeretetét. Nyugósen áhítom a női testből áradó életjóságot, a szív melegét s mégis, a más megkínzása elégíti ki összekúszált, furcsa lelkem. Önmagam keresem a kint, a magamét s a másikat, mégis, a feloldó sírás megalázóan kijózanít. Tudom, ezt elmondtam már, de jólesik neked most elsírnom. Mért neked? Mert egyedül te érzed, te ismered azt, hogy „sírni, sírni, sírni . . .” Most sötét, elrévedő szemed látom, ahogy mellettem összekuporodsz a diványon. Tiszta béke volt az a pillanat és szép, mert szerelem volt. Hangtalan, – durvaság és kijózanodás nélkül való, hisz a mámor a szótlanságodban bújt meg számomra. Akkor is fáradt voltam, mint mindig mostanában. Ha hittem volna, hogy van igaz, földön járó szerelem, akkor ott maradtam volna nálad. Ha hinnék magamnak, összetörnék holnap egy remegő, buta kis szerelmes szívet, mert a te csókod kívánom. Most te asszony lennél és teljes, hisz lelkünk rokon. Így csak vállalom a gyávaság látszatának fájását. Tudom, Ő sem érdemel olyan hűséget, amilyent én adok. Szeretem, mert önzetlenül szeret; futnék tőle, mert nem szeret eléggé. S

meglehet, akkor hagyom el, amikor rádöbbsz, hogy nélkülem nem élhet. Mert az lesz a vége, hisz engem nagyon meg lehet szeretni. Mert ezer és ezer percet tudok életrekelteni. Szóval és szótlansággal. Sokszor úgy érzem, nincs lehetetlen számomra, ha azt akarom, valaki megszeressen. Valaki, rokonlélek, aki önmagát bennem fedezi fel . . . Ez érdekes is, ez játék. Aztán sír a gyengeségem, ha a játék elromlik, ha szétszakítom a magasbaróppent sárkányfonalat. De van ebben valami magasívelésűen szép is: a lehullásában felfokozott illúzióknak, a kiegyenlítetttségnek. Mindig magam akarok maradni végeredményben. Most is magam vagyok. Fáj a hátam, arcizmaim mereved a sok cigarettától, amit elszívtam. Jó volna most téged átölelni – szótlánul hajadba temetkezni, hogy még jobban érezzem a magányt, s a tested felmelegítsen. Üres vagyok és csak két szomorú szemem van. Nézz bele, aztán lökj el és sírj, sírj, sírj!

Fefi

Ujvidéken, 1950. XII, 14-én.

JEGYZET A LEVELEKHEZ

A levelekben emlegetett Gabi Tomka Gábor, az *Ifjúság Szava* főszerkesztője. A temerini irodalmi est tervezett fellépői: Galamb János, Borbély János, Szekula András, Hatala Zoltán, Mácsay István, Petkovics Kálmán. 1950 márciusában a „Híd-konferencia” megbeszélés volt, ahol minden bizonnyal a folyóirat ifjúsági, áprilisi számát szervezték az akkori fiatal írók. Közlebről erről Tomán László: Harmincnégy év után. *Híd*, 1984. 5. „Az ifjú írók és költők antológiáját állítjuk össze . . .” A *Vetésünk* cím alatt tervezett antológiáról van szó, amelynek elkészült az előszava is Bori Imre tollából. Dokumentumértéke miatt alább közöljük ennek szövegét, hiszen az antológia (egy helyütt almanach) nem jelent meg.

ELŐSZÓ A VETÉSÜNK CÍMŰ IFJÚSÁGI ANTOLÓGIÁHOZ

Az igazi gyűjtemények, eredeti rendeltetésükön túl, a fejlődés csomópontjai is. Olyankor jelennek meg, amikor egy irodalom általános fejlődése új szakaszba lép, amikor a régi elvek, a régi ábrázolási mód elavultnak tűnik; amikor a tematikába történő változások új irányt szabnak a fejlődésnek, új vonásokkal, új jellemző sajátosságokkal gyarapítják azt. Az irodalomnak az így keletkezett

keresztmetszete egy pillanatnak a képe csupán. Benne a réginek sok jellemző tulajdonsága van meg, de magában hordozza az új, a kialakulóban lévő jellemvonásokat is. A régi fejlődési szakasznak sok mennyiségi eredménye most egy új, jelentősebb, minőségileg magasabb és a fejlődés szempontjából haladóbb irodalommal alakul át. Az így keletkezett kép nem lesz pontos és teljes; azonban mint jellemző képnek megvan a sajátos jelentősége, mert egyúttal tartalmazza mindazokat a vonásokat, amelyek az egyes írók és költők egyéni sajátossága, és amelyek végeredményben az irodalom sajátosságainak a meghatározói.

Irodalmi példáért nem kell messzire menni. Ilyen antológia volt az évekkel ezelőtt megjelent *Téglák, barázdák* is. A vajdasági magyar irodalom rövid huszonöt évi fejlődése alatt ez volt az első ilyen jellegű gyűjtemény. Abban a pillanatban jelent meg, amikor a felszabadulás teremtette új gazdasági-társadalmi hatásképpen szellemi életünk, egész irodalomról alkotott felfogásunk új, értékesebb és igazabb szakaszába lépett. Tulajdonképpen vele zárul egy huszonöt évi fejlődési szakasz, amelynek jellemző tulajdonsága volt, hogy az írók két tábora harcolt irodalmi és politikai síkon is egymással. A régi Jugoszlávia társadalmi és gazdasági élete, politikai felfogása és a nemzetiségekkel szemben elfoglalt álláspontja mély hatást gyakorolt a vajdasági magyar irodalomra erre a kezdő szakaszára. A *Téglák, barázdák* nem ennek a réginek a képviselője, bár íróiban és költőiben sok volt még a régiből maradt hatás, jellegzetesség. Azonban a *Téglák, barázdák* hatását és a fejlődésben elfoglalt helyét nem ez határozza meg. Igazi jelentőségét csak most értjük meg. Előhírnöke volt egy új, szabadabb fejlődésnek, egy új társadalom új irodalmának.

A *Vetésünk* című antológia, amelyet most kap kézhez az olvasó, felszabadulás utáni életünk ötödik évének a bélyegét hordozza magán. Jegyét egyetlen írójáról sem lehet letörölni. A hatások azonban sokfélék: az irodalomra gyakoroltak pedig sokszor annyira bonyolultak és kuszáltak, hogy csak bizonyos idő elteltével, egy újabb fejlődés szemszögéből vizsgálva vesszük észre őket. Így társadalmi életünknek az irodalomra gyakorolt hatását a jelen pillanatban teljes nagyságában felmérni szinte lehetetlen feladat. A fiatal írókra vonatkoztatva pedig mindaddig nagy nehézségek tornyosulnak a kutató elé, amíg alkotásaik szétszórva, lapok hasábjain és nem könyvekbe gyűjtve állanak az olvasó és a kritikus rendelkezésére. Így ez az antológia első lépés ebben az irányban. Ez lesz az első alkalom, amikor hatásukban és jelentőségükben is felmérhetjük a fiatal írók és költők teljesítményét. Így sem azonban a keresztmetszet nem lesz pontos, hiszen nincs olyan gyűjtemény, amelyet teljesnek mondhatnánk. Gyűjteményünk megjelenése kapcsán a legjellemzőbbeknek és legjobbakként tartott frásokon keresztül bepillanthatunk, ha nem is az egyes írók „műhelytitkaiba”, alkotásmódjukba, de egy írócsoport társadalom- és irodalomszemléletébe. A gyűjtemény felvet majd egész sor alkotási problémát

is, éppen azokat, amelyek irodalmi életünk problémái is egyúttal. Ezeknek jó része a *Vetésünkben* is tükröződik, és amelyeknek megoldására a gyűjteményben szereplő írók és költők is hivatottak.

A bevezetőnek, az előszónak az a feladata minden alkalommal, hogy elméleti síkra vetítse mindazokat a kérdéseket, időszerű és gyakran jelentkező problémákat, legyenek azok társadalmiak, vagy tisztán esztétikaiak is, amelyek a kötet íróit foglalkoztatják, és amelyekről írásaik szólnak. A már említett okok (többek között az anyag szétszórtsága), lényegesen gátolják ezt a törekvésünket. Az elszórt anyag és az irodalmunkban jelentkező új törekvések alapján felrajzolhatunk egy képet, amely nem lesz pontos, de tartalmazni fogja a szerintünk leglényegesebbet: a haladás irányát; azt az utat, amelyre most lépett irodalmunk, és amely egyik megnyilatkozásának ezt a kötetet tekinthetjük.

A felszabadulás óta nemcsak társadalmi rendszerünk, gazdasági életünk változott meg, alakult, de az irodalomról alkotott felfogásunk is új vonásokkal gyarapodott, teljesebbé és szélesebb körűvé vált. Az ember és a társadalom viszonyát, együttműködésüket és kölcsönhatásukat szélesebb és egyénítettebb formában képzeljük el. Nemcsak azt várjuk a költőtől, hogy csupán a termelőeszközöket énekelje meg, hanem azt, hogy legyen képviselője az új embernek is. Jelenjen meg ő is, mint ennek az új, megváltozott világnak énekese és igaz ábrázolója. Ha lírai költő, saját egyéniségén keresztül mondja, látassa és éreztesse, hogy íme, én, a szocializmus építésén dolgozó ember így szeretek, így látom a falum, városom, így viszonyulok a munkámhoz, így látom szűkebb hazámat, Vajdaságot, és látom ennek az országnak minden dolgozóját. Ha elbeszélő és regényíró, mondja el teljes összefüggésében és bonyolultságában az ember viszonyát a társadalomhoz, a társadalom viszonyát az emberhez, jelenítsen meg embereket, akik milliók gondolatát, vágyát, érzését, testi-lelki alkatát, szóval típusát, megújult életünknek átmentőit a jövő századokba fejezik ki. Fejezze ki a vers, a próza a szocializmus korszakának érzés- és gondolatvilágát egyéneken keresztül, emberi életek segítségével. Ennek a megvalósítása nagy és nehéz feladat. Tehetség, tudás, élmény nélkül lehetetlen rá vállalkozni. Irodalmunknak még sokat kell fejlődnie, hogy ezt megkísérelje megvalósítani. Egyet azonban megállapíthatunk: irodalmunk egész fejlődése ebben az irányban halad.

Hogy ez a gyűjtemény mennyire tartalmazza ezeket a jellemvonásokat, az a kritikus dolga megmondani; ezen a helyen rá kell még mutatni azokra a jellemvonásokra, amelyek nélkül megérteni gyűjteményünket nem lehet. Ilyen probléma többek között az is, hogyan viszonylik a *Vetésünk* című antológia a három év előtt megjelent *Téglák, barázdák* című kötethez. Nem reprezentáns gyűjteménye a vajdasági magyar irodalomnak, mint a *Téglák, barázdák* volt. Azonban nélküle nem tudnánk megérteni ennek az antológiának helyét és

jelentőségét irodalmunk általános fejlődésében. Nem jelent minőségileg hatalmas ugrást előre mint az, azonban sok új vonást tartalmaz, olyanokat, amelyek a három év előtti irodalomszemléletünkben még nem foglaltak jelentősebb helyet. Ez az antológia, mint az utóbbi időben megjelent irodalmi művek jó része is, a kísérletezés jegyében fogant. A megszokás és egyhangúság nyugodtnak tetsző révéből irodalmunk a felfedezés, a kísérletezés állapotába jutott. Veszélyesebb, mint az előző állapot, azonban több sikerrel is kecsegtet. Irodalmi életünk tehát nem nyugodt; a bíráló elengedhetetlenül szükséges, annál is inkább, mert a kísérletezések korábban nem mindig sikerültek és elfogadhatók a művek, nem mindig a megfelelő, az egyedül lehetséges formában jelenik meg a mondanivaló, hanem a tévedések, kisiklások, félreecsúszások sem ritkák. Ez az antológia ennek a jegyében áll, és ez határozza meg sajátosan egyéni helyét és fontos, lényeges szerepét irodalmunk fejlődésében. Nem ugrásról van tehát szó, hanem egy lépésről, amelyet minden irodalom, előbb vagy utóbb, de megtesz. Nemcsak tematikai változások (a szerelem megjelenése, az emberek közötti intim viszonyok az érzékeltetése, hangulatok és tájélmények rögzítése, a költő egyéniségének előtérbe nyomulása), hanem kifejezési lehetőségek keresése, az új, a most jelentkező tematikának adekvát kifejezése.

Ez a gyűjtemény seregszemle is egyúttal. Nem teljes, hiszen sokan kimaradtak, azonban az olvasónak és maguknak a fiatal íróknak is híven tükrözi és mutatja felkészültségüket, erejüket, és azt, hogy mit is várhat tőlük a vajdasági magyarság. Így is tükrözi a fiatal írónemzedék érzés- és gondolatvilágát, fejlődésüknek pillanatnyi helyzetét, felhívja a figyelmet műveik kiadásának szükségességére, a kritikusnak pedig lehetőséget nyújt, hogy erőnyeikre és hibáikra rámutathasson. A gyűjtemény legfontosabb feladata ez, és a *Vetésünk* című antológia, hisszük, híven teljesíti ezt a feladatát.

*

A gyűjtemény összeállításánál nem érvényesültek lényegesebb szerkesztői elvek. A gyűjteményben szereplő írók saját maguk választották ki a legsikerültebbnek és legjellemzőbbnek tartott írásait. Az első közlés jogához sem ragaszkodtunk, tehát már megjelent írásokat is közlünk.

DOKUMENTUM

A SZERBEK HELYE A KÖZÉP-EURÓPAI KULTÚRÁBAN

ZORAN KONSTANTINOVIĆ

Fejtegetésemet azzal kezdem, hogy felidézem Paja Jovanović híres festményét népünk több mint háromszáz évvel ezelőtti nagy vándorlásáról, mindekelőtt a belgrádi Nemzeti Múzeumban őrzött kép egy részletét: azt a díszszinóron lógó nagy aranypecséttel ellátott tekercest, amelyet a pátriárka jobb oldalán levő archimandrita tart maga előtt. Már azzal is, hogy ez a részlet pontosan a kép középpontjában van, nyilvánvaló a művész szándéka, hogy kiemelje a jelentőségét, sőt a színek és az alakok bőségének a kompozíciója is olyan, hogy a tekintetnek végül ezen a fehér pergamenen kell megállapodnia, amely szembetűnően kiválik a szerzetesi csuha feketeségéből; a szemléltet arra készíti, hogy elgondolkozzék ennek az okmánynak a messzemenő következményeiről, azokról a privilégiumokról, amelyeket I. Lipót osztrák császár adományozott III. Arsenije Čarnojević pátriárka közvetítésével a raškai népnek, miután az elfogadta a felhívását, hogy felkelésével segítse a császári sereget, de mivel megfordult a hadiszerencse, a török megtorlás elől el kellett költöznie.

Az 1690. augusztus 21-i keltezésű privilégiumok ugyanis nemcsak arról szóltak, hogy a beköltöző nép a császár közvetlen védelmét élvezzi, hogy szabadon gyakorolhatja a vallását, és évégett elismerik egyházi autonómiáját, hogy nem kell tizedet fizetnie és független marad a magyar feudális uraktól, hanem ugyanakkor elismerik a pátriárka törvénykezési jogát is minden „Graeci ritus Rascianorum” vallású császári alattvaló felett, tehát az autonóm egyházi körzet területén kívül élők felett is, amivel voltaképpen elfogadták a szerb nép – a Habsburg Monarchia egész területén élő raškaiak és rácok, illírek, sklavónok, határőrök, morlások és hasonlók – teljességére, egységére vonatkozó elképzelést. Érdekes megjegyezni, hogy a pátriárka e kibővített hatalmi

joga csak a dokumentum végső változatába került bele, s kizárólag a szerb tárgyalófél állhatatos törekvésének köszönhetően. Mintha már akkor megérezték volna, hogy a vallási egység milyen nagy jelentőségű előfeltétele annak, ami összeköt, s amit majd csak később fog a német idealista filozófia az identitás fogalmaként átformálni a modern értelemben vett nemzeti tudat kialakulásának ösztönzőjévé; az identitás e fogalmát pedig éppen napjainkban hangsúlyozzák a nemzetközi jog egyik lényeges kérdéseként: mi határozza meg a nemzeti identitást, s milyen mértékben kell biztosítani szabad fejlődését? Mi gátolja a szabad fejlődést, s hol a határ azok között a kulturális hatások között, amelyek az identitás önkéntes felcseréléséhez vezetnek, illetve azok között, amelyeket erőszakos asszimilációként éreznek és elítélnék?

Amikor tehát az egyház az átköltözés folyamán meg akarta óvni a pravoszláv vallást mindenféle más egyházzal való egyesítéstől, egyidejűleg magára vállalta a kulturális hagyományok megőrzésének a kötelezettségét is, ugyanis a vallás elválaszthatatlan része a kultúrának és a kulturális fejlődésnek, s ebből következően az identitásnak is. Így szemlélve a festményt, hogyan vonul a pátriárka a népével, papjaival és szerzeteseivel, a harcosokkal, a földművelőkkel és a pásztorokkal együtt új térségek felé, azt is érezzük, hogy ez az esemény egyúttal nagy megpróbáltatás is volt. Edmund Husserl, az eidoszna, a dolgok lényegének a kutatója az európai tudat válságáról és a filozófia helyéről szóló ismert értekezésében arról beszél, hogy Európának, mint minden földrajzi térségnek, megvan a saját lényege, amely azzal tűnik ki, hogy határai szüntelenül változnak. Azon a helyen viszont, ahol 1690 októberében a Kalemegdáni vár alatt átkeltek a Dunán és a Száván, mintha öröktől fogva létezett volna a mély szellemi határvonal, amelyet még a római birodalom felosztásával húztak meg, majd nyolcszáz évvel később a keresztény egyház kettészakadásával még jobban megszilárdult, a későbbiekben pedig az itt kijelölt egészségügyi kordon akadályozta meg az eszmék minden áramlását is egészen a múlt század kezdetéig. Ezért a Jovanović-képen látható népet is a saját szellemi korában kell elképzelnünk, hogyan viszi magával elhagyott szülőföldjéről saját eredeti szláv–bizánci tradícióit, amelyek ugyan a török hódítás következtében patriarchális életformává szűkültek le, s amelyeket a liturgia legegyszerűbb formájában és a néphagyományokban őriztek meg, de amelyen már érződik a török hatás is. A liturgia ebben az esetben a néphagyományok ösztönzőjeként mutatkozik meg oly módon, hogy állandóan felidézik a szentté avatott egykori uralkodókat, amivel hozzájárulnak a történelmi tudat, s egyúttal a nemzeti identitás megőrzéséhez is.

A nagy vándorlással ez és az ilyen identitás átkerül az európai szellemi és kulturális térségbe, vagyis – helyesebben mondva – Közép-Európába, amelynek éppen akkortájt már kialakultak a határozottabb körvonalai mind politikai,

mind pedig kulturális-szellemi vonatkozásban. Az 1648-i westfáliai békekötés némileg csökkentette a császári hatalmat, mert Németországot számos kisebb államra osztották fel, s ezáltal a Habsburgokat, mint a császári korona akkor már örökletes viselőit is veszteség érte, mert le kellett mondaniuk bizonyos területekről. Ez mindannyiukat arra kényszerítette, hogy hatalmi súlypontjukat azokba az országokba helyezték át, amelyek az örökösödési jog alapján közvetlenül hozzájuk tartoztak, ezek pedig az osztrák tartományok, valamint két királyság: Csehország, valamint Magyarország Horvátországgal; ez utóbbiak az 1526. évi mohácsi csata után kerültek hozzájuk. Másrészt viszont a westfáliai békekötés az ellenreformáció, a katolikus egyház végső győzelmét is jelentette, ennek fő védelmezői pedig éppen a Habsburgok voltak. A dinasztia és az egyház közösen ünnepelte a győzelmet, amelynek szellemi és művészi kifejezése a barokkban nyilvánult meg. Amikor azután 1683-ban Bécs alól visszaverték a törököt, ami azok hatalmi visszaszorításának a kezdetét jelentette, szintén az egyház és a dinasztia közös győzelmét ünnepelte az egész keresztény világ (a bécsi győzelem reminiscenciáját megtaláljuk Njegoš *Hegyek koszorújában* is); a katolikus egyház és a Habsburgok szövetsége a barokk teljes pompájában tükröződik, s ez a szellemi és művészeti irányzat határozza meg az egész térség alapvető légkörét, megteremtve közép-európai jellegét.

A barokk ugyan szintén itáliai eredetű, ahol a mulandóság – vanitas – érzése kezdett felülkerekedni a reneszánsz egyén felszabadult szellemén, s mind gyakoribbak ennek a mulandóságnak a jelképei: a halálfej, a hajba markoló csontváz, a homokóra; az olaszok építik fel az első olyan templomot is – a római II. Gesù – amely stílusával ezt a hangulatot kívánta érzékeltetni. Az olasz barokk azonban rövid ideig tartott, hamarosan felváltotta a manierizmus. Franciaországban sem volt hosszú életű. A francia királyok is megünnepelték a győzelmeket, ők is letörték a nemesség hatalmát, és megteremtették az abszolutizmust, akárcsak a Habsburgok, központul Párizst választották, mint a Habsburgok Bécsét; viszont a francia királyok, a Habsburgoktól eltérően, nem voltak hajlandók megosztani a hatalmat és a dicsőséget az egyházzal, s a francia barokkot emiatt igen gyorsan a klasszicizmus váltotta fel. A közép-európai barokk művelői azonban, olyannyira átítatva az új életörömtől, szűkségét érezték, hogy a mulandóság érzete mögött, ami szerint minden csak látszat, fölfedezzenek valamit, ami nem csupán látszat, azzal a vággyal, hogy megmutassák azt is, ami méltó a létezés öröméhez. Ebből ered a színek pompája és a hangok játékosága. A közép-európai barokk valóban a festészetben és a zenében jut legjobban kifejezésre, míg a francia klasszicizmus leginkább a filozófiában és az irodalomban, a descartes-i logikában és azokban a szigorú szabályokban tükröződik, amelyek alapján Boileau kifejleszti éppen barokkellenes poétikáját, kiemelve a mértékességet, a világosságot és a logi-

kusságot, mintegy irányjelzőként szolgálva Corneille-nek és Racine-nak. A barokk külsejű és szellemű Közép-Európa ily módon mind Olaszországtól, mind Franciaországtól különbözött, de főképp az északiak felfogásától tért el. A barokk élesen elkülönül a protestáns templomok szinte utilitarista stílusától is. Keleten viszont ezt a közép-európai térséget bástyák védik a töröktől.

Ebbe és az ilyen térségbe, ahol Bécs már ragyogó fővárossá fejlődött, s ahol már nem a német császárságról, hanem a hatalmas Habsburgok birodalmáról beszéltek, most szervezeten megérkeznek a szerbek. Ekkor már készen áll az a sok épület, amely meghatározza a térség jellegzetességét, elsősorban az olasz és a spanyol származású szerzetesek által emelt templomok; a legerősebb és legbefolyásosabb rend a jezsuitáké volt, amelyet azért alapítottak, hogy diadalra vigye az ellenreformációt, s teljesen ennek szolgálatában áll a feladat sikeres elvégzése után is. Az olaszországi és spanyolországi szerzetesek által erősödik az olasz és a spanyol hatás is. Az oktatás teljes egészében a jezsuiták kezében van, az építészek és művészek nagy része Olaszországból származik. I. Lipót császár nagy zenekedvelő, s ezért megalapozza, hogy Bécs legyen a központja mind a pompás opera-, mind a színházi előadásoknak. Az udvar a spanyol etikett szerint él, s olaszul beszél.

A Habsburg Birodalomba már korábban is számos szerb menekült érkezett. A határőrvidék fő emberi potenciáljává váltak, s a Duna menti központokban telepedtek le. Most viszont a menekültek szervezett tömege érkezett, saját vezető irányításával, s ennek a tömegnek egységes szervezetként is kellett viszonyulnia az új környezethez. Mivel az 1699. évi karlócai békekötés után világossá vált, hogy huzamosabban ezen a területen maradnak, igen gyorsan sikerült kapcsolatot teremteniük azzal az életfelfogással, amely a mulandóság gondolatát is az e világi örömeik élvezetének képességével itatta át. Az egyház sem tudott ellenállni a ragyogó barokk varázsának. A földémes menedékből, amely azt a sátrat váltotta fel, ahol a pátriárka kezdetben, az érkezéskor lakott, az egyházfő 1717-ben Karlócára költözött, a mind pompásabbá váló palotába, s az állami hierarchiában az excellenciás cím is megillette. A püspökök is kastélyokat építettek, s a pravoszláv templomok is barokk stílusban készültek. Az egyes szerb kolostorok országszerte ismertek voltak gazdagságukról. Ezek a templomok a hihetetlenül gyorsan tekintélyessé és vagyonossá váló szerb polgárságban, valamint a szerb nemzetiségű tisztekben találtak támogatókra. Hamarosan nemesi címeket is kaptak. Az ilyen társadalomban megszülettek az első alkotások is, amelyek stílusukban eltértek a bizánci normáktól, s az új környezet hatására új jellegzetességre törekedtek. Az első művészek élén Hristofor Žefarović és Ambrosije Janković állt.

Később, a felvilágosodás korában a szerb etnikum teljesen beilleszkedett ebbe a térségbe. Tudni kell azonban, hogy Közép-Európában még a felvilá-

gosodás is másfolyen volt, mint a többi térségben. Az északiaktól eltérően (ahol a reformáció már annyira vallási, mint amennyire erkölcsi elkötelezettséget is jelentett, az egyén saját lelkiismereti kérdését), a felvilágosodást nem értelmezték olyan mértékben filozófiai kutatásnak (amely Kant kategorikus parancsoló szükségyszerűségében, abban a köteleességben, hogy mindenkinek mindig úgy kell cselekednie, mintha az egész emberiség boldogsága függne tőle, az idealizmus legmagasabb fokát éri el), mint inkább utilitarista módon annak szükségességeként, hogy a tudatlan nép felemelkedését segítsék, mert ezzel együtt növekszik a termelés is a Habsburg-országokban, amelyek az állandó háborúk miatt nagy lemaradásban voltak. A rendszeres iskoláztatásba a betelepült szerbeket is bevonták, akik a megszerzett műveltséget azután az anyaországukba is átviszik.

Az *Európa és Szerbia* kérdésre a fentiek alapján, ilyen szemszögből nézve az lehetne a válasz, hogy a szerb nép éppen a XVII. század végén történt nagy átköltözéssel „belenött” Európába, mégpedig Közép-Európába, s a festményen látható tekercs is egyfajta megállapodás erről a folyamatról. A szerbek lojálisak lesznek s védelmezik az idegen uralkodót, s ennek ellenében teljes egészében biztosítják nekik az identitásukat. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról sem, hogy ez a megállapodás nem volt problémamentes osztrák szemszögből sem. I. Lipót császár még a szó szoros értelmében az ellenreformáció uralkodója volt, s az osztrák alkotmányjog történetében ez volt az első olyan dokumentum, amelyben egy Habsburg, aki küldetése szerint „Fideli defansor”, a katolikus hitnek mint egyetlen igaz hitnek a védelmezője, személyesen elismeri a területén más vallás létjogosultságát is, méghozzá olyan vallását, amelyet köteles lett volna schismaticusnak tekinteni. Más volt a helyzet a protestánsokkal, akik a westfáliai békekötéskor aláírt nemzetközi megállapodásnak köszönhetően voltak jelen, nem pedig a császár személyes akaratából. Problematikus volt az is, hogy I. Lipót a privilégiumokat adományozva, magyar királyként nagymértékben beavatkozott a magyar feudális urak jogaiba.

Nyomásgyakorlás tehát, hogy megváltoztassák vagy kijátsszák a privilégiumokat, mindenképpen kellett hogy legyen, s tudjuk, hogy volt is egy olyan rendszerben, amelynek pillérei a jezsuiták és a magyar nemesség volt. 1770-ben azonban megszűntek az egyházak egyesítésére irányuló közvetlen próbálkozások, s ilyen vonatkozásban a szerbek identitása nem volt veszélyeztetve. Az ilyen önmagáért való identitás azonban nem valamilyen állandó s változtathatatlan minőség, s inkább az a kérdés vetődik fel, hogy az ilyen identitás fejlődésében megőrződött-e a természetes kontinuitás. Ilyen állásponttól számos dolog, amit múltkutató mai szemmel furcsának találunk, az akkori pillanatban teljesen természetesnek tűnt. Ilyen volt például az egyház kitarító harca

a jotta betű ellen, mert nem volt meg a Cirill–Metód-i hagyományokban. Kétségtelen, hogy identitásunk némileg más volna, ha megmaradt volna néhány régi írásjelünk, hiszen az ortográfia is része az identitásnak. Vagy például annak ellenzése, hogy a népnyelv legyen az irodalmi nyelv. Ezzel kapcsolatban bizonytalan volt az osztrák hatalom is, ugyanis II. József alapvető programja szerint az iskolákban azt a nyelvet kell használni, amely a legközelebb áll a néphez, s ezáltal könnyebben megvalósul a cél: gyorsabban elérhető a műveltség magasabb foka, s leegyszerűsödik az adminisztráció. Amikor azonban az egyház beperelte Vuk Karadžićot, mert népnyelvre fordította le az *Újszöveget*, a hatalomnak bele kellett avatkoznia, hiszen a császár volt „az unión kívüli szerb egyház” védnöke, ezért a bécsi rendőrség és a császári cenzúra főnöke nagy figyelmet fordított erre a vádra, s csak hosszas tanácskozás után született meg a döntés, miszerint senkinek sem volna szabad megtiltani, hogy úgy fordítsa le a *Szentírást*, ahogyan a legjobbnak tartja, s az egyházon múlik, hogy azt a fordítást fogadja el, amelyet a legmegfelelőbbnek nyilvánít.

Tudományos körökben állandó vita folyik arról, hogy vajon Vuk a szerbes egyházi szláv nyelv feletti győzelmével nem szakította-e meg a mi valódi hagyományainkat, identitásunk természetes fejlődését. Ennek ellenére változatlanul fennmaradt a vallásunk, alapvető szerkezetében megőrződött az írásunk, nyelvünk pedig tiszta forrásból gazdagodva, teljes természetes szépségében mutatkozik meg. Népünk elköltözött része által és Bécsen keresztül bekapcsolódtunk Európa és a közép-európai közösség szellemi áramlataiba, hogy az 1848–49-es eseményeket követően politikailag is egyenrangúnak ismerjenek el bennünket. Azért ugyanis, mert a császárt szinte egyedül a szerbek védelmezték és sikeresen megvédték, a Vajdaságot Észak-Bánáttal együtt koronaországi szintre emelte, s ennek nagyhercegévé kiáltotta ki magát. Az elismerés mindössze tizenegy évig volt érvényben, amikor is e státust megvonták, s visszaállítottak mindent a régi szerint, mintegy előlegként a magyarokkal való kiegyezésre, a császár azonban továbbra is megtartotta a Szerb Vajdaság Nagyhercege címet, és így két évvel ezelőtt az utolsó megkoronázott osztrák császárnőt, magyar, cseh stb. királynőt úgy helyezték a sírba, mint a Szerb Vajdaság Nagyhercegnőjét is. A császár gesztusa, hogy megtartotta ezt a titulust is, nem volt ok nélküli. A raškai-illír népnek ezzel elismerték, hogy többé már nem számít menekültnek a császár földjén, hanem jelen van a császár népeinek hierarchiájában, s ettől kezdve jelképesen is úgy lehetett tekinteni, hogy a szerbeket valóban elismerték mint közép-európai népet. A Vajdaság kulturális kisugárzása a Szerb hercegség felé a múlt század közepéig sorsdöntőnek számított, s később is erőteljes volt; végső soron a szerb nép a közép-európai és a balkáni kulturális övezetek közötti helyzetével sajátos szimbiózist kezdett megvalósítani.

Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával eltűnt annak a kulturális felépítménynek az alapja is, amelyről Matrói László magyar filozófus azt állapítja meg, hogy nem volt teljesen egységes kultúra, de nem volt többé az egyes népek kulturális értékeinek egyszerű összessége sem, hanem valami a kettő között. Később a Népszövetség által próbálkoztak Európa egyesítésével, s jelentkezik a páneurópai eszme is. Azonban semmilyen Európának sem sikerült ellenszegülnie a náci Németország mindinkább növekvő hatalmával. Ez pedig fölélesztí saját közép-európai koncepcióját, amelyet még 1915-ben, amikor az akkori Németország katonai hatalmának a csúcán volt, Friedrich Naumann fogalmazott meg *Mittleuropa* című könyvében. A háború gyors befejezését, és természetesen a német Reich győzelmét várva, Naumann egy nagy kiterjedésű germán Közép-Európát képzel el, amely magában foglalná az Osztrák–Magyar Monarchiát és a szomszédos országok tekintélyes részeit, amelyekből sorban kis országokat alakítanának ki, s teljes gazdasági függőségben lennének a hatalmas Németországtól, ezért „darabont államoknak” nevezi őket. Hitler a tanácsosai révén megismerkedett ennek a régi könyvnek a tartalmával, s a második világháborúban a németek által kialakítandó Európa-kép nagy azonosságot mutat ezekkel az eszmékkel. Naumann azonban a szerbektől ebben a könyvében nem tesz említést sem, és Szerbiát sem sorolja a darabont államok közé, viszont egy évvel később, amikor Bulgáriával kapcsolatban ír, már kitér Szerbiára is. És míg Bulgáriát elismeri darabont államként, Szerbiáról szó szerint azt írja, hogy „zavaró akadályként áll Közép-Európa megteremtésének útján, s ezért mint ellenséges erődítményt a közép-európai védelmi rendszer közepén nem lehet megtűrni, és a szerb nép szomszédai sem engedhetik meg neki, hogy hivatásszerűen zavarja a békét”.

A második világháború után, a német vereség körülményei között, akárcsak az első világháború után, Németországban nem szívesen beszéltek Naumann elméletéről. Ekkor azonban a közép-európai eszme váratlanul rendkívül időszerűvé vált, de ellentétes értelemben: mint védelem a korábbi német elképzelésekkel szemben. 1989-ben Olaszország, Ausztria, Magyarország és Jugoszlávia megalakította a Quadrantalét, majd Csehszlovákia bevonásával a Pentagonalét, s végül Lengyelország csatlakozásával a Hexagonalét. Amikor Németország azzal próbálkozott, hogy Bajorország által szintén tagja legyen ennek a regionális csoportosulásnak, amelyet a szorosabb politikai, gazdasági és kulturális együttműködés céljából hoztak létre, tapintatosan elutasították. Szigorúan véve, ez az elképzelés tartalmazott valamit Karl Kautsky elgondolásából, amelyeket Naumann könyvére válaszolva folytatásokban közölt a német szociáldemokraták *Die neue Zeit* című elméleti folyóiratában szintén *Mittleuropa* címmel. Németország és Oroszország mint szabad, független, demokratikus országok szövetségéért szállt síkra. Ez a gondolat hasonlóságot

mutat a Masaryk által megfogalmazott nézetekkel is. Ezt igyekeztek politikailag is valamiképpen megvalósítani a kisantant által, amelyhez időnként közeledett Ausztria is a Németországtól való félelmében, és Magyarország gazdasági okokból.

Ami Ausztriát illeti, megőrizte közép-európai eszméjét, részben nosztalgikus emlékként, részben pedig mint egy jövőbeni átrendeződés vízióját, amelyben eltűnik a vasfüggöny, s megdőnik a kommunista rendszert, elsősorban a szomszédos államokban, s akkor Bécs régi fényében ismét elfoglalja a helyét. A szerbeket illetően ez a koncepció tartózkodó. Érződik bizonyos szemrehányás, mert állítólag ők semmisítették meg az egykori Osztrák–Magyar Monarchiát, amely a boldog élet országa volt. A szerbeknek az ilyen Közép-Európához való múltbeli hozzájárulását elhallgatják, a határörvidék évszázados helyállítását a térség védelmében pedig „a bátor horvátok” fogalmába sűrítik. A határt szigorúan a Szávánál és a Dunánál jelölik meg, a Vajdaság többnemzetiségű, főleg történelmileg is magyar, kulturális hagyományai alapján Közép-Európához tartozik, és vele egyúttal be is zárul ez a kulturális kör, a Vajdaságtól távolabb már nincs Közép-Európa.

*

Ebben a pillanatban semmilyen kétség sem fér hozzá, hogy teljes egészében megvalósult Naumann elképzelése Közép-Európáról. Németország, mint ahogyan az az elképzelés előrelátja, kijutott az Adriai-tengerre, s gazdasági függőségben levő, gyenge államok veszik körül, amelyek német utasításra rászavaztak mindenre, amit csak el lehet képzelni, hogy a szerb népet sátáni szerepben tüntessék fel, politikailag jogfosztott legyen, gazdaságilag fojtogassák és megfojtsák, kulturális téren elszigeteljék, szellemi örökségéből pedig eltöröljenek mindent, ami pozitív. Naumann koncepciójának megvalósításával eltörölték annak a Közép-Európának az elképzelését is, amelyen kitartóan és türelmesen dolgoztak Bécsben. Igaza volt annak az osztrák zsidó származású angol szociológusnak, aki megjósolta: „Ha egyszer megszűnik a vasfüggöny, az ottani népek közül egyiknek sem lesz kedve semmilyen közép-európai tömbhöz, hanem valamennyien, pillanatnyi gondolkodás nélkül Brüsszelbe rohannak, hogy kölcsönt kérjenek az Európai Közösségtől. Ez pedig valójában a Németország könyörületéért való rimánkodást jelentené.” Ebbe a zűrzavaros versengésbe azonban beleavatkozott Amerika, méghozzá oly módon, hogy többé senkinek semmi sem világos, sőt talán még ő maga sem tudja, mit akart a „daytoni diktátummal” elérni, hacsak azt nem, hogy a kivérzett Boszniát felhasználja az elnökválasztásokon. Mindent egybevéve, sehol egyetlen szó

sem esett arról, hogy meg lehetne valósítani a független népek Közép-Európájának a vízióját.

Ismét visszatérek Paja Jovanović nevezetes festményéhez, amelyen azt a népet látjuk, amely elszántan vonul az új térségek felé, készen arra, hogy elfogadja azt a pozitív értékeivel, ugyanakkor pedig megőrizze saját hagyományait, saját identitását. Annak a festőnek azonban, aki megfelelő módon szándékozná megörökíteni a jelenlegi pillanatokat, be kellene mutatnia ugyanazt a népet, hogyan esik áldozatul annak a katonaságnak a csapásai alatt, amelyet nyugalmazott tábornokok cége szervezett és indított támadásba, s akiket légitámadásokkal segítenek aktív szolgálatban levő kollégáik, az emberi jogok nemzetközi szervezetének tagjai.

Hogyan tarthat ki egy nép ilyen körülmények között? Vajon teljesen magába zárkózzék-e az a kevés, ami megmarad belőle, s elismerje, hogy kizárták egy kulturális körből, amely mégiscsak saját identitásának is a része? Talán az egész nép, így letiporva is, mint ahogyan az egyén is teszi a boldogtalanságban, költőinek szavaiban találja meg a választ és a vigaszt. Desanka Maksimović az egyik versében – *A származásomról* – ezt írja:

*Tudom, hogy ki vagyok
Az én szentjeim apám s nagyapám . . .*

s folytatva a kutatást a saját helye után, így folytatja:

*Tudom, hogy ki vagyok
az esztelen gyűlölet által is
amellyel gonoszok üznek ősidőktől fogva . . .*

Azt a helyet, amelyet a szerb nép a közép-európai kulturális térségben szerzett, éppen ezekben a pillanatokban kell védelmeznie.

(1996)

KARTAG Nándor fordítása

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia épületében a Történelmi Intézet tudományos tanácskozást szervezett. A téma: Európa és Szerbia. Itt hangzott el dr. Zoran Konstantinović szövege is

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

VALÓSÁGON TÚL ÉS INNEN

Gion Nándor: *Ez a nap a miénk*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997

Beder István: *Töviskoszorú*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 1998

Minden szándékosság nélkül történt, de azért aligha véletlen, hogy az elmúlt hónapok során két, tárgyakat tekintve egymáshoz közel álló regényünket is olvashattam. Eltérő szinten megvalósultat, ámde egymással rokon tüneteket is hordozót, na és – ismétlem – mindenképpen regényünket, hiszen Gion Nándor akkor is a miénk, ha Pesten jelent meg, ugyanúgy, mintha valamelyik itteni kiadónk jóvoltából vehetnénk kézbe. Ugyanúgy, mint Beder Istváné, amely, íme, számomra „helyben”, itt, Zentán látott napvilágot „csak”. Lévén, hogy mindkettő ugyanarról a korszakról szól, s tájunkról is – bár ami az utóbbit illeti, talán mégsem egészen. Lévén szűkebb pátriánk két tájegysége, Bácska és Bánát, főleg ha a második világháború alatti átmeneti kettéválásukra gondolunk, regényterepként sem cserélhető fel egészen egymással. Függetlenül attól, hogy mind az egyikben, mind a másikban az annak idején lejátszódókról most van ideje a szólásnak. Most, hiszen „vészkorszakunk” azon sokáig feledésre ítélt, de nem könnyen feledhető epizódjai állnak középpontjukban, melyekről a legutóbbi évekig lehetetlen volt könyvet megjelentetni – eltekintve Burány Nándor *Összeroppanásának* máig is megfoghatatlan csodájától, amely aztán természetesen ki is váltotta nyomban az éberség reakcióját.

Napjainkkal ellentétben, amikor is, bár helyzetünk (kisebbségi és nem kisebbségi vonatkozásban egyaránt) enyhén szólva siralmasnak mondható, miközben paradoxonnak tetsző módon, múlt és jelen nyomorúságának felpanaszolása terén nem ütközünk akadályokba. Határon innen és túl egyaránt nem, ezért is jelenhettek meg olyan dokumentum jellegű alkotások, amilyen Matuska Márton *A megtorlás napjai*, Cseres Tibor *Vérbosszú Bácskában*, dr. Mészáros Sándor *Holttá nyilvánítva* vagy Szloboda János *Zentán történt '44-ben*, de talán a lista még nem is teljes. Megelőzve a regénybeli feldolgozást, ám mégsem téve azt feleslegessé. Ugyanakkor azonban fel is szabadítva azt valamennyire. Részben a virágnyelv kényszere alól mentve föl, aminek eszközei nem utolsósorban az

elkerülhetetlen ködösítés érdekében lehetnek szándékoltnak elrajzoltak, netán „mitikusak”, ámbar, hogy Gion regénye és egész munkássága vonatkozásában mennyire lenne találó a „mitikus realizmus” minősítése, abba talán kockázatos lenne most belemerülni. Főleg mert Gion világában van, s mindig is volt valami mesészerű, ami miatt a minősítés előtagja könnyen kiszalad a tollunk alól, bár ez talán mégsem eléggé hangsúlyozott ahhoz, hogy arra vitathatatlanul szolgálhatna rá, miközben annyira semmiképpen sem tapinthatóan valószínű, hogy csak úgy „simán” nevezhetnénk realistának.

De hát a kategorizálás talán mellékes is. Gion egyszerűen ilyen, sőt attól Gion, hogy ilyen. Eltekintve attól, hogy mivel az *Ez a nap a miénk* voltaképpen a *Virágos katonával* elkezdett, majd a *Rózsaméz*zel folytatott (*Latroknak is játszott* közös címmel is megjelent) két regény „szenttamási trilógiává” kiegészülő folytatása, Gion már csak a stílusterés elkerülése érdekében is kénytelen Gion maradni. Sajátosan egyéni és sokszor varázsos hangja ellenére számomra kissé nehezen emészthető. Alkalmassint nem könnyen fékezhető racionalitásigényem folytán sem, szoktatgatva ugyan magam jellemzőihez, ám azért olyanféle képtelenségek mellett, amilyenek pl. ugyancsak nemrég olvasott *Ne baleset legyen* című novellájában találkozhattam, mármint hogy megbízó és megbízott az illetéktelen harmadikként jelen lévő elbeszélő társaságában állapodjon meg egy szakszerűen végrehajtandó bérgyilkosságról, mégsem tudva csak úgy elmenni. És hát az *Ez a nap a miénk* szintén több ilyen „naivizáló” mozzanattal megtűzdelt, holott, éppen mert múltunk egy nagyon fontos szakaszát, átmeneti visszacsatoltatásunk ellentmondásos idejét, majd annak tragikus következményeit idézi föl, talán más hozzáállást igényelne. Átgondoltabb valóságát(tat)ást, már-már azt írnám, több elmélyülést. Nem mintha nem lenne sok mozzanata hiteles is, kezdve attól a bizonyos „szép húsvéti reggeltől”, amikor 1941-ben a magyar csapatok bevonulnak Szenttamásra, amely nap ilyenformán „magyar szemmel” nézve látszik a „miénk”-nek, némelyek nemzeti mómora számára ezer évet ígérőnek is, hogy később mások napja jöjjön el, mások ideje, s annak minden velejárója. Miközben e két „nap”, két „miénk” között, sőt némileg e kereten túl is nyúlva, nem kevés dolog történik. Mindjárt ama bizonyos „kinek szép, kinek nem” napon lövésekkel a szerb templom tornyából, s az ezeket követő „átfésülés”-sel, folytatódva a környékbeli partizántevékenység főleg gabonagyűjtogatásban megnyilvánuló akcióival, majd a Sajkás-vidéki – újvidéki razzjáról begyűrdző hírekkel, miközben az ellentétek a „szövetséges nemzetek” között is kiéleződnek. Esetenként családi viszályt is okozón, úgymint az elbeszélő Rojtos Gallai István két sváb sógora esetében, mivel egyikük nemcsak megmarad Krebsnek, hanem még az SS soraiba is jelentkezik, miközben öccse a Keveházi nevet veszi föl, sőt ő lesz a hívőn osztályharcos „kommunista balek” karikatúrájává is egyben. De szó esik a Bukovinából Dél-Bácskába telepített csángókról is, akiknek a reménykedés rövid pár éve után menekülniük kell e tájról, és még jó, ha ennyivel is megússzák. De eljön a szövetségesi német megszállás is, a helybeli zsidóság elhurcolásával együtt, hogy a front elvonultát követően a település német lakosai kerüljenek gyűjtőtáborba, míg a magyarok közül sokan maguk ásta srokba, mások ágyúönteléként a Petőfi zászlóaljba-brigádba – úgy, ahogyan mindezt tudjuk is, abból, amit tanfittott nekünk, s abból, amit nem tanfittottak, de amiről mégis suttogtak, ha ugyan mertek. Vagyis ezeken mennek keresztül a regény szereplői, részben nem is élve túl a rájuk zúdult történelmet, részben igen – úgy, mint Rojtos Gallai, holott végezhetné keresztvágó fűrészt alatt is,

elvégre mezőőr volt az istenadta. Ámde van annyira ember és túlélő is, hogy alkalmanként életmentőként is fellépjen, amiért a megmentettek is kötelességüknek érzik hálát mutatni.

Sűrű és vészterhes tehát a történelmi anyag, embert és frót próbáló, nehezen lerészható látásmódom szerint nem is könnyen beépíthető a kissé meseszerű gioni regényképletbe. Talán még abba az egyszerű formulába sem, amelynek stilisztikai jegyeit nyugodt lélekkel mondhatjuk hagyományosnak. Főleg a magyar próza vonatkozásában, mivel a regény során többnyire egyenletesen csordogáló leíró-mesélő részek váltják egymást hosszabb-rövidebb párbeszédessé szakaszokkal, amelyeknek látszólagos erénye, hogy nemegyszer éppen „hangsúlyeltolódásos” sztereotip ismétlődéseikkel bizonyos mélység, többértelműség illúzióját keltik, gyakran egyfajta feszültséget is teremtve, de valahogy inkább drámai szövegekre jellemzően, semmint regényben hatva igazán hitelesnek, óhatatlanul azt juttatva eszünkbe, hogy az emberek, különösképpen pedig az itt szereplő egyszerű vidéki emberek, ilyenféle sarkítottsággal ritkán beszélnek. Vagy akár azt is, mennyire nehéz valójában regényalakokat közvetlenül megszólaltatni, s hogy erre az újabb idők írói mintha egyre inkább rá is jönnének – valószínűleg ezért is folyamodnak gyakran a Gion által szinte sohasem alkalmazott átmesélő, sokszor az adott figura jellemzését is jobban szolgáló közvetett beszéltetéshez. Ahhoz a tömörítőhöz, ami ugyanakkor sajátos módon képes kiszélesíteni a regény világát, olykor meg éppen azt hitetni el velünk, ami közvetlen megszólaltatás-megjelenítés esetén hiteltelennek hat vagy éppen hihetetlennek. Nemcsak a szereplők szavai-mondatai, hanem tetteik, magatartásuk esetén is, ami végeredményben a nyomukban kibontakozó „kor- és kórkép” egészében is deformálja. Úgy, mint Gion szereplői esetében is, bár nemcsak eme módszerek következtében. Mert hát a „lökötői” múlt után börtönből szabadult Török Ádámról mégsem könnyű elhinni, hogy az általa korábban kirabolt, majd őt mégiscsak némi joggal rács mögé juttató szerb gazdaktól merő fenyegetőzéssel tetemes összegeket sikerül kizsarolnia, sőt tekintélyes tanyásgazdává is válnia nyomban. Vagyis ehhez bizonyos hatalmi-politikai háttérre lenne szüksége inkább. De hasonló fenntartásokkal kell fogadnunk a Mudrinszki Ozrenről írtakat is, hogy ti. jól menő pékség tulajdonosaként éjszaka partizánakciókban vegyen részt, olyan szinten, hogy utóbb belőle legyen az új helyi hatalom egyik vezéralakja, még ha jól tudjuk is, hogy a magas lánggal égő nemzeti érzés osztályharcos öntudattal párosultán olykor csodákra képes. Amiként további részleteket is említhetnénk még, olyanokat, amelyek túlságosan is leegyszerűsítki, naivvá teszik a regény összképét. Sőt így vagyunk valahogy magával Rojtos Gallaival is, leginkább épp akkor, amikor sorsát beteljesülni vélve a halálba indul. Mivel azt még valahogy elfogadjuk, hogy elhurcolói mielőtt magukkal vinnék, citeráján a „Tamo daleko” kezdetű ismert szerb dalt játszatják vele, ami a rituális bosszú forgatókönyvének akár része is lehet, ám hogy még azt is kívárvák, amíg önmaga végtisztességét megadva ünneplőbe öltözik, sőt felesége segítségével meg is borotválkózik . . . nos, ezt már csak azt rögzítve fogadhatjuk el, hogy Gion valós környezetből és történelmi tényekből építkezik ugyan, de korábbi műveéhez hasonlatosan öntörvényűen hoz létre sokban valóságidegen képet. Legkönnyebben úgy akceptálható, ha érte a felelősséget a szerző helyett teremtményére, Rojtos Gallaira hártjuk – hiszen a trilógia két előző kötetében éppúgy, mint itt, maga mesél magáról és a világról. Korábban arról, hogy egy temetői stációkép Krisztust ostromzó katonájának valóságától elforduló derűs arckifejezésében lel borús pillanataiban vigaszra, itt viszont, egybek mellett szarvasítató és

lányfürdető távoli nagy folyókról szóló meséivel veszi le lábáról tűzről pattant tanyasi menyecskéjét, a szép Paulinát.

Amiért is az *Ez a nap a miénket* Rojtos Gallai által átköltött külön világnak kell tekintenünk, mesevilágnak is akár, ha nem lenne benne jelen mindenütt az e világon brutális történelmi valóság. Úgyhogy a regény világának, sajátos esztétikájának kulcsa legfőképpen Rojtos Gallai figurájában rejlik. Abban, hogy környezetéhez való viszonya marginális, lévén különc, kicsit félnótás, kicsit álmodozó, kicsit szélhámós; hamiskártyás, de a maga szintjén művészlélek, mesemondó, alkatilag költő végeredményben. Belül, képzeletében hangolja át az át- vagy át nem élteket, s nekünk, olvasóknak is ilyenként „továbbfüllentve”. El-elszakadva a lesújtó valóságtól, de arra minduntalan vissza-visszahuppanva. Mindennapi mozgásterén belül szívfembéreként érezve együtt szenvedőkkel és üldözöttekkel, sőt az embertelenség világának erejéhez mérten neki-nekifeszülve. Ha tehát belemegyünk ebbe a játékba, képesek lehetünk elfogadni a regény legképtelenebbnek tetsző figuráját is, Török Ádámot, ezt a tanyavilági ló- és juhtolvajt, aki egy kicsit mintha Rózsa Sándor rokona lenne, nem annyira a nép ajkán máig élő, még kevésbé a Móricz Zsigmond által „megemelté”, hanem inkább a nehezen restaurálható eredetié, aki nem csupán a regény elején szorult helyzetbe kerülő szerbekkel szemben lesz „háborús hiénává”, de a „magyar ügy” beakonyultakor is erre készül. Mondván, hogy „Valamiképpen használjuk ki ezt is”, más kérdés, hogy erre már nem lesz alkalma. Másfelől morgolódva ugyan, de béresként rejtegetve tanyáján, befogadja Lusztig Marcit, a Rojtos Gallai által hozzá irányított zsidó ékszerészt, akinek ünneplőbe és lakkcipőbe öltözött váratlan önfeladása voltaképpen Rojtos Gallai és Török Ádám későbbi hasonló fellépését előlegezi, méltóságot kölcsönözve a halál vállalásának. Annak, ami az adott körülmények közt megalázóan „nyomorult” lehetett csupán. Úgyhogy Gion e mozzanat ismételt szerepeltetésével mintha Rojtos Gallai által hullatná az igazságtétel egy halvány virágszálát az áldozatok tömegsírára, megmutatva a poklot, de „megszépítve” is valamiképpen. Úgy tetszik, a kelletténél jobban is, mivel a regénynek alighanem éppen ez a része kerül legtávolabb az általunk csak közvetve ismert és képzeletünkben is csak bizonyos határig összerakható valóságtól. Főleg amiért a szerző és elbeszélője olyan „elméleti” dialógusokkal terheli meg az iszonyatnak ezeket a perceit és óráit, amelyekről elképzelhetetlen, hogy az adott helyzetben el is hangzottak. De az „elképzelhetetlen” miatt jó mégis, amiért a szerző nem is igyekszik itt élethű vagy inkább „halálhű” lenni. Azért is akár, amiért az ilyen szintű megjelenítés egy valóságos túlélő privilégiuma lehetne inkább, s nem olyané, amilyenné Gion formálja meg Rojtos Gallait képzeletében.

Végső fokon egyfajta absztrakcióként, felhőkben járóként éppúgy, mint túlélőként. Mivel minden költőiesítő hajlama mellett, a földhöz ragadt kisember túlélői mechanizmusa is működik benne, nem utolsósorban feleségétől, a két lábával nagyon is földön álló Rézitől támogatottan. Vakondtúrásnyi hatalmát ugyan élvezve is, ám azzal körültkintően élve s módjával visszaélve is, szemhunyorító cinkosságra is készen. De egyáltalán s nem csupán saját érdekében, bizonyos kockázatokat is vállalva, ám a fejvel való falnak rohanást mindenképpen kerülve, szükségképpen az alulnézet pozíciója által determináltan mutatkozva egy, úgy tűnik, tájunkra különösen is jellemző „jugó-magyar” magatartásforma hordozójának. Valahol mégis érezve a vegetatív lét korlátait, jószerével előlük is menekülve álomvilágba. De ugyanezért válva a bűnöző Török Ádám csodálójává és

tétova büntársává is, azé a Török Ádámé, akit ugyan szintén a túlélés motiválna, ha kivagyisága és fékezhetetlen temperamentuma nem tenné lehetetlenné, hogy valóban túlélő legyen. Ezért lép elő végül is rejtekhelyéről. Akkor már, amikor, ha vesztég marad még egy ideig, az átviharzó bosszúhullámot akár meg is úszhatná. Így azonban „férfihoz illően” végzi, nem is adva olcsón életét, úgy, ahogyan ezen a tájon, attól tartok, az áldozatok közül valójában senki sem végezhetne. Újabb változataként a „költői igazságtételnek” mielőtt a temető békéje bekövetkezne.

Ami után, mint azt tudjuk, idővel a konszolidáció, az „ahogy lehet” ideje is el szokott jönni. Ezért is lesz Rojtos Gallaiból újfent mezőőr, nem lóháton jár és forgópisztollyal felszerelt, hanem gyalogos és fegyvertelen csak. Sőt az új rend agitátora is az első, államformáról döntő és nyilván csakugyan kellőképpen kozmetikázott gumigolyós választás során. Úgyhogy Rojtos Gallairól, valószínűtlensége és valószínűtlen állításai ellenére, végső fokon mégiscsak elmondható, hogy jobb sorsra érdemes kisebbségünk kollektív kényszer(maga)tartását szimbolizálja. Alkalmassint akár azért is helyénvalónak tetszőn, mivel Gionnál rég megszokhattuk, hogy a dolog nemegyszer a közvetlen valóság feláldozása árán válnak jelképszerűvé. Olyanná, hogy itt lehessen helyük igazán csak, ebben a külön világban. Más kérdés, hogy az a korszak, amelyet Gion ezúttal regénytémává avat, voltaképpen egy, a teljesség igényével megírt, a valóságot maradéktalan összetettségében megmutató regényt is megérdemelne.

Olyan eszközökkel megírtat, amelyet Beder István *Tövískoszorúja* esetében legalább ennyire hiányolhatunk. Holott őt nem motiválja semmilyen, Gionéhoz hasonló mitizáló szándék, regényének fő színterét, az általa Dél-Bánátban elhelyezett Duna menti Lakócat, nem kívánja meseszerűvé átstilizálni. Ellenkezőleg: valóságghű, realizitikus szeretne lenni, s erre elvben meg is lehetne minden esélye. Annál is inkább, mivel regényének alapkonceptiója sem mondható éppen elhibázottnak, hiszen művében egyetlen lakócai család három tagja – apa, anya és fiú – által elmondottan kísérli meg életre kelteni múltunknak nagyjából ugyanazt a időszakát, melynek bácskai változata Gion regényéből tárul a szemünk elé. Ugyancsak a kisember helyzetéből megmutatva, de három narrátor-hős révén három látószög segítségével érzékeltetve. Három elbeszélőjének jóvoltából potenciálisan a látóhatár egy meglehetősen tág szakaszának befogását téve lehetővé, mivel így ez a „többszemélyűség” az egyidejűleg különböző helyszíneken végbemenők elmondásához is lehetőséget nyújthat, nem szólva arról, hogy azonos események így egymástól eltérően is tolmácsolhatóak lehetnek. És ha mindehhez hozzávesszük még, hogy a feldolgozott, nagyobbrészt ugyancsak történelemmé lett múlt darab mindenképpen érdekes, változatos, sőt önismeretünk szempontjából *fontos* is, Beder alapvető „regénystratégiája” bizvást mondható ígéretesnek.

Lévn, hogy a regény az apa, Bali Károly halászmester megszólaltatásával veszi kezdetét. Abban a megszállt nedíci Szerbiához az adott időben inkább csak formálisan kapcsolódó, de szintén náci okkupálta Bánátban, közelebről annak déli végén, a Duna bal partján, illetve részben a jobbon is, Smederevóban, ahová halászmesterünk zsákmányával és italkedvelő sógorával illegálisan ruccan át csónakján, hogy aztán hazaérkezve kommunista felesége Gestapo általi elhurcoltatásáról értesülhessen. Váratlan döbbenetére, hiszen asszonyánál sokkal „túlélőbben” apolitikus lévn, annak röplapterjesztéséről mit sem tud, sőt természetkedvelő természetéből természetszerűleg adódóan nem is

igazán kíván tudni. Még ha utóbb kiszabadítása érdekében tőle telhetően igyekszik is megmozgatni a számára elérhető köveket, nem kevés anyagi áldozat árán némi ígéret birtokába is jut, csak hát . . . de hiszen tudjuk, hogy a Gestapóval nem lehetett kukoricázni. Köszönje hát meg jó sorsának, hogy ő megúszhatja. Vagy ha úgy tetszik, a feleséget ellenállóvá agitáló Marjanović doktornak, aki később rejték helyén keresi föl, s menekíti a partizánok közé, majd Belgrád felszabadítását követően a frontra is, pontosabban közvetlenül mögéje, ahol aztán egy gulyáságyú vezetőjeként megsebesülten válunk meg tőle. Miután visszapergetetten sok mindent az előzményekről is megtudhatunk. Egyebek mellett benősüléséről a jómódú Kövesdiék családjába, ahol egy ideig betegeskedő szőlősgazda-kocsmáros apósa jobbkezévé lesz, hogy utóbb a gazdasági világválság éveiben, Belgrádban kőműves-segéd munkásként keresse meg kenyerét, amely helyzet szükség-szerűen vezet elhidegüléséhez is ritkán látott feleségétől. Nem okvetlenül a hitvesi ágy kihűléséhez, hanem inkább a hol festegetően művész hajlamúnak, hol szép ruha- és ékszerkedvelően üres lelkű kis nőszemélynek megmutatott Marika összeemelegedéséhez az illegális kommunista mozgalommal. Miközben férje a Belgrádban dolgozó magyarok gyülekezőhelyének számító Mali Petrovgrad vendéglőben olykor megfordulva, még a világtörténelem „leghadügytelenebb” hadügyminiszterével, az ószirózsás forradalom idején katonát látni többé nem akaró emigráns Linden Bélával is találkozhat. De itt ér meg egy rendőri razziát is, „vízi ember”-hez illő ösztönének hála, idejében úszva ki a kerítőháló szűkülő gyűrűjéből, túléli hajlamának megfelelően hagyva feleségét a pácban, illetőleg a rabszállítóban. Alighanem éppen ehhez hasonló „jellemlibái” miatt hatva többé-kevésbé valószerűnek. Olyannak, amilyenek a regény első, általa megszólaltatott részében megmutatkozik. A három rész közül a leginkább sikerültben.

Kár, mivel egy jól megírt regénynek mégiscsak emelkedő görbét illene mutatnia, felpörögnie kéne. Nem feltétlenül a „tempó” tekintetében.

Mert sajnos az ezt követő részben, ahol az elbeszélői szerep a feleségnek, Marikának jut, nem ezt tapasztalhatjuk. Talán mert itt a terep, a Gestapo által kényszermunkára Németországba hurcolt, jórészt kommunista rabnők visztontagságainak helyszínén, Beder semmiképp sem mozoghat annyira otthonosan, mint az Al-Duna táján, és amiért itt nem csupán másod-, harmad- vagy tizedkézből szerzett értesülésekre, na meg a már „elkőnyvelt” történelemre kell támaszkodnia, hanem mert az események környezetbe illesztésekor is jobban rá van utalva képzeletére. Eltekintve attól, hogy Marikát megszólaltatva „női bőrbé” is kell bűjni, amire (akárcsak fordítottjára) kellő alkotói beleélés esetén számos sikeres példát találhatunk az irodalomban. Ám hogy Bederét aligha említhetjük ilyenként, annak talán nem is elsősorban alakjának nő volta az okozója, hanem amiért megformálójá mintha el sem döntötte volna igazán, milyennek is kívánja körvonalazni. Társadalmi helyzetét illetőleg sem, először jómódú gazdálányként mutatva be, s a képzőművészethez vonzódnak is, aki részben azért is megy hozzá a halász Bali Károlyhoz, hogy az édesapja betegsége folytán részben ránehezedő gondokat férjére áthárítva, zavartalanabban hódolhasson a rajzolgatás-festegetés kedvtelésének, míg szövnőd később mintha csak azért lenne belőle, hogy a munkásosztály tagjaként kommunista ellenállóvá is válhasson. Hogy a letartóztatását követően a vele történetekről így már maga számolhasson be – látszólag saját szavaival, de mégsem igazán a sajátjaival. Közlebből, kálváriájának utolsó szakaszáról, illetve a háború németországi végvonaglásáról is egyben,

valamint szerencsés hazatéréről. Nem is csupán tulajdon megpróbáltatásairól és viszonyosságairól, hanem fogolytársnői egy kis csoportjáéiról is – bőséges lehetőséget kínálva a szerző számára különböző jellemek, sorsok láttatására. Többnyire velük meséltette el életük egy-egy szakaszát, illetve nem is csak velük, hanem a korábban hadiüzemben dolgoztatott, de már evakuált foglyok keretének ekkor már igencsak lelombozódott parancsnokával is, akiről ilyenformán megtudjuk, hogy azelőtt pilótaként vett részt szovjetté átfestett gépével Kassa emlékezetes bombázásában, majd utóbb fél szemét elveszítve kényszerült táborparancsnoki tisztség betöltésére. Nem igazán vadállati minőségben, ami talán megengedett, sőt jó is így, elvégre az emberi szerepeket békében-háborúban nem csupán a hajlamok, hanem a körülmények is meghatározzák. Kevesbé szerencsés, hogy mindezt igazi belső indíttatás nélkül, mindössze szintén táborlakó szeretője felkérésére meséli el a köréje gyűlt, ekkor már tulajdonképpen őrizet nélkül maradt fogolynőknek, mielőtt egy éppen végszóra érkező sebesültszállító autóra felugorva, végképp sorsukra hagyná őket. Akikről kalandos hazaújtjuk során szintén megtudhatunk egyet-mást, többnyire hasonló, gombnyomásra történő megszólaltatás segítségével, aszerint, hogy a szerzői bonyolítás jóvoltából ki kerül sorra éppen. Itt is, akárcsak Gionnál, mindig „direkt”-ben megszólaltatva, ámde mindig ugyanegy hangon. Úgy, mint Marika esetében is, forduljon bár közvetlenül hozzánk, olvasókhoz, vagy valamelyik társnőjéhez, visszatekintően neki mesélve el a letartóztatása után vele történeteket ismét csak felkérésnek eleget téve. Szinte programszerűen bontakoztatva ki egy összképet, amelynek immár történelmivé vált valós voltát, „ténybeli” hitelességét semmi okunk kétségbe vonni. Sajnálni viszont inkább – amiért az elmondottak, az eszközök elégtelensége folytán, sehol sem lesznek érzékletesek, élményszerűek, képtelenek megérinteni minket. Amiért, bár tömörek szeretnének lenni, végsőkéig leegyszerűsítetteké válnak, sőt didaktívaknak is bizonyulnak. Annyira, hogy nem könnyű szabadulni a benyomástól, miszerint itt kimondottan azért történik ez vagy az, helyel-közzel túlsűrítetten, több is a kelletténél, hogy nem túl terjedelmes regényében Beder, mintegy idegenvezetőként, századunk egy történelmileg látványos szakaszában mihamarabb körbekalauzolhasson bennünket. Tőle telhetőleg „eszmei eligazításunk”-ról is gondoskodva, természetesen nem a rég kiszendvedett szocrealista értékrendhez igazodva, de annak sulykolására emlékeztető módon. Alkalmasint azért vendégeltette meg szabadon, de elveszitten bolyongó táborlakóit egy emberséges német parasztcsaláddal: hadd tudjuk meg, hogy ilyen is akadhatott, remélhetőleg nem is elvéve. Élén egy, a jobbról-balról megfűrt Weimari Köztársaságot újraálmódó családfővel, általa mondatva ki akkurátusan a kommunistákról, hogy ők ugyan „ádáz ellenségei a horogkeresztnek, de nem a diktatúrának is”, vagyis a totalitarizmusellenesség napjainkra kikristályosodott és közhasználatúvá vált megfogalmazását túlságosan is felismerhetően adva e rokonszenves gazdaember szájába. Hasonlóképp járva el az illúzióromboló moszkvai tapasztalatokkal rendelkező fogolytárs, Anna doktornő esetében is, aki szerint „Amilyen bűnbak volt a zsidó mostanáig Németországban, éppolyan bűnbak a kifogyhatatlan »osztályellenség« a Szovjetunióban”, ismét csak egy századvégünkre beérett tanulságot előlegezve. Anélkül, hogy mégütle a személyes megélttség is kiérződné valamiképpen. Annak folytán, hogy Beder, bár gyakran beszélteti-mesélteti figuráit, képtelen őket egyéni nyelven megszólaltatni. Akár mellékszereplőről legyen is szó, akár három elbeszélő hősről. Holott a rájuk alapozott regénykoncepciót igazán

akkor mondhatnánk sikeresnek, ha az három külön hangot is jelentene, kinek-kinek a maga nyelvét, sajátos szóhasználatát, mindazzal együtt, amit ez felszínre hozhat. Ahelyett, hogy korrekt, szabatos, gördülékeny, egyes leíró részekenél érzékletesnek is mondható riporterri nyelven, mindig Beder István szólna helyettük. Akár apolitikus halászmester-apáról legyen is szó, akár művészi hajlamú mozgalmi szövönő-anyáról, akár kamaszkorából alig kilépő diákfiukról. Úgyhogy mire a szerző által nyilván izgalmasan kalandosnak szánt, de több helyütt meglehetősen naivra sikeredett, itt-ott meg egyenesen bukolikus epizódokkal is tarkított „Marika-rész” végére érünk, mindenképpen kiderül, hogy főleg ez teszi kiskorúvá Beder regényét. Amiért is a fiú, Ákos színre léptekor a kívánatos hangváltás elmaradása miatt, már semmi okunk a meglepődésre. Mert annak ellenére, hogy Beder falujában, Lakócán, újra otthonosabban érezheti magát, inkább csak tudomásul vehetjük a lejátszódókat. Együtt a látszólag filmszerűen pergetett, de a fiú által inkább csak elnagyoltan, nem igazán átélhetően előadott események zsúfoltságával. Már mint hogy a falu nagyhatalmú és közutálatnak örvendő sváb főjegyzője meglépésekor miképpen kényszeríti rá a fiú nagyapját arra, hogy rakott szekerekkel őt a magyar határig fuvarozza, hogy aztán a szívbeteg öregember holtteste már csak a kivégzett zsidók tetemei közé keveredve, egy tömegsírba kerülhessen felszínre. Hónapokkal később, semhogy a szovjet harcokcsik elérik a falut, nyomukban azokkal a német és magyar lakosokat irtó-ritkító partizánokkal, akik a késve felbukkanó Marjanović doktor szerint mégis inkább csetnikek voltak. Mellesleg ugyanő konferálja be a megtisztított terepre telepítendő líkaiak érkezését is a háborúból megtért Bali Károlynak. Akit, mivel korábbi halászmesterségét kisebb fokú rokkantsága miatt többé nem folytathatja, mellesleg kosárfonó szövetkezet alakítására biztat. Azután már, hogy a fia és az általa rejtegetett kis sváb szolgálólány egymásba kapaszkodásának napfényre kerülése, létrejöttének természet-szerűségéhez hasonlóan, váltja ki belőle a felelősségről szóló atyai intést – ugyanolyanul, mint belőlünk a . . . nos, igen, belőlem mindenképpen a közhelyektől való viszolygás allergiáját. Azt, amit valójában Bedernek kellett volna idejében éreznie ahhoz, hogy egészségében se hagyjon zavaróan népnevelői utóíz maga után. Bármennyire úgy adódjék is, hogy a szegedi tanulmányait félbehagyni kényszerülő, majd (szerencsére!) frontszolgálatra alkalmatlannak bizonyuló Ákos a jelek szerint rövidesen hézagpótló segédtanító lehet, idővel meg talán több is annál. Mert hiszen rendezni kell közös dolgainkat, okulunk a történelemből, annak ellenére, hogy ez tudvalevőleg nem szokás, „tennünk kell valamit azért, hogy az utánunk következő nemzedékek tiszta szívvel, gyűlölködés nélkül éljenek”. Úgy, ahogyan az a regény végén áll, és hát csakugyan, előbb-utóbb, és úgy-ahogy a dolgok helye is szoktak rázódni. Egy időre legalábbis, amíg . . . de a történelemnek ez a szakasza már nincs a regényben.

Ami viszont benne van, benne van mind a kettőben. Gionében éppúgy, mint Bederében. Az egyikben nem igazán valóságként, inkább meseszerűvé légiésítve, a másikban érezhetően a közvetlen láttatás szándékával, de tárgyán innen maradván. Két egymástól eltérő műként, de sok közös, hibának is minősíthető vonással reagálva múltunknak ugyanarra a szakaszára, kétféle válaszként egy kihívásra. Irodalmunkat végső fokon így is gazdagítván.

VARGA Zoltán

S Z Í N H Á Z

VÁGÓHÍDON

Szilágyi Andor: *Pepe, avagy az angyalok lázadása*. Szerb Nemzeti Színház, Újvidék, 1998

Lengyel előadás – fogalmazom meg magamban szinte akaratlanul véleményemet még kifelé jövet az előcsarnokban Szilágyi Andornak az 56-os kaposvári pályázaton második díjat nyert drámája ősbemutatóját követően, melyre Babarczy László rendezésében az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban került sor. S csak később, a több vonatkozásban (nyelv, színhely) is szokatlan előadás újragondolásakor merült fel, miért és honnan ez a besorolás, legyen ez csupán spontán is, ha nem láttam annyi lengyel előadást, hogy magabiztosan kijelenthessem a többemeletes címből (Horváth Nelli elveszített szüzessége, avagy M. Pepe mérhetetlen szenvedései és igaztalan halála, vagyis egy árulás anatómiája vagyis hát a vérpompás maszkabál XX. századi magyar böllérénekek) *Pepe, avagy az angyalok lázadása* elfogadhatóbb előadáscímmel jelölt Szilágyi-mű megjelenítéséről, hogy olyan, mint egy lengyel előadás. Annál is inkább, mert amit lengyelektől láttam, nem mind és nem éppen ilyen volt, de néhány előadásfotó és főleg a leglengyelebb szerzők, Wyspianski, Witkiewicz, Gombrowicz vagy Rozewicz műveinek olvasmányélménye mégis magyarázatul szolgálhat az újvidéki előadás kiváltotta fel- vagy ráismerésre. Az elraktározódott emlékek és elképzelések találkozh(at)tak egyfelől Szilágyi Andor moralizáló jellegű szövegével, másfelől pedig az újvidéki előadás egyszerre vaskosan reális, már-már brutálisan naturalisztikus és szürrealisztikus jegyeket, költőiséget és nyers durvaságot, lírát és publicisztikát egyesítő szélsőségei idéz(het)ték fel a lengyel hivatkozást.

Akárhogy is történt, nem véletlenül történt, hiszen Szilágyi Andor – a szerző által szadomazochisztikus nemzeti nagyoperettnak mondott – műve a nevezett lengyel írót követve egyszerre láttatja a történelem véres mindennapjait és a történelmet egyetlen metaforába (élet = vágóhíd) tömörítő világvíziót, együtt van benne egy köznapi történet és a világtörténelem, egyszerre üzemel benne a Szegfű család vezetete böllérműhely és az emberiségnek nevezett állatseregletet rettegésben tartó diktatúra. Ha az élet vágóhíd, s a diktátor böllér, akit tromba és ostoba legények serege szolgál, akkor ebbe a képletbe minden egykori és minden mai kisenber és diktátor elhelyezhető. Hogy a főböllért Szegfűnek hívják, az csupán pártszimbólummal történő tér- és időbeli pontosítása a történelem diktatúrái közül annak, amellyel ezeken a térségeken adatott meg mostanság

élni, és amelyet itt megszenved(t)ünk magyarok és nem magyarok. Ahogy a színlapi eligazítóban a rendező írja, bár a történet a magyar viszonyokról szól, de mindenki, aki ezen a tájon él, felismerheti benne saját szűkebb környezetét.

És az előadás közönsége fel is ismeri. Nem azonnal. Kezdetben mintha a várakozásnak megfelelően ötvenhatos magyar történetként próbálná értelmezni a böllérvallatásnak alávetett, makacsul hallgató fiatalember, Pepe esetét, amikor viszont felismeri, hogy itt másról van/lehet szó, akkor már a közönség saját mindennapi fő- és segédböllereit látja, és a vágóhíd is fölöttéb ismerős. Többé nem a pesti srác, a kiskorú halálraítélt, ki börtönben várta ki kivégzésére feljogosító nagykorúságát, Mansfeld Péter sorsa érdekli, mellesleg szólva, bár kiindulópontul használja, Szilágyi sem teszi hangsúlyossá M. P. történetét, s mintha nem is az elítélt fiúra hűségeseen várakozó szerelméből, a Horváth Nelliből árulóvá lett lány, illetve az önmagukat eláruló, bemocskoló fiatalok pálfordulása érdekelné, jöllehet, ilyesmire honi példa is akad bőséggel, gondoljunk csak a 68-as fiatalokra, akikből ultrabalos pártvezérek lettek, hanem a böllérdiktátor fondorlatosan ügyes viselkedése, amely lehetővé teszi, hogy a váltás csupán névleges legyen, látszólag történjen meg, hogy az új böllérterror mindössze eszközeit s nem lényegét tekintve legyen más, mint az apák által gyakorolt diktatúra volt. Ennek beszédes tanújele az előadásnak az a pillanata, amikor a főböllér fekete bőrkötényes kompániája piros szegfű helyett piros rózsákkal hinti tele az előszínpadot, a virág változott, a szín maradt. De említhetnénk a hatalmas, állatokat idéző bábumaszkokat (Tihomir Mačković munkái), melyek egyszerre jellemzik viselőiket és utalnak arra, hogy a történelem nem más, mint emberekkel folytatott állati bábjáték.

Ettől a felismeréstől kezdve az érdeklődés, a figyelem hőfoka érezhetően emelkedik az újvidéki Szerb Nemzeti Színház nézőterén. Érthető, hogy a(z) ellenzéki sajtó is az előadásnak ezt a vonatkozását hangsúlyozza, olykor olyan mértékben, hogy a rendezésről, a színészi játékról említést sem tesz.

S történik ez a nézőtéri reagálás a helyi szokástól, viszonyoktól igencsak eltérő színpadi nyelv ellenére, hogy az egy időben vágóhidat, a Szegfű család hálószerobáját és a valósággal időnként s láthatóan eléggé erőtlenül perlekedő, szemben álló művészetet jelképező kamarazenekart magába foglaló hármastagolású színpadkép, mintha minden helyszín (Boris Maksimović elképzelése szerint) egy monumentális katedrálisban lenne, éppen annyira szokatlan látvány lehet a számára, mint amilyen szokatlan a stilizáltságot és a brutális életszerűséget vegyítő színészi játék is.

Babarczy László rendezését mindenekelőtt a hagyomány szerint össze nem tartozó elemek szervesítése, egységes előadás formálásának igyekezete és sikere, valamint, kivált a főszereplő esetében megmutatózó remek színészirányítás dicséri. Hatalmas lendülettel és imponáló biztonsággal fogja össze a dráma, mely most már a pályázat öt szövegének, köztük az első díjas Jeles-mű, a bőbeszédűségével (is) számomra nagy csalódást okozott Szenvedéstörténet ismeretében állítom, jobb a többenél, valamint térbeli elhelyezés tekintetében és merész váltásokat feltételező színészi játék bonyolultsága tekintetében összetett előadás szertefutó szálait. Biztos kezű, szuverén irányítója egy olyan színházi vállalkozásnak, melyhez szinte semmilyen adottság nem volt, kivéve a társulat hitét és lelkesedését, hogy ebből a számukra kétségtelenül idegen és szokatlan szövegből (Vickó Árpád kitűnő fordítását felhasználva) figyelmet keltő, teljes egészében

mai előadás jöjjön létre. Hogy ez legalább egyetlen estére sikerült, azt a bemutató viharos fogadtatása tanúsította. (Jó lenne tudni, hogy alakult a Szilágyi-dráma előadásának további sorsa! Lesz-e iránta kellő, megérdemelt érdeklődés?)

És a siker, a rendezés mellett, ezt is mintegy háttérbe szorítva, az együttes, mindenekelőtt a főböllért játszó Dušan Slavkov Jakišić érdeme. Szegfű elvtárs/úr, az országos főböllér, afféle modern Ūbū papa, beszarian gyáva és gátlástalan gyilkos, ha veszélyben van, hajlandó mindent megígérni, ha a veszély elmúlik, megfeledekezik ígéretéről, úgy viselkedik, mint egy közép-kelet-európai–balkáni politikus, aki kijárta a célszerű képmutatás magasiskoláját. Az újvidéki színész, aki eddig nem különösképpen vétette magát észre, kiváló érzéssel ismerte fel a kétarcú szerep nyújtotta lehetőséget. A drámabeli főböllér ugyanis nemcsak az élet azonos a vágóhíddal globális metafora megtestesítőjeként a hatalom csúcsára ügyeskedett teljhatalmú diktátor, hanem az a kisember is, aki sok-sok társával együtt lehetővé tette és teszi a főböllérek gaztetteit. Ez a kettősség a dráma szempontjából is jelentős, lévén hogy benne egy személyben egyesül az ok és a következmény, és ez az ambivalencia biztosítja a dráma emberi hitelességét és történelmi tárgasságát, az egyedi és az általános egymást feltételező, szükséges kölcsönösségét. Dušan Slavkov Jakišić majd kétórányi szüntelen színpadi jelenléte során hol gyámoltásra szoruló kisember, akin önzetlenül segítenék, hol félelmetes zsarnok, akitől menekülnék, ravasz és ostoba, kegyetlen és esendő, attól függően, hogy pillanatnyi érdeke hogyan kívánja. S ezt a jellem- és hangulati váltózatosságot a színész virtuóz hangtechnikával és testmozgással fejezi ki. Jó partnere Szegfűné asszonyosság szerepében Lidija Stevanović, aki Ūbū mamaként ügyeskedik a háttérben, ha kell, szép szóval, ha kell, fenyegetéssel veszi rá férjét, hogy gonosz és alattomos szándékát megvalósítsa. Ők ketten minden lehető emberi gonoszság és rossz megtestesítői, amint ezt legbeszédesebben saját lányuk szerencsétlen sorsa is példázhatja. Babikát, a felnőttként is gyerek, a némává nyomorított monstrumot, akinek Szegfűék férjet szeretnének fogni, Jasna Đuričić Jankov építi be az előadásba csodálatos, egyéniségét teljes mértékben feladó fegyelemmel. Hasonló néma szerep Pepée, a kínzásoknak alávetett fiatalemberé is, akit, vállalva a fizikai megpróbáltatásokat is, a főiskolás Milovan Filipović testesít meg. Nagyobb feladatot kap még az előadásban a két böllérsegéd szerepében Predrag Momčilović és Boris Isaković, mindketten tenyérbemászó ostobán és engedelmesen hajtják végre a kapott parancsokat s magatartásukkal azt a réteget képviselik, amely nélkül egyetlen hatalom és egyetlen zsarnok sem létezhetne.

A magyar dráma szerb nyelvű ősbemutatóját, amire az itteni színháztörténetben eddig talán nem volt példa, látvány tekintetében Szűcs Edit ruhái, hanghatások tekintetében pedig a verseket szándékosan a brechti epikus színház hagyományát követő Songok zenéjét szerző Predrag Vranješević tette gazdagabbá, teljesebbé.

Szilágyi Andor sokszínű drámájának lengyel típusú előadása az újvidéki, sőt a szerbiai és a magyar színházi élet jelentős vállalkozása.

Teljes értékű színház, amelynek művészi értékei szerencsésen találkoznak a színház nélkülözhetetlen jelenidejűségével.

GEROLD László

ÍRÁSOK 1848-RÓL

- Glatz Ferenc* (Budapest): A szerb kérdés és Thim József (*tanulmány*) 580
Dobos János: A magyar polgári forradalom 150. évfordulója történelmi esély a szerb–magyar viszony rendezésére (*tanulmány*) 590
Németh Ferenc: Rózsa Sándor 1848-ban Nagybecskerekén (*tanulmány*) 600
Virág Gábor: Kovách Ernő *Emlékirata* 604
Klamár Zoltán: 1848 a század eleji kanizsai sajtóban (*pótlás a márciusi számban megjelent tanulmányhoz*) 617
Gobby Fehér Gyula: A torontáli nábob (*hangjáték*) 619
Jovan Đorđević: Apám és nagybátyám különös élményei 1848–49-ben a szerb–magyar harcokban (*emlékezés*) 636
Vasa Bogdanov: Az ellenforradalom előkészítése és szervezése Bécsből (*tanulmány*) 642
Dragoljub M. Pavlović: Szerbia és a dél-magyarországi szerb mozgalom 1848–49-ben (*tanulmány*) 653

IN MEMORIAM

- Kalapis Zoltán*: Szabadka levéltárosa és művelődéstörténésze (Magyar László [1937–1998]) 661

IRODALMI MÚZEUM

- Fehér Ferenc* levelei Borús Erzsébetnek 1949–1951 (*II. rész*) 665
Bori Imre: Jegyzet a levelekhez; Előszó a *Vetésünk* című ifjúsági antológiához 673

E számunk megjelenését a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma támogatja

DOKUMENTUM

Zoran Konstantinović: A szerbek helye a közép-európai kultúrában
(tanulmány) 677

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Varga Zoltán: Valóságon túl és innen (Gion Nándor: *Ez a nap a miénk*;
Beder István: *Töviskoszorú*) 686

S z í n h á z

Gerold László: Vágóhídon (Szilágyi Andor: *Pepe, avagy az angyalok*
lázadása) 694

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1998. július–augusztus Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 100 dinár. Egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 dollár. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079